

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ
ІНСТИТУТ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ

MIGRATION & LAW

VOLUME 4, ISSUE 4

2024

MIGRATION & LAW

VOLUME 4, ISSUE 4

It was founded on 18 February 2021. It is published 6 times a year
State registration certificate: series KB No. 24750-14690P as of 10 March 2021
Founder and publisher: National Academy of Management
15 Ushinsky St., Kyiv, Ukraine, 03151. Certificate ДК No. 4714 as of 23 April 2014
Co-founder: Institute of Modern Educational Technologies
9 Gnata Yury St., Kyiv, Ukraine, 03148

Included in the List of scientific specialized publications of Ukraine (category "B") in public administration, law, economics, sociological and political sciences (specialties: 051 – Economics, 052 – Political science, 054 – Sociology, 081 – Law, 281 – Public management and administration, 292 – International economic relations, 293 – International law) in accordance with the orders of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 07 April 2022 No. 320, 06 June 2022 No. 530 and 20 June 2023 No. 768

EDITORIAL BOARD

KURYLIUK Yurii — Editor-in-Chief, DSc in Law (National Academy of Management)

Ukrainian Members of the Editorial Board

BABIN Borys, DSc in Law (National Aviation University)

BIL Maryana, DSc in Econ., PhD in Public Adm. (Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine)

BORTNIK Nadiya, DSc in Law (Admiral Makarov National University of Shipbuilding)

BRASLAVETS Oleksiy, PhD in Econ. (National Academy of Management)

KAMINSKA Nataliia, DSc in Law (Koretsky Institute of State and Law of the NAS of Ukraine)

KOLOMIYETS Natalia, DSc in Law (Chernihiv Polytechnic National University)

KOSTYNETS Valeriya, DSc in Econ. (National Academy of Management)

MALYNOVSKA Olena, DSc in Public Adm. (National Institute for Strategic Studies)

MYTROFANOV Igor, DSc in Law (Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University)

NIKIFORENKO Volodymyr, DSc in Law, PhD in Public Adm. (Administration of the State Border Guard Service)

OVCHAR Pavlo, DSc in Econ., PhD in Public Adm. (National Academy of Management)

OLIINYK Svitlana, PhD in Law (European Union Advisory Mission Ukraine)

POZDNIAKOVA-KYRBIATIEVA Ellina, DSc in Soc. (Khortytsia National Educational & Rehabilitation Academy)

POZNYAK Olexii, PhD in Econ. (Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine)

POKATAEV Pavlo, DSc in Law, DSc in Public Adm. (Classical Private University)

RADZIVILL Olexandr, PhD in Law (Kyiv University of Law of NAS of Ukraine)

SITSINSKA Maya, DSc in Public Adm. (Khmelnitskyi Cooperative Trade and Economic Institute)

SHEVCHUK Olexandr, DSc in Polit. (National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine)

FILIPPOV Stanislav, DSc in Law (Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service)

FILIPPOVA Victoria, DSc in Public Adm. (Kherson National Technical University)

ZHALILO Yaroslav, DSc in Econ. (National Institute for Strategic Studies)

ZOSKA Yana, DSc in Soc. (Mariupol State University)

YAGUNOV Dmytro, DSc in Polit., PhD in Public Adm. (Vasyl Stus Donetsk National University)

YEROKHIN Serhiy, DSc in Econ. (National Academy of Management)

International Members of the Editorial Board

BERMEJO Rut, PhD in Polit. (University Rey Juan Carlos, Spain)

BUČIŪNAS Gediminas, Dr in Law (Mykolas Romeris University and Vytautas Magnus University, Lithuania)

GÓRNY Agata, Dr hab. in Soc. (Warsaw University Center for Migration Studies, Poland)

VOLLMER Bastian, PhD in Soc. (Catholic University of Applied Sciences Mainz, Germany)

KRUESSMANN Thomas, Dr in Law (University of Kent, England)

MARQUES José, PhD in Soc. (Polytechnic Institute of Leiria, Portugal)

TRAUNER Florian, DSc in Polit. (Vrije Universiteit Brussel, Belgium)

FRANK Libor, PhD in Polit. (University of Defence, Czech Republic)

Recommended for printing by the Academic Council of the National Academy of Management
(minutes No. 7 as of 30 August 2024)

The authors of the articles are responsible for the accuracy of facts, quotations, proper names, geographical names, names of enterprises, organizations, institutions and other information. Opinions expressed in the articles may not coincide with the point of view of the editorial board and do not impose any obligations on it.

Reprints and translations are permitted only with the consent of the author and the editors.

MIGRATION & LAW

VOLUME 4, ISSUE 4

Засновано 18 лютого 2021 р. Виходить 6 разів на рік
Свідцтво про державну реєстрацію: серія KB № 24750-14690P від 10.03.2021
Засновник і видавець: ВНЗ «Національна академія управління»

Україна, 03151, м. Київ, вул. Ушинського, 15. Свід. ДК № 4714 від 23.04.2014.

Співзасновник: Інститут сучасних освітніх технологій

Україна, 03148, м. Київ, вул. Гната Юри, 9.

Включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з державного управління, соціологічних, економічних, політичних і юридичних наук (спеціальності: 051 – Економіка, 052 – Політологія, 054 – Соціологія, 081 – Право, 281 – Публічне управління та адміністрування, 292 – Міжнародні економічні відносини, 293 – Міжнародне право) відповідно до наказу МОН України від 07.04.2022 № 320, від 06.06.2022 № 530 та від 20.06.2023 № 768

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

КУРИЛЮК Юрій — головний редактор, д.ю.н., проф. (ВНЗ «Національна академія управління»)

Українські члени редколегії

БАБІН Борис, д.ю.н., проф. (Національний авіаційний університет)

БІЛЬ Мар'яна, д.е.н, к.держ.упр., с.н.с. (Інститут регіональних досліджень ім. М. Долишнього НАН України)

БОРТНИК Надія, д.ю.н, проф. (Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова)

БРАСЛАВЕЦЬ Олексій, к.е.н. (ВНЗ «Національна академія управління»)

ЄРОХІН Сергій, д.е.н., проф. (ВНЗ «Національна академія управління»)

ЗОСЬКА Яна, д.соц.н., проф. (Маріупольський державний університет)

ЖАЛІЛО Ярослав, д.е.н., с.н.с. (Національний інститут стратегічних досліджень)

КАМІНСЬКА Наталія, д.ю.н., проф. (Інститут держави і права ім. В. Корецького НАН України)

КОЛОМІЄЦЬ Наталія, д.ю.н., проф. (Національний університет «Чернігівська політехніка»)

КОСТИНЕЦЬ Валерія, д.е.н., доц. (ВНЗ «Національна академія управління»)

МАЛИНОВСЬКА Олена, д.держ.упр., с.н.с. (Національний інститут стратегічних досліджень)

МИТРОФАНОВ Ігор, д.ю.н., проф. (Кременчуцький національний університет ім. М. Остроградського)

НІКІФОРЕНКО Володимир, д.ю.н., к.держ.упр., доц. (Адміністрація Держприкордонслужби України)

ОВЧАР Петро, д.е.н., к.держ.упр., доц. (ВНЗ «Національна академія управління»)

ОЛІЙНИК Світлана, к.ю.н. (Консультативна місія Європейського Союзу в Україні)

ПОЗДНЯКОВА-КИРБЯТ'ЄВА Елліна, д.соц.н., проф. (Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія)

ПОЗНЯК Олексій, к.е.н., с.н.с. (Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. Птухи НАН України)

ПОКАТАЄВ Павло, д.ю.н., д.держ.упр., проф. (Класичний приватний університет)

РАДЗІВІЛЛ Олександр, к.ю.н., доц. (Київський університет права НАН України)

СІЩІНСЬКА Майя, д.держ.упр., проф. (Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут)

ФІЛІППОВ Станіслав, д.ю.н., проф. (Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького)

ФІЛІППОВА Вікторія, д.держ.упр., проф. (Херсонський національний технічний університет)

ШЕВЧУК Олександр, д.політ.н., проф. (Чорноморський національний університет ім. П. Могили)

ЯГУНОВ Дмитро, д.політ.н., к.держ.упр., доц. (Донецький національний університет ім. В. Стуса)

Іноземні члени редколегії

БЕРМЕХО Рут, PhD in Polit. (Університет Рея Хуана Карлоса, Іспанія)

БУЧЮНАС Гедімінас, Dr in Law (Університет Миколаса Ромераса і Університет Вітаутаса Великого, Литва)

ВОЛМЕР Бастіан, PhD in Soc. (Католицький університет прикладних наук Мейнца, Німеччина)

ГУРНІ Агата, Dr hab. in Soc. (Центр дослідження міграції Варшавського університету, Польща)

КЮССМАН Томас, Dr in Law (Кентський університет, Велика Британія)

МАРКЕС Хосе, PhD in Soc. (Політехнічний інститут Лейрії, Португалія)

ТРАУНЕР Флоріан, DSc in Polit. (Брюссельський вільний університет, Бельгія)

ФРАНК Лібор, PhD in Polit. (Університет оборони, Чехія)

Рекомендовано до друку Вченою радою ВНЗ «Національна академія управління»
(протокол № 7 від 30 серпня 2024 р.)

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв, назв підприємств, організацій, установ та іншої інформації несуть автори статей. Висловлені у цих статтях думки можуть не збігатися з точкою зору редакційної колегії і не покладають на неї ніяких зобов'язань.

Передруки і переклади дозволяються лише за згодою автора і редакції.

ЗМІСТ

CONTENTS

1. Зайнятість як інтегративний аспект української економічної міграції: межі, бар'єри та виклики у чеському контексті / Employment as an integrative aspect of Ukrainian economic migration: limits, barriers and challenges in Czech context
Копотун Ігор, Стрнад Шменан / Kopotun Igor, Strnad Štěpán 5
2. Захист прав мігрантів у державах-членах ліги арабських держав / Protection of migrants' rights in member states of the League of Arab States
Переверзева Ольга / Pereverzyeva Olga 25
3. Правове регулювання міжнародно-правової протидії нерегулярній міграції / CLegal regulation of international legal counteraction to irregular migration
Іваньков Ігор, Іваньков Олег / Ivankov Igor, Ivankov Oleg 36
4. Кримінальний аспект торгівлі людьми (національне і зарубіжне законодавство) / Criminal aspect of human trafficking (national and foreign legislation)
Рощина Інна, Кришевич Ольга / Roschyna Inna, Kryshevych Olha 51
5. Інтелектуальний капітал: міжнародний досвід та проблеми розвитку в Україні / Intellectual capital: international experience and development issues in Ukraine
Хомутенко Людмила, Тупікіна Анастасія / Khomutenko Lyudmila, Tupikina Anastasiia 69

ЗАЙНЯТИСТЬ ЯК ІНТЕГРАТИВНИЙ АСПЕКТ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ МІГРАЦІЇ: МЕЖІ, БАР'ЄРИ ТА ВИКЛИКИ У ЧЕСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

EMPLOYMENT AS AN INTEGRATIVE ASPECT OF UKRAINIAN ECONOMIC MIGRATION: LIMITS, BARRIERS AND CHALLENGES IN CZECH CONTEXT

***Ігор Копотун¹, **Штепан Стрнад²**

**Донецький державний університет внутрішніх справ
(вул. Велика Перспективна, 1, м. Кропивницький, 25015)*

***Університет Південної Богемії в Чеських Будейовіцях
(вул. Й. Борецька, 1167/27, Чеське Будейовіце, Чехія, 37011)*

***Igor Kopotun, **Štěpán Strnad**

**Donetsk State University of Internal Affairs
(1, Velyka Perspektivna Str., Kropyvnytskyi, Ukraine, 25015)*

***University of South Bohemia in České Budějovice
(1167/27, J. Boreckého Str., České Budějovice, Czech Republic, 37011)*

Отримано: 17.07.2024. Затверджено: 15.08.2024

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено одному з основних аспектів інтеграції іноземних мігрантів, а саме працевлаштуванню. Цільовий сегмент — українська спільнота. Вклад ґрунтується на теорії сегментації ринку, на основі якої оцінюється структура чеського ринку праці. Аналіз відбувається на трьох взаємопов'язаних рівнях. Зростання українського населення в Чехії, нерегулярна практика у сфері режимів проживання та працевлаштування, а також досвід українців з облаштуванням у Чехії. До найпоширеніших явищ відносяться так

¹ доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України; orcid 0000-0002-2947-8599; e-mail: igor.kopotun@gmail.com

² доктор філософії; orcid 0000-0002-0769-2420; e-mail: sstrnad00@zsf.jcu.cz

звана клієнтська система, працевлаштування за торговельною ліцензією в рамках так званої системи чорного ринку та незаконна трудова діяльність, а також пов'язані з цим синергетичні ефекти (експлуатація праці, торгівля людьми та нелегальна зайнятість, зловживання службовим становищем, процедура надання притулку) блокує адекватну економічну, соціальну та суспільну інтеграцію та збільшує ризик сегрегації за місцем проживання. Установлено, що повній інтеграції іноземців в основному перешкоджає їхнє працевлаштування на ринку праці, пов'язане з низкою стійких негативних тенденцій. Одними з них є нелегальне працевлаштування, а також зловживання інститутом відрядження працівників у формі відрядження українців іноземними роботодавцями до компаній, які направляють цих працівників на роботу до інших суб'єктів господарювання. Це призводить до ланцюгової поруки, метою якої є приховування виконання залежної роботи іноземців для роботодавців у Чехії. Не менш важливим є також шлях приховування посередництва у працевлаштуванні, у формі зловживання агентством з працевлаштування, коли замість належного працевлаштування фізичних осіб з метою їх тимчасового доручення користувачеві укладаються ділові відносини.

Ключові слова: іноземні працівники; українці; інтеграція; ринок праці; міграція; Чехія.

ABSTRACT

The article is devoted to one of the main aspects of integration of foreign migrants, namely employment. The target segment is the Ukrainian community. The contribution is based on the theory of market segmentation, which is used to assess the structure of the Czech labor market. The analysis is carried out on three interrelated levels. The growth of the Ukrainian population in the Czech Republic, irregular practices in the field of residence and employment regimes, and the experience of Ukrainians with settling in the Czech Republic. The most common phenomena include the so-called client system, employment under a trade license within the so-called black market system, and illegal labor activities, as well as related synergistic effects (labor exploitation, human trafficking and illegal employment, abuse of office, asylum procedure) blocks adequate economic, social and community integration and increases the risk of segregation at the place of residence. It has been established that the full integration of foreigners is mainly hindered by their employment in the labor market, due to a number of persistent negative trends. One of them is illegal employment, as well as the abuse of the institution of secondment of workers in the form of secondment of Ukrainians by foreign employers to companies that send these workers to work for other business entities. This leads to a chain bailout aimed at concealing the performance of dependent work by foreigners for employers in the Czech Republic. Equally important is the way of concealing employment agency in the form of misuse of an employment agency, when instead of proper employment of individuals, a business relationship is established with the purpose of temporarily entrusting them to the user.

Key words: foreign workers; Ukrainians; integration; labor market; migration; Czech Republic.

I. INTRODUCTION

Migrants from Ukraine do not represent a homogeneous group in terms of interests and goals of residence in the Czech Republic. However, the primary reasons for most migrants tend to be higher financial income (especially for remittances) and a higher standard of living with a qualitatively higher

public health system, education, etc. (in the case of permanent residence). The legislative and structural setting of the status of third-country nationals in the Czech Republic also largely determines the risks of adequate socio-social and legal integration of Ukrainians, especially in the labor market, social mobility and employment.

We encounter various economic strategies in relation to the type of residence granted, where migrants circumvent potential obstacles, either within or outside the applicable laws and regulations, consciously or unconsciously. The most frequently persisting phenomena include the so-called client system, employment on a trade license within the so-called black system and irregular work activities and related synergies (labor exploitation, human trafficking and illegal employment, abuse of the asylum procedure) blocking adequate economic, social and societal integration and increasing the risk of residential segregation.

The aim of the analysis is to evaluate the current state of selected aspects of employment of Ukrainian workers (regularity and legality), their experience, limits and barriers, focusing on irregular practices in the field of residence and employment, preventing adequate integration, using a quantitative analysis of the scope. The criterion for selecting the Ukrainian community is, on the one hand, the number of the foreign segment in the Czech Republic and the extent of the recorded irregular practices and negative impacts in the field of social integration.

The purpose of the presented analysis is to identify possible risks related to the negative effects of social and economic integration. The paper is based on the theory of market segmentation, on the basis of which it evaluates the structure of the Czech labor market. The analysis takes place in three relevant theoretical levels — growth of the Ukrainian population in the Czech Republic, irregular practices in the field of residence regimes and employment and the actual experience of Ukrainians with living in the Czech Republic, which are structured according to selected dimensions of integration — housing, labor market, economic integration, language integration, identification and interaction¹.

¹ see: Topinka D., Janoušková K., Kliment P. (2010). Strategies for coping with difficult situations by foreigners from Ukraine and Mongolia. SocioFactor, s.r.o. [In Czech].

However, there remains space for possible additional inquiries aimed at dealing with the negative practices of employing foreigners with proposals for specific systemic, labor and criminal law measures.

II. PURPOSE AND METHODOLOGY

The purpose of the article is to analyze a series of aspects of the labor integration of foreign migrants with the target segment — the Ukrainian community residing in the Czech Republic.

The methodological basis of the study is the theoretical provisions of the dialectical method of cognition of social phenomena and processes, as well as such scientific methods as sociological, comparative legal, formal legal, logical analysis, analogy, etc.

III. DESCRIPTION OF THE OBTAINED RESULTS

As of 31 June 2021, 183,250 Ukrainians were legally residing in the Czech Republic, which represents 27.2% of all legally residing foreigners¹, of which 44.7% were women in 2019². The regions with the strongest Ukrainian concentration include the Capital City of Prague (53,456), the Central Bohemian Region (23,970), the Pilsen Region (10,799), and the South Moravian Region (12,799). In the remaining regions, Ukrainian migration ranges from about 2 to 6 thousand people³. The most common purposes of permitted residence include employment and entrepreneurship, family reunification and, last but not least, study⁴. From 2020 data, it can be stated that the difference between the share of temporary and permanent residence of Ukrainians is not so significant (46.6% temporary, 53.4% permanent).

¹ Czech Statistical Office (2021). Number of foreigners in the Czech Republic — preliminary quarterly data; 2004/06 — 2021/06. URL: https://www.czso.cz/documents/11292/27320905/c01R02_202106.pdf/6ec242037a30-417d-8355-f719ec68f9ec?version=1.0 [In Czech]; ANACEN/Analytical Center for State Border Protection and Migration (2021). Trends and findings in the field of migration and border protection. Periodic report May 2021. Ministry of the Interior of the Czech Republic. p. 3 [In Czech].

² Czech Statistical Office (2020). Foreigners in the Czech Republic 2020. URL: <https://www.czso.cz/documents/10180/125507871/29002720.pdf/72ffef73-2105-4fde-9220-6549e8348aa3?version=1.3> [In Czech].

³ Ibid.

⁴ Ibid.

However, the year-on-year increase in these types of stays of Ukrainians is significant, by 13.8%, the most of all foreign groups¹.

Since 2012, several projects of selected ministries of state administration have taken place within the framework of economic migration programs — Fast Track, Welcome Package, pilot project Ukraine and India, Regime Ukraine or Regime Other States and Regime Farmer. Since 2019, programs for highly qualified employees have been added — the Key and Scientific Personnel Program, the Highly Qualified Employee Program and the Qualified Employee Program. The pandemic situation in 2020/21 did not affect the government's setting of the volume of economic migration to the Czech Republic and the strategy of maintaining its volume to the maximum extent, while there was a slight increase in the ratio of highly qualified migration.

We can register a significant impact of the pandemic situation in 2020 in a decrease in applications for entry into the Czech Republic for all residence titles at embassies of the Czech Republic abroad, by almost 73%. The busiest embassies in the Czech Republic were in Lviv, Kiev, Moscow, Yekaterinburg and Delhi². The highest number of applications and short-stay visas (93,618) in 2020 were registered with Ukrainian nationals. Citizens of Ukraine also dominated in granted long-stay visas (3,508) and granted long-term stays at embassies abroad (19,660)³.

On the other hand, 19.3% more applications were received in the Czech Republic in connection with the residence agenda of foreigners. This was an increase of 8% for third-country applicants applying for a long-term residence permit, most often citizens of Russia (3,431), Ukraine (3,309) and Kazakhstan (1,088). In 2020, Ukrainian citizens also dominated applications for extensions of existing long-term residence (22,073). In applications for a change in the purpose of long-term residence, Ukrainians occupy the second most common position (622) after citizens of the Russian Federation (1,048). However, we generally register a year-on-year decrease (7%) in applications for a permanent residence permit. A positive decision

¹ ANACEN/Analytical Center for State Border Protection and Migration (2021). Trends and findings in the field of migration and border protection. Periodic report May 2021. Ministry of the Interior of the Czech Republic [In Czech].

² Ministry of Industry and Trade (2021). Numbers of entrepreneurs by citizenship doing business in the Czech Republic. URL: <https://www.mpo.cz/cz/podnikani/zivnostenske-podnikani/statisticke-udaje-o-podnikatelich/pocty-podnikatelu-dle-obcanstvi-podnikajicich-v-ceske-republice--151024/> [In Czech].

³ Ibid.

on granting permanent residence was issued in 15,141 cases, most often to nationals of Slovakia (3,505), Ukraine (3,116) and Vietnam (1,567). Of the 2,656 persons who were granted Czech citizenship in 2020, Ukrainian nationals were the most represented (939)¹.

Many migrants consider circular migration to be a risky strategy due to the low probability of obtaining a new work permit when they return home. This approach of the Czech government has also limited access to permanent residence, which can only be granted after an uninterrupted stay of 5 years. Many Ukrainians who originally circulated thus began to seek permanent residence, and short-term labor migration programs (special visas) were criticized as “anti-integration” in this regard. Although circular migration may be a good choice for certain sectors of work as well as a certain group of migrants, the key challenge of circular migration and short-term employment, such as exploitation, in the Czech Republic, especially with the widespread system of employment agencies, still remains. Other risks are considered to be the absence of a long-term perspective, low incentives to integrate or the risk of falling into illegality².

Economic activities and the labor market³

Labor market integration is one of the key conditions for the successful integration of migrants. Most Ukrainian citizens work in the Czech Republic. As of 31 July 2021, 191,666 citizens of Ukraine (of which 81,295 were women) were registered at labor offices. There are 84,028 Ukrainian nationals in the position of foreigners who do not need a work permit, 56,783 Ukrainian nationals are registered in the position of persons with a work permit, 50,655 Ukrainian nationals have an employment card and

¹ Ministry of Industry and Trade (2021). Numbers of entrepreneurs by citizenship doing business in the Czech Republic. URL: <https://www.mpo.cz/cz/podnikani/zivnostenske-podnikani/statisticke-udaje-o-podnikatelich/pocty-podnikatelu-dle-obcanstvi-podnikajicich-v-ceske-republice--151024/> [In Czech].

² Stojanov R., Klvaňová R., Seidlová A., Bureš O. (2021). Risks and challenges of Czech migration policy in the context of the “migration crisis”. Brno: Faculty of Business and Economics of Mendel University in Brno. URL: https://chytramigrace.cz/wp-content/uploads/2021/05/2021_policy_paper.pdf [In Czech].

³ Official employment statistics of state administration offices do not include foreigners who perform work activities without proper work permits, permits to self-employment or without any of the residence titles.

200 Ukrainian citizens have a blue card¹. 25,074 Ukrainian citizens are registered as entrepreneurs². Among foreign entrepreneurs, Ukrainians rank first in number, followed by citizens of Vietnam (20,505) and Slovakia (20,253). These three nationalities represent more than two thirds of all foreign entrepreneurs³.

The vast majority of Ukrainian employees find employment in the secondary labor market. Jobs in this sector are rejected by the domestic population and filled by foreigners. The reason for the low attractiveness of this sector's professions for domestic employees is mainly low wages, physical demands, unattractive working conditions and low social status. More than half of Ukrainian citizens are employed in unskilled jobs, especially hard manual or auxiliary work, especially in construction and industry. For women, these are often hospitality work, cleaning, various ancillary work, sales, textile production or assembly line work.

In terms of the sectoral structure of the labor market, the most frequently occupied positions include the manufacturing industry (39,800), administrative and support service activities (30,492), construction (23,944) and wholesale and retail trade (11,395). In terms of job classification (CZ-ISCO), for example, in 2019 almost half of Ukrainian employees registered by labor offices (out of a total of 144,114) were included in the category Auxiliary and unskilled workers (62,250), and in the category Machinery and equipment operators, fitters (38 699), craftsmen and repairers (18 011)⁴.

The strategy of access to the Czech labor market, which exposes not only Ukrainian migrants to a high risk of unsuccessful integration, remaining

¹ Ministry of Labour and Social Affairs (2021). Employment of foreign nationals. URL: <https://data.mpsv.cz/web/data/vizualizace9> [In Czech].

² Ministry of Industry and Trade (2021). Numbers of entrepreneurs by citizenship doing business in the Czech Republic. URL: <https://www.mpo.cz/cz/podnikani/zivnostenske-podnikani/statisticke-udaje-o-podnikatelich/pocty-podnikatelu-dle-obcanstvi-podnikajicich-v-ceske-republice--151024/> [In Czech].

³ Ministry of Industry and Trade (2021). Numbers of entrepreneurs by citizenship doing business in the Czech Republic. URL: <https://www.mpo.cz/cz/podnikani/zivnostenske-podnikani/statisticke-udaje-o-podnikatelich/pocty-podnikatelu-dle-obcanstvi-podnikajicich-v-ceske-republice--151024/> [In Czech].

⁴ Czech Statistical Office (2020). Foreigners in the Czech Republic 2020. URL: <https://www.czso.cz/documents/10180/125507871/29002720.pdf/72ffef73-2105-4fde-9220-6549e8348aa3?version=1.3> [In Czech].

in a low-skilled profession or directly abused and exploited position, is to use the services of intermediaries/clients.

Control activities of residence permits and work permits

With the growing number of foreigners, especially in industrial agglomerations, there is an expansion of accommodation capacity to the outskirts of large and small cities in selected regions and related specific types of problems. The subject of inspections by state administration bodies (the Police in cooperation with the regional labor inspectorates, the Customs Administration of the Czech Republic, the Czech Trade Inspection Authority and the Czech Environmental Inspectorate) is employment without a residence permit and employment permit. In 2020, 133,982 residence checks were carried out (Foreign Police Service independently and in cooperation with other authorities). In the year-on-year comparison, there is a more than one third decrease in the number of residence checks in connection with the pandemic situation (–36.6%) and the number of checked foreigners (approx. 451 thousand persons, –35%)¹.

The arrival of some foreigners in the Czech Republic on a long-term visa issued by Poland for the purpose of employment or job search remains a permanent trend in 2020, and they work on this visa in the Czech Republic without the appropriate work permit or are fictitiously sent by foreign employers/employment agencies to perform tasks on the territory of the Czech Republic². As in previous years, the most frequent nationals who did not have valid labor law documents were citizens of Ukraine and Moldova who are employed without proper authorization³.

The misuse of short-stay visas (up to 90 days) for employment also remains a persistent trend. In most cases, citizens of Ukraine and Moldova do not start or work with the employer at all after receiving a visa in violation of the issued permit. Furthermore, residence checks reveal irregular documents (forged, altered, foreign or fictitious persons). The most frequently seized forged documents in 2020 were Romanian documents, namely identity

¹ Ministry of the Interior of the Czech Republic (2021). Report on the situation in the area of migration and integration of foreigners in the Czech Republic 2020. URL: <https://www.mvcr.cz/migrace/clanek/vyrocní-zpráva-o-situaci-v-oblasti-migrace-a-integrace.aspx> [In Czech].

² Ibid.

³ Visa-free travel does not apply to stays for gainful employment.

cards and driving licenses. Citizens of Ukraine¹ and Moldova in particular prove these forged IDs².

Within the total number of detected foreigners who violated the law concerning residence and employment in the Czech Republic in 2020, we can identify the 4 most common groups³:

- 1) foreigners who entered the territory of the Czech Republic legally and exceeded the permitted period of stay and did not leave the territory of the Czech Republic after its expiry;
- 2) foreigners who entered the territory of the Czech Republic illegally, without valid entry/residence permits, and those who fall into the so-called transit illegal migration;
- 3) foreigners who have knowingly disregarded the decisions of administrative authorities or courts regarding the restriction of their residence permit in the Czech Republic;
- 4) foreigners who performed employment in the Czech Republic without a work permit⁴.

The most frequently identified ways of concealing illegal residence, prolonging legal residence, abuse of legal residence in another EU member state include⁵:

- 1) purposeful loss of documents on the territory of the Czech Republic;
- 2) non-fulfillment of the obligation to register the stay within 3 working days after arrival on the territory of the Czech Republic⁶ (especially for citizens of Ukraine);

¹ In particular, citizens of Ukraine with a residence permit in the Czech Republic are trying to obtain a higher license to drive motor vehicles (trucks and buses), which they do not actually own, by using a forged driving license.

² Ministry of the Interior of the Czech Republic (2021). Report on the situation in the area of migration and integration of foreigners in the Czech Republic 2020. URL: <https://www.mvcr.cz/migrace/clanek/vyrocní-zpráva-o-situaci-v-oblasti-migrace-a-integrace.aspx> [In Czech].

³ Ibid. pp. 129–130.

⁴ Many foreigners mistakenly believe that visa-free travel allows them free entry into the labor market in the Czech Republic.

⁵ Ministry of the Interior of the Czech Republic (2021). Report on the situation in the area of migration and integration of foreigners in the Czech Republic 2020. URL: <https://www.mvcr.cz/migrace/clanek/vyrocní-zpráva-o-situaci-v-oblasti-migrace-a-integrace.aspx> [In Czech].

⁶ Often intentional, illegal stay so untraceable in the Foreign Information System.

- 3) possession of two passports¹ (especially citizens of Ukraine and Moldova);
- 4) possession of two passports issued on two different identities (especially for Ukrainian citizens);
- 5) having a residence status in another EU country and staying in the Czech Republic in the absence of internal border controls and the impossibility of proving that the 90-day stay has been exceeded.

In 2020, the State Labor Inspection Authority (SÚIP) carried out a total of 5,557 inspections focused on illegal employment. Inspections were carried out at a total of 5,277 entities, of which a total of 1,693 natural persons and 3,584 legal entities were inspected. A total of 3,110 persons performing illegal work were found (556 citizens of the Czech Republic, 141 citizens of other EU Member States and 2,413 third-country nationals)². The total number of identified third-country nationals is significantly dominated by citizens of Ukraine (1999 persons), followed by citizens of Moldova (130), Vietnam (88), Serbia (44), Georgia (29), India (15) and China (14)³.

According to the type of illegal work performed by a foreigner, in 665 cases it was the performance of dependent work outside the employment relationship, in 2,184 the performance of work contrary to or without the issued work permit, or in violation of the issued employee card, internally transferred employee card or blue card or without any of these cards and in 66 cases on the performance of work by a foreigner without a valid residence permit in the Czech Republic⁴.

In 2020, the most frequently illegal persons were found by employers in the fields of construction (183 entities), wholesale, retail; repair and maintenance of motor vehicles (106 entities), manufacturing (106 entities), accommodation, food and beverage service activities (80 entities) and

¹ The person uses both travel documents simultaneously and alternately crosses the external borders of the Schengen area on one or the other travel document, thus artificially extending the maximum 90-day period of legal stay.

² State Labor Inspection Authority (2021). Annual summary report on the results of audits for 2020. URL: http://www.suip.cz/_files/suip-81fe4ae011de0ad3a45b22c7ce249b8b/suip_rocni-souhrnna-zprava-o-vysledcich-kontrolnich-akci-za-rok-2020.pdf [In Czech].

³ Ibid.

⁴ Ministry of the Interior of the Czech Republic (2021). Report on the situation in the area of migration and integration of foreigners in the Czech Republic 2020. URL: <https://www.mvcr.cz/migrace/clanek/vyrocnni-zpravy-o-situaci-v-oblasti-migrace-a-integrace.aspx> [In Czech].

professional, scientific and technical activities (61 entities)¹. In 2020, the SÚIP (2021: 139) also performed a total of 195 inspections directly focused on the area of disguised employment mediation. The inspections took place at 189 entities, of which 185 were legal entities and in 4 cases natural entrepreneurs. Out of a total of 195 inspections, deficiencies were found in 149 cases.

In terms of the total number of 2,413 foreigners / third-country nationals detected during illegal work in 2020, the Moravian-Silesian and Olomouc regions (439 persons) took first place, followed by the South Bohemian and Vysočina regions (405), the South Moravian and Zlín regions (383) and the Central Bohemian region (320). The remaining regions are at the level of about 200 identified persons².

The most frequent violations of the Employment Act included³:

- non-fulfillment of the information obligation of employers towards the regional branches of the Labor Office of the Czech Republic in relation to the employment of employees from abroad;
- failure of the employer to have copies of documents proving the existence of an employment relationship at the workplace and failure of this obligation by the employer established in another EU Member State who sent his employee to the Czech Republic to provide temporary work, and documents, must be translated into Czech;
- non-fulfillment of registration obligations in relation to employees from abroad.

The most common violations of the Labor Code included⁴:

- failure to have a written performance or employment agreement;
- non-compliance with the provisions of the Labor Code in relation to the performance of work on the basis of an agreement on the performance of work;
- non-compliance with the provisions concerns the negotiation of the amount of remuneration from the agreement and the conditions for

¹ State Labor Inspection Authority (2021). Annual summary report on the results of audits for 2020. URL: http://www.suip.cz/_files/suip-81fe4ae011de0ad3a45b22c7ce249b8b/suip_rocni-souhrnna-zprava-o-vysledcich-kontrolnich-akci-za-rok-2020.pdf [In Czech].

² State Labor Inspection Authority (2021). Annual summary report on the results of audits for 2020. URL: http://www.suip.cz/_files/suip-81fe4ae011de0ad3a45b22c7ce249b8b/suip_rocni-souhrnna-zprava-o-vysledcich-kontrolnich-akci-za-rok-2020.pdf [In Czech].

³ Ibid.

⁴ Ibid.

its provision in the employment agreement or in the performance agreement;

- non-compliance with the requirements concerning the content and form of the employment contract.

In 2020, the State Labor Inspection Authority also carried out 325 inspections in the area of agency employment (both for employment agencies and users), where it found 118 inspections with violations (36%) and 207 inspections without violations (64%).

The most common violations related to agency employment were¹:

- the employment agency has not ensured that the working and wage conditions of the seconded employee are not worse than those of the user's comparable employee;
- the employment agency assigned the employee to perform temporary work for the user on the basis of a written instruction which did not contain information on the working and wage conditions of a comparable employee or was not complete;
- the employment agency agreement with the user on temporary assignment did not contain information on the working and wage conditions of the user's employee who performs or would perform the same work as the temporary employee;
- the employment agency did not fulfill its obligation by not sending data for the previous calendar year to the DG ÚP ČR for statistical purposes by 31 January of the current year, or by not keeping mandatory records in accordance with the law;
- the agency's agreement with the user on temporary assignment did not contain information on the assigned employee, eg name, residence, citizenship, place of birth;
- the employment agency agreement with the user on temporary assignment did not specify the period for which the seconded employee will work for the user;
- the agency's agreement with the user on temporary assignment did not contain the type of work that the seconded employee will perform,

¹ State Labor Inspection Authority (2021). Annual summary report on the results of audits for 2020. URL: http://www.suip.cz/_files/suip-81fe4ae011de0ad3a45b22c7ce249b8b/suip_rocni-souhrnna-zprava-o-vysledcich-kontrolnich-akci-za-rok-2020.pdf [In Czech].

- including the requirements for professional or medical qualifications necessary for this type of work;
- the agency's agreement with the user on temporary assignment did not contain the date of entry of the temporarily assigned employee to perform work for the user.

Client system and agency employment

The client system refers to entrepreneurs engaged in the organization of employment for third-country nationals, mostly their own compatriots. Ukrainian entrepreneurs and intermediary companies can provide the migrant with a complete portfolio of services from processing the necessary documents, providing accommodation, meals to employment and other services¹. The basis of this system is expatriate ties, where labor law agreements can take a purely informal form, based only on the migrant's trust in the intermediary, who often comes from a number of successful Ukrainian migrants. With the strengthening of legislative and systemic measures of the Czech state migration policy, the role of clients gradually became institutionalized and professionalized in the form of legally registered companies and agencies mediating work for foreigners and performing activities on the labor market in various sectors. The owners and executives of these companies are often Ukrainians or Russians².

In some cases, employment agencies act as supplier companies, in which case we are talking about disguised agency employment. The agency proceeds by renting premises at the customer's company, where employees perform work for the target company. In some cases, there is a chaining of employment, where a disguised employment agency hires employees from another agency. In these cases, the monitoring of employed foreigners by the state is significantly complicated, as it is difficult to find out which company the foreigner actually belongs to³.

¹ Clients serve as intermediaries between the employee and state and local government bodies, with which they have long-term cooperation at the local level. The use of clients for communication concerning Ukrainian employees with the Foreign Police Service is already confirmed by the research of SocioFactor from 2010 (Topinka, Janoušková, Kliment 2010: 59).

² Hirt t. (ed.) (undated). Vietnamese, Mongols and Ukrainians in the Czech Republic: Labor migration, living conditions, cultural specifics. Information manual of the Police of the Czech Republic. Pilsen Regional Branch of People in Need. Published by the Ministry of the Interior of the Czech Republic. pp. 70–71 [In Czech].

³ Ibid.

Since 2019¹, we have been registering an increase in the use of legally issued Ukrainian documents with altered identity of people living in separatist areas (Crimea, Donetsk, Luhansk), especially within Russian-speaking organized groups².

International foreign language criminal groups participate in the procurement of forged or altered personal documents used to legalize the stay of migrants and their subsequent illegal employment who are already in the territory of European countries, including the Czech Republic, or with their help illegal migrants try to get to Schengen countries. These are most often Ukrainian citizens. Among the most frequently forged documents in 2020 were Romanian and Lithuanian identity documents, which were mostly misused by Ukrainian citizens, especially for the purpose of illegal employment³.

There is still a trend to suspect trafficking in human beings for the purpose of forced labor or other forms of exploitation in agency work. In 2020, there was a continuing way of employing Ukrainian and Moldovan nationals on forged Romanian or Lithuanian documents, due to easier access to the labor market for the citizens of the EU Member States. With forged or altered documents, foreign workers were often recruited by employment agencies run by criminal organizations⁴.

Ukrainian experience with employment in the Czech Republic

A qualitative survey among Ukrainian respondents can provide partial informative value. An example is the research of the Research Institute of

¹ Ministry of the Interior of the Czech Republic (2020). Report on the situation in the area of migration and integration of foreigners in the Czech Republic 2019. URL: <https://www.mvcr.cz/migrace/clanek/rocní-zpráva-o-situaci-v-oblasti-migrace-a-integrace-cizinců-v-ceske-republice-za-roky-2001-2019.aspx> [In Czech].

² Due to the liberalization of the visa requirement for the citizens of Ukraine in May 2018, we can talk about a new modus operandi of Russian-speaking criminal structures, as a result of which members of these structures can travel freely throughout the Schengen area.

³ Ministry of the Interior of the Czech Republic (2021). Report on the situation in the area of migration and integration of foreigners in the Czech Republic 2020. URL: <https://www.mvcr.cz/migrace/clanek/vyroční-zpráva-o-situaci-v-oblasti-migrace-a-integrace.aspx> [In Czech].

⁴ NCOZ/National headquarters against organized crime criminal police and investigation service (2021). Annual Report 2020. URL: <https://www.policie.cz/clanek/vyroční-zpráva-ncoz-2020.aspx> [In Czech].

Labor and Social Affairs¹ trying to reflect the experience of the participants of the government program qualified employee in the reflection of members of the Confederation of Employers' and Business Associations. One of the target groups were also Ukrainian employees.

Ukrainians obtained information about job opportunities in the Czech Republic mainly from their family relatives and friends who had already worked in the Czech Republic. In other cases, foreigners learned about employment opportunities in the Czech Republic directly from company executives directly in Ukraine. The predominant motivation of foreign workers is especially the amount of financial reward for work performed in the Czech Republic compared to financial reward in Ukraine. Furthermore, certain job-related guarantees guaranteed by the employer, such as accommodation and availability of health care for employees within the Czech public health insurance. Good company references and detailed information from acquaintances or family were also positive motivations. It is the presence of family members, acquaintances and compatriots in the new unknown environment that also represents a positive motivation to look for work in the Czech Republic².

The assessment of barriers and difficulties after coming to work in the Czech Republic is very individual for Ukrainian employees, but homesickness, family divisions and language difficulties in communicating with co-workers and managers proved to be crucial. Workplace relations are evaluated positively by foreign workers from Ukraine in the overall evaluation. The vast majority stated that, in addition to the common personal problems and disagreements that occur in every work team, there were no more serious excesses. In cases where there were some inconveniences in the work team, the reasons were, for example, political disagreements among Ukrainians, due to the conflict in Ukraine, intergenerational differences or poor previous experience of Czechs³.

"I had problems in the work team at the beginning, it was very unpleasant for the first four months, I'm the only Ukrainian here. They had Kolya Ukrainians

¹ Schebelle D., Kubát J., Bareš P. (2020). Qualified employee program (formerly Mode Ukraine) in the reflection of members of the Confederation of Employers' and Entrepreneurs' Unions of the Czech Republic. Praha: Research Institute of Labor and Social Affairs. URL: https://katalog.vupsv.cz/Fulltext/vz_482.pdf [In Czech].

² Ibid.

³ Ibid.

in front of me and they had big problems with him, I had to convince them that I was different from him”, said one of the respondents. Another “I’ll say it now, but with the Czechs it’s easier for me. With Ukrainians because they are there from eastern Ukraine and sometimes we don’t understand each other, because of politics”¹.

The way of living of the respondents mainly reflected their family and economic situation, as well as the fact whether the company or enterprise has its own hostel for employees. In the case of workers who had a family or children in the Czech Republic, they switched from dormitory accommodation as soon as possible due to unsatisfactory conditions².

Workers from Ukraine perceived working conditions differently, due to their job position, job description and length of working hours. However, most perceived their work as rather physically demanding. Some were not very satisfied with the financial evaluation of their work, due to its complexity. However, absolutely everyone agreed that compliance with occupational safety is, in their opinion, in accordance with the law, it is given sufficient attention and the use of protective work aids is OK. *“I am satisfied, but the working conditions are difficult, I work with glue, stinks and fumes. Look, I have it everywhere, it’s not going down. Not everyone gets used to such work. It’s hard work, hard. We use a mask, but the temperature is 33 degrees, so it’s hard. I wouldn’t work in Ukraine for that kind of money, but I have a wife and I have to earn money. I work here because of my wife, she works in another department and is very satisfied”³.*

The results of all studies by the Research Institute of Labor and Social Affairs in the field of integration of foreigners in the Czech Republic show that insufficient knowledge of Czech is a key barrier to their integration. This fact is fundamentally reflected in other key areas of their lives in the Czech Republic, which of course include employment. Although the language proximity of the Ukrainian language to the Czech language represented a

¹ Schebelle D., Kubát J., Bareš P. (2020). Qualified employee program (formerly Mode Ukraine) in the reflection of members of the Confederation of Employers ‘and Entrepreneurs’ Unions of the Czech Republic. Praha: Research Institute of Labor and Social Affairs. URL: https://katalog.vupsv.cz/Fulltext/vz_482.pdf [In Czech].

² Ibid.

³ Schebelle D., Kubát J., Bareš P. (2020). Qualified employee program (formerly Mode Ukraine) in the reflection of members of the Confederation of Employers ‘and Entrepreneurs’ Unions of the Czech Republic. Praha: Research Institute of Labor and Social Affairs. URL: https://katalog.vupsv.cz/Fulltext/vz_482.pdf [In Czech].

certain advantage in terms of the time during which foreign employees from Ukraine were able to understand, at least in the basic framework of their job, the first few months did not know the Czech language just the process of their learning and integration into the work process and in some cases into the work team. A key fact for foreign employees of the future is the possibility of obtaining permanent residence in the Czech Republic. The change of residence status to permanent residence in the Czech Republic represents a certain milestone for almost all foreigners from third countries.

IV. CONCLUSIONS

Based on the Czech Statistical Office's forecast of the Czech Republic's demographic development until 2100, we can state that despite the expected increase in life expectancy, the low fertility rate will cause a short period of population growth (ending in 2018) to be followed by a long period of population decline). At present, the long-term below-average fertility rate is beginning to show, below the limit of simple population reproduction. According to the medium variant, the result will be a reduction in the population of the Czech Republic by more than 2.8 million during the 21st century. The structure of society will also change significantly, as the economic burden index will increase, mainly due to the growing share of seniors¹.

The concept of so-called substitute migration as a way of estimating the volume of immigration needed to compensate for the losses caused by the overall decline in the population and the reduction of the share of people of working age will thus become a permanent challenge. Immigration can to some extent compensate for the overall decline in population, but it is certainly not possible to compensate for the long-term effects of population aging through migration. The main risks of this concept include the so-called Welfare magnetism and integration costs associated with migration. Economic migrants can become an important factor in maintaining the current state of the "welfare state" system and can mitigate the negative financial effects of population aging on public insurance schemes. However, these positive effects can only be achieved if society is able to manage the

¹ Vyhlídal J., Jahoda R., Godarová J. (2017). Economic benefits of managed labor migration. Research Institute of Labor and Social Affairs Prague. URL: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_429.pdf [In Czech].

volume and structure of immigration and if the policies set lead to the social and economic integration of migrants¹.

The full integration of foreigners is mainly prevented by their placement in the labor market related to three major persistent negative trends. Illegal employment, abuse of the institute of posting workers in the form of posting Ukrainians by foreign employers (especially from Poland) to Czech companies, which assign these workers to work for other entities and thus leads to chaining, the purpose of which is to obscure the performance of dependent work of foreigners for employers in the Czech Republic. And last but not least, by concealing employment mediation, in the form of abuse of the agency of employment, where, instead of properly employing natural persons for the purpose of their temporary assignment to the user, business relationships are concluded.

The main risk of a migrant remaining in the “client regime”, for example even after a change in his legal status and residence status, may remain in the original social networks as an obstacle to work progress, possible social mobility and social integration. Cases of complete social (housing), work (employment) and social (language) dependence of the migrant on the will and interests of the client make the foreign employee very vulnerable and blackmailing, especially in employment situations without proper permits, which can move him to the category of illegal migrant.

Administrative barriers to official employment are one of the frequent reasons for the transfer of Ukrainian workers to illegality and abuse of the residence regime and the operation of economic activities that are not part of an otherwise valid residence permit. This is happening consciously on the part of migrants and employers. The solution for the part of Ukrainian labor migration is the so-called circulation system, where the employee periodically returns to the country of origin before the expiration of the short-term residence permit and cyclically applies for a visa again within 90 days².

It is almost impossible to evaluate the extent of this phenomenon in the Czech environment. There are no valid data, official statistics and

¹ Ibid.

² Hirt t. (ed.) (undated). Vietnamese, Mongols and Ukrainians in the Czech Republic: Labor migration, living conditions, cultural specifics. Information manual of the Police of the Czech Republic. Pilsen Regional Branch of People in Need. Published by the Ministry of the Interior of the Czech Republic [In Czech].

representative surveys. We can only talk about expert estimates from qualitative sociological surveys. Every economic crisis and stagnation of production puts foreign employees in insecurity and the use of client services.

Thus, preventive and repressive measures aimed at mitigating the above-mentioned negative trends in the employment of foreigners, increasing Ukraine's illegal activities, remain persistent issues. The expert discussion includes a number of measures that deserve a more systematic analysis and elaboration of feasibility impacts in the event of the introduction of measures responsible for illegal employment and the main contractor, not only intermediaries and final customers, or possible prevention of access to public contracts and support all employers in the subcontracting chain, in particular employment agencies and the possibility of suspending them.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА / REFERENCES

1. ANACEN/Analytical Center for State Border Protection and Migration (2021). Trends and findings in the field of migration and border protection. Periodic report May 2021. Ministry of the Interior of the Czech Republic [in Czech].
2. Czech Statistical Office (2020). Foreigners in the Czech Republic 2020. URL: <https://www.czso.cz/documents/10180/125507871/29002720.pdf/72ffef73-2105-4fde-9220-6549e8348aa3?version=1.3> [in Czech].
3. Czech Statistical Office (2021). Number of foreigners in the Czech Republic — preliminary quarterly data; 2004/06 — 2021/06. URL: https://www.czso.cz/documents/11292/27320905/c01R02_202106.pdf/6ec24203 7a30-417d-8355-f719ec68f9ec?version=1.0 [in Czech].
4. Hirt t. (ed.) (undated). Vietnamese, Mongols and Ukrainians in the Czech Republic: Labor migration, living conditions, cultural specifics. Information manual of the Police of the Czech Republic. Pilsen Regional Branch of People in Need. Published by the Ministry of the Interior of the Czech Republic [in Czech].
5. Ministry of Labour and Social Affairs (2021). Employment of foreign nationals. URL: <https://data.mpsv.cz/web/data/vizualizace9> [in Czech].
6. Ministry of Industry and Trade (2021). Numbers of entrepreneurs by citizenship doing business in the Czech Republic. URL: <https://www.mpo.cz/cz/podnikani/zivnostenske-podnikani/statisticke-udaje-o-podnikatelich/pocty-podnikatelu-dle-obcanstvi-podnikajicich-v-ceske-republice--151024/> [in Czech].
7. Ministry of the Interior of the Czech Republic (2020). Report on the situation in the area of migration and integration of foreigners in the Czech Republic 2019. URL: <https://www.mvcr.cz/migrace/clanek/rocní-zpráva-o-situaci-v-oblasti-migrace-a-integrace-cizinců-v-ceske-republice-za-roky-2001-2019.aspx> [in Czech].
8. Ministry of the Interior of the Czech Republic (2021). Report on the situation in the area of migration and integration of foreigners in the Czech Republic 2020. URL: <https://www.mvcr.cz/migrace/clanek/vyroční-zpráva-o-situaci-v-oblasti-migrace-a-integrace.aspx> [in Czech].
9. NCOZ/National headquarters against organized crime criminal police and investigation service (2021). Annual Report 2020. URL: <https://www.policie.cz/clanek/vyroční-zpráva-ncoz-2020.aspx> [in Czech].

10. Schebelle D., Kubát J., Bareš P. (2020). Qualified employee program (formerly Mode Ukraine) in the reflection of members of the Confederation of Employers' and Entrepreneurs' Unions of the Czech Republic. Praha: Research Institute of Labor and Social Affairs. URL: https://katalog.vupsv.cz/Fulltext/vz_482.pdf [in Czech].
11. State Labor Inspection Authority (2021). Annual summary report on the results of audits for 2020. URL: http://www.suip.cz/_files/suip-81fe4ae011de0ad3a45b22c7ce249b8b/suip_rocni-souhrnna-zprava-o-vysledcich-kontrolnich-akci-za-rok-2020.pdf [in Czech].
12. Stojanov R., Klvaňová R., Seidlová A., Bureš O. (2021). Risks and challenges of Czech migration policy in the context of the "migration crisis". Brno: Faculty of Business and Economics of Mendel University in Brno. URL: https://chytramigrace.cz/wp-content/uploads/2021/05/2021_policy_paper.pdf [in Czech].
13. Topinka D., Janoušková K., Kliment P. (2010). Strategies for coping with difficult situations by foreigners from Ukraine and Mongolia. SocioFactor, s.r.o. [in Czech].
14. Vyhlídal J., Jahoda R., Godarová J. (2017). Economic benefits of managed labor migration. Research Institute of Labor and Social Affairs Prague. URL: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_429.pdf [in Czech].

ЗАХИСТ ПРАВ МІГРАНТІВ У ДЕРЖАВАХ-ЧЛЕНАХ ЛІГИ АРАБСЬКИХ ДЕРЖАВ

PROTECTION OF MIGRANTS' RIGHTS IN MEMBER STATES OF THE LEAGUE OF ARAB STATES

Ольга Переверзєва¹

*Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України
(вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, 01001)*

Olga Pereverzyeva

*V. M. Koretsky Institute of State and Law of NAS of Ukraine
(4, Triokhsvyatitelska, Str., Kyiv, Ukraine, 01001)*

Отримано: 06.08.2024. Затверджено: 25.08.2024

АНОТАЦІЯ

Досліджено арабську систему захисту прав людини у діяльності Арабського комітету із прав людини Ліги арабських держав (ЛАД) та ООН щодо захисту прав мігрантів на прикладі країни ОАЕ. Забезпечення прав мігрантів на сьогодні належить до найважливіших завдань світової спільноти в арабському регіоні та є складним питанням, враховуючи великий обсяг трудової міграції в арабських країнах. Забезпечення захисту прав мігрантів свідчить про декілька ключових аспектів для арабського регіону: 1. Країни, такі як Саудівська Аравія, ОАЕ, Катар і Кувейт, значною мірою залежать від іноземної робочої сили для розвитку своїх економік. Захист прав мігрантів є необхідним для підтримання стабільності та ефективності економічних процесів. 2. Забезпечення прав мігрантів демонструє зобов'язання арабських країн дотримуватися міжнародних стандартів у сфері прав людини та сприяє соціальній справедливості. 3. Дотримання прав мігрантів позитивно впливає на міжнародну репутацію країн регіону, що може сприяти залученню інвестицій та розвитку співпраці з іншими державами. 4. Забезпечення гідних умов праці та життя для мігрантів допомагає зменшити соціальну

¹ кандидат юридичних наук, старший дослідник; orcid 0000-0002-4857-6469; e-mail: sector_sea_law@ukr.net

напругу та конфлікти між місцевим населенням і іноземними робітниками. 5. Співпраця Арабського комітету із захисту прав людини (ЛАД) з ООН, МОП та неурядовими організаціями щодо забезпечення прав мігрантів свідчить про відкритість країн регіону до міжнародної підтримки та спільних зусиль у вирішенні проблем міграції. У статті проаналізовано діяльність Арабського комітету з прав людини (ЛАД), а також позиція ОАЄ щодо формування механізмів захисту прав мігрантів.

Ключові слова: права людини; міжнародне право; міжнародні стандарти; Ліга арабських держав; Арабський комітет з прав людини; Організація Об'єднаних Націй, Міжнародна організація з міграції; Організація Ісламського співробітництва; мігранти; сучасна ісламська концепція прав людини; Глобальний договір про безпечну, впорядковану і регулярну міграцію; права жінок та дітей.

ABSTRACT

The Arab system of human rights protection in the activities of the Arab Committee on Human Rights of the League of Arab States (LAS) and the United Nations regarding the protection of migrants' rights was studied using the example of the UAE. Ensuring the rights of migrants today is one of the most important tasks of the world community in the Arab region and is a difficult issue, given the large volume of labor migration in Arab countries. Securing the rights of migrants shows several key aspects for the Arab region: 1. Gulf countries such as Saudi Arabia, the UAE, Qatar and Kuwait are heavily dependent on foreign labor to develop their economies. Protecting the rights of migrants is necessary to maintain the stability and efficiency of economic processes. 2. Ensuring the rights of migrants demonstrates the commitment of Arab countries to adhere to international standards in the field of human rights and promotes social justice. 3. Respecting the rights of migrants has a positive effect on the international reputation of the countries of the region, which can contribute to the attraction of investments and the development of cooperation with other states. 4. Providing decent working and living conditions for migrants helps reduce social tension and conflicts between the local population and foreign workers. 5. The cooperation of the Arab Committee for the Protection of Human Rights (AHRD) with the UN, ILO and non-governmental organizations in ensuring the rights of migrants shows the openness of the countries of the region to international support and joint efforts in solving migration problems. The article analyzes the activities of the Arab Committee for the Protection of Human Rights (AHRC), as well as the position of the OAU regarding the formation of international mechanisms for the protection of migrants' rights.

Key words: Human Rights; International Law; International standards, League of Arab States; Arab Committee for the Protection of Human Rights; United Nations; International Organization for Migration; Organization of Islamic Cooperation; migrants; modern Islamic concept of Human Rights; Global Compact on Safe, Orderly and Regular Migration; rights of women and children.

I. ВСТУП

Одним з важливих завдань міжнародної спільноти є захист прав трудових мігрантів у арабському регіоні. Міграція населення — непротийний суспільний процес, який позначається на соціально-економічному житті людства. Вона становить переміщення людей, пов'язані

зі зміною місця проживання, що є однією з глобальних проблем і розглядається не тільки як просте механічне пересування людей із одного регіону країни в інший, а як складний загальний процес, який стосується чимало сторін соціально-економічної, політичної та культурного життя суспільства, міграція виступає об'єктом міжнародного регулювання¹.

В умовах ринкової економіки і формування ринку праці міграційні процеси мають глобальний характер і є засобом активної підтримки з боку міжнародних організацій ООН та Ліги арабських держав (ЛАД). Тому дослідження сучасних викликів захисту прав мігрантів в арабському регіоні є найважливішим як на міжнародному рівні, так і на національному та можна розділити на ключові аспекти: прогалини в трудовому законодавстві, експлуатація та зловживання, обмежений доступ до правової допомоги, дискримінація, політичні та економічні фактори.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питанням захисту прав мігрантів присвячено праці таких вітчизняних та зарубіжних учених: О. Буткевич, С. Васильців, О. Губар, І. Горбачова, Я. Жукорська, Н. Камінська, Я. Кондратьєв, В. Назарков, О. Малиновська, В. Олефір, Ю. Римаренко, Д. Шарович, Е. Повел, Е. Райнерта, Дж. Ріфкіна, М. Халід та ін. У науковій літературі бракує досліджень щодо захисту прав мігрантів державами-членами ЛАД. Вищенаведене, процес глобалізації та міжнародне співробітництво відіграє значну роль у формуванні процесів трудової міграції в арабському регіоні зумовлений необхідністю аналізу факторів, що дозволить розробити ефективні стратегії для забезпечення захисту прав мігрантів та покращення умов їх праці і демонструє актуальність дослідження.

¹ Солодько А., Фітисова А. (2016). Міграційна криза в ЄС: статистика та аналіз політики. URL: <https://cedos.org.ua/researches/mihratsiina-kryza-v-yes-statystyka-ta-analiz-polityky/>; Kortukova T., Kaminska N., Dei M., Blahodarnyi A. (2020). COVID-19: Regulation of Migration Processes in The European Legal Area. *Cuestiones Políticas*. Vol. 38. No. 66. pp. 321-332. URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/34328>

II. МЕТА І МЕТОДОЛОГІЯ

Мета статті полягає у визначенні правових інструментів урегулювання процесів захисту трудової міграції в арабському регіоні. Для досягнення означеної мети необхідно вирішити такі завдання:

- провести аналіз глобалізаційних процесів та міжнародне співробітництво ООН та ЛАД;
- розкрити сутність Глобального договору про безпечну, впорядковану та врегульовану міграцію;
- дати оцінку реакції ОАЕ на можливості імплементації цілей договору в національне законодавство;
- визначити заходи з удосконалення міграційної політики в рамках адаптації найкращих міжнародних практик до ОАЕ.

Ці завдання сприятимуть комплексному вивченню процесів трудової міграції в арабському регіоні, досягнення яких здійснюватимуться за допомогою певної методологічної основи, що включатиме у себе такі методи, як: порівняльно-правовий, формально-юридичний, діалектичний, логічного аналізу та інших.

III. ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Значну роль у захисті прав мігрантів у державах-членах ЛАД відіграє Арабський комітет з прав людини, що є договірним органом, який складається із семи членів, які кожні чотири роки обираються на два терміни. До 2016 р. Арабський комітет з прав людини склав звіти щодо десяти країн і видав заключні зауваження арабською мовою¹.

Наразі Арабський комітет з прав людини проводить моніторинг подій щодо прав мігрантів і надає рекомендації урядам та сприяє впровадженню законодавчих реформ, які покращують становище мігрантів і забезпечують їхні права. Він регулярно досліджує умови життя і праці мігрантів у державах-членах ЛАД, оцінюючи рівень дотримання їхніх прав. За результатами роботи Арабський комітет з прав людини складає звіти про становище мігрантів та надає рекомендації урядам щодо покращення законодавства і розробляє рекомендації

¹ Arab human rights system. Annex to the ABC of Human Rights for Development Cooperation. URL: <https://www.institut-fuermenschenrechte.de/fileadmin/Redaktion/Publikationen>

для урядів щодо прийняття нових законів, включаючи доступ до правосуддя, охорони здоров'я та освіти.

Дана інституція проводить кампанії з інформування мігрантів про їхні права та доступні їм послуги. Зокрема, розробляються програми навчання для правоохоронних органів та інших сторін, щоб покращити їхню обізнаність про права мігрантів і належні процедури поводження з ними. У даному напрямі Арабський комітет з прав людини співпрацює з міжнародними організаціями, такими як Міжнародна організація з міграції (МОМ) та Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) для впровадження програм та проектів, спрямованих на покращення становища мігрантів. Також комітет бере участь у регіональних ініціативах та форумах, присвячених питанням захисту прав мігрантів, обмінюється досвідом з іншими регіональними правозахисними організаціями.

Другий Глобальний діалог з питань міграції збігся у часі з дебатами щодо порядку денного в області розвитку на період після 2015 року, тобто уточнення цілей, сформульованих у Декларації тисячоліття. При опрацюванні подальших планів людства, спрямованих на досягнення глобального партнерства, яке має забезпечити інклюзивний економічний розвиток, інклюзивний соціальний розвиток, мир та безпеку, сталий розвиток оточуючого середовища, держави-члени ООН погодилися, що людська мобільність є одним із ключових чинників прогресу і має бути адекватно врахована при виробленні орієнтирів до 2030 р. В ухваленій Генеральною Асамблеєю ООН у вересні 2015 р. Декларації «Перетворення нашого світу: Порядок денний сталого розвитку до 2030 року» визначив роль міграції для розвитку. Відповідно до пункту 23 резолюції A/RES/70/1/2015 люди, які є вразливими, повинні бути наділені повноваженнями, а саме: люди похилого віку, корінні народи, біженці, внутрішньо переміщені особи та мігранти. Відповідно до пункту 29 резолюції A/RES/70/1/2015 визнається позитивний внесок мігрантів в інклюзивне зростання та сталого розвитку. Також зазначено, що міжнародна міграція є багатовимірною реальністю, яка має велике значення для розвитку країн походження, транзиту і призначення, що вимагає узгоджених і всеосяжних реагування на неї. Співпраця на міжнародному рівні для забезпечення безпечної, впорядкованої та регулярної міграції, що передбачає повну повагу до прав людини і гуманне ставлення до мігрантів

незалежно від міграційного статусу, біженців та переміщених осіб. Така співпраця має також посилити стійкість громад, які приймають біженців, особливо в країнах, що розвиваються. Підкреслюється право мігрантів на повернення до країн свого громадянства і зазначається, що держави повинні забезпечити належний прийом своїх громадян, які повертаються¹.

Можна зробити висновок, що міститься заклик посилити міжнародну співпрацю для забезпечення керованої та безпечної міграції, захист прав мігрантів, незалежно від їх правового статусу.

Не менш важливі в контексті міжнародної міграції цілі стосовно подолання злиденності та соціального виключення, забезпечення гендерної рівності, протидії дискримінації тощо. На виконання сформульованого в Порядку денному сталого розвитку завдання щодо забезпечення впорядкованої та безпечної міграції у вересні 2016 р. у м. Нью-Йорку держави-члени ООН ухвалили Нью-Йоркську декларацію щодо біженців та мігрантів, де підтвердили свій намір забезпечувати безпеку та права мігрантів, надавати підтримку державам, які приймають значну кількість біженців, сприяти інтеграції мігрантів в інтересах і прибулих, і приймаючих громад, протидіяти расизму, дискримінації та ксенофобії; посилити глобальну співпрацю в управлінні міграціями.²

У Декларації містяться також конкретні плани, що впливають із зазначених зобов'язань. Зокрема, йдеться про розроблення глобальної угоди про безпечну, впорядковану та регульовану міграцію. Це означає, що міграція, як і інші сфери міжнародних відносин, регулюватиметься на основі загальноприйнятих принципів та підходів. Частиною цієї угоди мають стати принципи поведінки з мігрантами, які перебувають у вразливій ситуації, передовсім з дітьми,

¹ Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development/11 may 2018. Resolution adopted by the General Assembly A/RES/70/1 on September 25, 2015. URL: <https://www.undp.org/ukraine/publications/transforming-our-world-2030-agenda-sustainable-development/>; https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf

² The New York Declaration for Refugees and Migrants. URL: <https://www.ohchr.org/en/migration/new-york-declaration-refugees-and-migrants>

розлученими з сім'єю. Уперше в історії такий документ був підготовлений та обговорений у 2018 року¹.

У 2018 року Генеральна асамблея Організації Об'єднаних націй (ООН) погодила текст Глобального договору про безпечну, впорядковану і регулярну міграцію відповідно до Резолюції A/RES/73/195². Голова Генеральної асамблеї ООН Мирослав Лайчак, зазначив: «Договір про міграцію не передбачає скорочення або розширення міграційних потоків, але він відображає «реальність». Договір має величезний потенціал. Він дозволяє нам перейти від режиму реагування до режиму активної участі». Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерріш висловив свою думку про те, що договір став першим глобальним договором, який передбачає управління всіма аспектами міжнародної міграції. У Договорі закріплюється право кожної людини на безпеку, гідність та захист³.

Всесвітній пакт про міграцію був узгоджений у липні 2018 р. Договір заснований на цінностях державного суверенітету, розподілу відповідальності, недискримінації та прав людини. Держави-члени погоджуються, наприклад, обмежувати тиск на країни з багатьма мігрантами та сприяти самозабезпеченню новоприбулих. Він дає змогу перейти від режиму реагування до режиму активної участі, передбачає управління всіма аспектами міжнародної міграції. Прийняття пакту демонструє зусилля ООН, спрямовані на боротьбу з часто небезпечним та нелегальним переміщенням людей через кордони. Документ узгодили 193 країни, однак США, Угорщина, Ізраїль, Польща, Австрія, Швейцарія, Чехія та Австралія у різний час заявили, що не підтримують міграційний пакт ООН⁴.

Отже, Арабський комітет із захисту прав людини та ООН відіграють важливу роль у захисті прав мігрантів у арабських країнах та співпрацюють через законодавчі реформи та надання гуманітарної

¹ Малиновська О. А. (2018). Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія. Київ: НІСД. С. 116–118.

² Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2018 A/RES/73/195. Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration. URL: <https://www.refworld.org/legal/resolution/unga/2019/en/147186>

³ Губар О. (2018). Країни ООН погодили глобальний договір про міграцію. URL: <https://www.dw.com/uk>

⁴ Горбачова І. В. (2019). Глобальний договір про міграцію: можливості для України. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. № 1(106). С. 21.

допомоги. Так, держави-члени ЛАД ратифікували Міжнародну конвенцію про захист прав всіх трудящих мігрантів та членів їх сімей 1990 р., а саме: Єгипет, Лівія, Марокко, Сирія, Туніс та інші. Ця конвенція формує основу щодо правового захисту мігрантів у державах-членах ЛАД, забезпечуючи захист прав мігрантів та міжнародні стандарти.

Проаналізуємо приклади законодавчих реформ щодо захисту прав мігрантів на прикладі держави ОАЕ. Зауважимо, що ОАЕ є членом таких міжнародних організацій, як Ліга арабських держав (ЛАД), Організація країн Арабської четвірки, Комітет з питань арабської мирної ініціативи, Організація арабських країн-експортерів нафти (ОАПЕК), Організація Ісламського співробітництва (ОІС). ОАЕ показали яскравий приклад того, як має розвиватися країна, використовуючи виключно м'які інструменти (економічні, культурні) у своїй зовнішній політиці, яка побудована, щоб служити країні, а не нав'язувати всім думку про важливість дотримання зовнішньополітичної позаблоковості та стриманості¹.

ОАЕ ухвалила Глобальний договір про міграцію на Міжурядовій конференції з ухвалення Глобального договору про безпечну, впорядковану та легальну міграцію у 2018 році. ОАЕ запропонували прийняти шість конкретних зобов'язань, включаючи доступ до прав та обов'язків трудящих, безпечні та гідні умови праці та методи найму, що відповідають міжнародним стандартам. Запроваджено низку реформ, спрямованих на прозорість та відповідність у питаннях, пов'язаних з трудовими договорами та умовами звільнення. Крім більшої прозорості, ці реформи пропонують працівникам та роботодавцям більше гнучкості та переваг у їхніх можливостях працевлаштування. Нові реформи набули чинності у січні 2016 року. ОАЕ приєдналися до міжнародних конвенцій, зокрема: Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок²; Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації; Конвенція про права дитини³.

¹ Назарков В. К. (2019). Становлення та сучасний стан зовнішньополітичного вектору Об'єднаних Арабських Еміратів. *Науковий журнал «Політикус»* Вип. 5. С. 21–22.

² Women's Rights in the United Arab Emirates (UAE). URL: https://www.fidh.org/IMG/pdf/UAE_summaryreport_for_CEDAW.pdf

³ Human rights. URL: <http://www.uae-embassy.org/discover-uae/society/human-rights#:~:text=Worker>

Проте існують проблеми щодо збільшення витрат на міграцію, так наприклад, статистичні данні висвітлюють, що низько кваліфіковані пакистанські співробітники-мігранти стикаються із тривожно високою вартістю міграції, респонденти опитування витрачали в середньому близько 3500 доларів США, щоб отримати роботу в Саудівській Аравії або Об'єднаних Арабських Еміратах. Понад 80 відсотків цієї загальної суми покривали допомогу в отриманні робочої візи та були виплачені агенту, родичу чи другу, які також допомагали мігрантам отримати роботу. Дослідження показує, що джерело інформації про роботу за кордоном (через формальний чи неформальний канал) та зарплата працівників до та після міграції значно впливають на суму, яку вони платять за виїзд за кордон для працевлаштування. Розроблені рекомендації щодо політики зниження витрат на міграцію сприяють збільшенню вигоди від міжнародної трудової міграції.¹

Вищенаведеного, ОАЕ як держава-член (ЛАД) забезпечує захист прав мігрантів та впроваджує міжнародні стандарти прав людини у внутрішнє законодавство та ефективно їх реалізує. Така трансформація відповідає сучасній ісламській концепції прав людини. ОАЕ прагне поєднувати міжнародні стандарти з принципами ісламського права, забезпечуючи дотримання прав людини відповідно до культурних та релігійних особливостей країни. Ця концепція включає: визнання гідності та поваги до кожної людини незалежно від її національності чи релігії; забезпечення справедливого ставлення та рівних можливостей для всіх, включаючи мігрантів; особлива увага до захисту прав вразливих груп, таких як жінки та діти-мігранти.

IV. ВИСНОВКИ

У деяких арабських країнах існують культурні та соціальні бар'єри, що додають труднощів у впровадженні реформ і забезпеченні захисту прав мігрантів. Відсутність імплементації, хоч законодавчі реформи прийняті, іноді збігаються з відсутністю політичної волі або ресурсів. Підвищення рівня обізнаності серед урядів і громадськості щодо захисту прав мігрантів може сприяти поліпшенню ситуації та посиленню

¹ ILO (2016b). The Cost of Migration: What Low-skilled Migrant Workers from Pakistan Pay to Work in Saudi Arabia and the United Arab Emirates. Islamabad. URL: https://www.ilo.org/islamabad/whatwedo/publications/WCMS_514127/lang-en/index.htm

співробітництва з міжнародними організаціями і це призведе до залучення додаткових ресурсів та впровадженню законодавчих реформ і програм. Арабський комітет з прав людини (ЛАД) активно працює над захистом прав мігрантів у державах-членах, завдяки моніторингу, розроблених програмам та співробітництва з міжнародними організаціями ООН, МОМ, Арабський комітет з прав людини (ЛАД) сприяє впровадженню законодавчих реформ у національне законодавство, що покращує становище мігрантів.

Попри виклики, законодавчі реформи є важливим шляхом для забезпечення прав і гідних умов праці мігрантів у арабському регіоні. Забезпечення прав мігрантів є показником прагнення країн арабського регіону до соціальної справедливості, економічного розвитку та міжнародного співробітництва. В ОАЕ розроблені програми для працівників (Програма Тауїєєх) та електронна система, що забезпечує своєчасну виплату заробітної плати працівникам, попереджуючи затримки та порушення (Wage Protection System). ОАЕ продовжує вдосконалювати законодавчі реформи, щоб відповідати міжнародним стандартам.

ВИКОРИСТАНІ ДжЕРЕЛА

1. Горбачова І. В. (2019). Глобальний договір про міграцію: можливості для України. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. № 1(106). С. 18–23.
2. Губар О. (2018). Країни ООН погодили глобальний договір про міграцію. URL: <https://www.dw.com/uk>
3. Малиновська О. А. (2018). Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія. Київ: НІСД. 471 с.
4. Назарков В. К. (2019). Становлення та сучасний стан зовнішньополітичного вектору Об'єднаних Арабських Еміратів. *Науковий журнал «Політикус»* Вип. 5. С. 20–24. URL: <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-5-20-24>
5. Солодько А., Фітисова А. (2016). Міграційна криза в ЄС: статистика та аналіз політики. URL: <https://cedos.org.ua/researches/mihratsiina-kryza-v-yes-statystyka-ta-analiz-polityky/>
6. Arab human rights system. Annex to the ABC of Human Rights for Development Cooperation. URL: <https://www.institut-fuermenschenrechte.de/fileadmin/Redaktion/Publikationen>
7. Human rights. URL: <http://www.uae-embassy.org/discover-uae/society/human-rights#:~:text=Worker>
8. ILO (2016). The Cost of Migration: What Low-skilled Migrant Workers from Pakistan Pay to Work in Saudi Arabia and the United Arab Emirates. Islamabad. URL: https://www.ilo.org/islamabad/whatwedo/publications/WCMS_514127/lang-en/index.htm
9. Kortukova T., Kaminska N., Dei M., Blahodarnyi A. (2020). COVID-19: Regulation of Migration Processes in The European Legal Area. *Cuestiones Políticas*. Vol. 38. No. 66. pp. 321–332. URL: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.38e.20>

10. Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2018 A/RES/73/195. Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration. URL: <https://www.refworld.org/legal/resolution/unga/2019/en/147186>
11. The New York Declaration for Refugees and Migrants. URL: <https://www.ohchr.org/en/migration/new-york-declaration-refugees-and-migrants>
12. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development/11 may 2018. Resolution adopted by the General Assembly A/RES/70/1 on September 25, 2015. URL: <https://www.undp.org/ukraine/publications/transforming-our-world-2030-agenda-sustainable-development/>
13. Women's Rights in the United Arab Emirates (UAE). URL: https://www.fidh.org/IMG/pdf/UAE_summaryreport_for_CEDAW.pdf

REFERENCES

1. Arab human rights system. Annex to the ABC of Human Rights for Development Cooperation. URL: <https://www.institut-fuermenschenrechte.de/fileadmin/Redaktion/Publikationen>
2. Gorbachova I. V. (2019). Hlobalnyy dohovir pro mihratsiyu: mozhlyvosti dlya Ukrayiny. Derzhava ta rehiony [The Global Compact on Migration: Opportunities for Ukraine]. State and regions. Series: *Economy and entrepreneurship*. No. 1(106). pp. 18–23 [in Ukrainian].
3. Hubar O. (2018). Krayiny OON pohodyly hlobalnyy dohovir pro mihratsiyu [UN countries have agreed on a global treaty on migration]. URL: <https://www.dw.com/uk> [in Ukrainian].
4. Human rights. URL: <http://www.uae-embassy.org/discover-uae/society/human-rights#:~:text=Worker>
5. ILO (2016). The Cost of Migration: What Low-skilled Migrant Workers from Pakistan Pay to Work in Saudi Arabia and the United Arab Emirates. Islamabad. URL: https://www.ilo.org/islamabad/whatwedo/publications/WCMS_514127/lang-en/index.htm
6. Kortukova T., Kaminska N., Dei M., Blahodarnyi A. (2020). COVID-19: Regulation of Migration Processes in The European Legal Area. *Cuestiones Políticas*. Vol. 38. No. 66. pp. 321–332. URL: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.38e.20>
7. Malinovska O. A. (2018). Mihratsiyna polityka: hlobalnyy kontekst ta ukrayinski realiyi [Migration policy: global context and Ukrainian realities]. Kyiv. 471 p. [in Ukrainian].
8. Nazarkov V. K. (2019). Stanovlennya ta suchasnyy stan zovnishnopolitychnoho vektoru Obyednanykh Arabskykh Emirativ [Formation and current state of the foreign policy vector of the United Arab Emirates]. *Scientific journal «Politicus»*. Vol. 5. pp. 20–24. URL: <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-5-20-24> [in Ukrainian].
9. Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2018 A/RES/73/195. Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration. URL: <https://www.refworld.org/legal/resolution/unga/2019/en/147186>
10. Solodko A., Fitisova A. (2016). Mihratsiyna kryza v ES: statystyka ta analiz polityky [Migration crisis in the EU: statistics and policy analysis]. URL: <https://cedos.org.ua/researches/mihratsiina-kryza-v-yes-statystyka-ta-analiz-polityky/> [in Ukrainian].
11. The New York Declaration for Refugees and Migrants. URL: <https://www.ohchr.org/en/migration/new-york-declaration-refugees-and-migrants>
12. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development/11 may 2018. Resolution adopted by the General Assembly A/RES/70/1 on September 25, 2015. URL: <https://www.undp.org/ukraine/publications/transforming-our-world-2030-agenda-sustainable-development/>
13. Women's Rights in the United Arab Emirates (UAE). URL: https://www.fidh.org/IMG/pdf/UAE_summaryreport_for_CEDAW.pdf

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ НЕРЕГУЛЯРНИЙ МІГРАЦІЇ

LEGAL REGULATION OF INTERNATIONAL LEGAL COUNTERACTION TO IRREGULAR MIGRATION

***Ігор Іваньков¹, **Олег Іваньков²**

**Національний університет «Чернігівська політехніка»*

(вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14000)

***Національна академія Національної гвардії України*

(майдан Захисників України, 3, м. Харків, 61001)

***Igor Ivankov, **Oleg Ivankov**

**National University "Chernihiv Polytechnic"*

(95, Shevchenko St., Chernihiv, Ukraine, 14000)

***National Academy of the National Guard of Ukraine*

(Maidan Zahysnykiv Ukrainu, 3, Kharkiv, Ukraine, 61001)

Отримано: 29.07.2024. Затверджено: 29.08.2024

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню змісту міжнародних правових актів, що регламентують питання здійснення законної міграції та протидії незаконній міграції. Міграційна ситуація в Україні формується під впливом негативних факторів, які впливають на життя суспільства внаслідок глобальної економічної кризи та військової агресії російської федерації проти України. У цій ситуації відсутність належного міграційного контролю при в'їзді та виїзді з України, безконтрольне перебування на її території іноземних громадян та осіб без громадянства призвело до збільшення потоків мігрантів та кількості вчинених ними кримінальних правопорушень. Особи, які організують незаконну міграцію, демонструють зневагу до прав та інтересів осіб, які нелегально перебувають на території України. Необхідно шукати нові підходи щодо регулювання суспільно

¹ кандидат юридичних наук, доцент; orcid 0000-0002-2090-8011; e-mail: igor_ivankov@ukr.net

² кандидат юридичних наук; orcid 0000-0002-0709-704X; e-mail: o.ivankoff@gmail.com

корисної інтеграції мігрантів з урахуванням їх вікових, статевих характеристик, рівня здоров'я, професійної кваліфікації. Міграція в сучасному світі є логічним результатом процесів глобалізації, без неї неможливий сучасний політичний, економічний та суспільно-культурний розвиток світу. У той самий час мігранти, які перебувають у країні на нелегальному становищі, становлять суттєвий резерв злочинності. Багато хто з них вчиняє різноманітні кримінальні правопорушення. Наявний позитивний зарубіжний досвід багаторічної боротьби зі злочинністю у сфері міграції, що здійснюється кримінально-правовими засобами, заслуговує на увагу і може бути впроваджений у вітчизняну практику. Україна, зважаючи на історичні та геополітичні причини, є дуже вразливою до незаконних міграційних потоків зі Сходу, з Південно-Східної Азії, пострадянських держав та інших країн. Розростання терористичних та інших загроз національній безпеці викликає необхідність впровадження рішучих та жорстких заходів, пов'язаних із здійсненням міграційного контролю. Необхідне посилення кримінального та адміністративного законодавства як свідчення жорсткої позиції законодавчих органів України у цьому питанні. Наведені обставини свідчать про актуальність та особливу значущість цієї проблеми в сучасних умовах.

Ключові слова: нерегулярна міграція; злочинність; глобалізація; міжнародно-правові акти.

ABSTRACT

This article is devoted to the study of the content of international legal acts that regulate the implementation of legal migration and combating illegal migration. The migration situation in Ukraine is formed under the influence of negative factors that affect the life of society due to the global economic crisis and the ongoing Russian military aggression against Ukraine. In this situation, the lack of proper migration control when entering and leaving Ukraine, the uncontrolled stay of foreign citizens and stateless persons on its territory has led to an increase in the flow of migrants and the number of crimes they commit. Persons who organize illegal migration demonstrate disregard for the rights and interests of persons who are illegally staying on the territory of Ukraine. It is necessary to look for new approaches to regulating the socially beneficial integration of migrants, taking into account their age, gender characteristics, level of health, and professional qualifications. Migration in the modern world is a logical result of globalization processes; without it, modern political, economic and socio-cultural development of the world is impossible. At the same time, migrants who are in the country illegally constitute a significant reserve of crime. Many of them commit various crimes, which negatively affects the crime situation in the country. The existing positive foreign experience in combating crime in the field of migration, which is carried out by criminal legal means, should be introduced into domestic practice. Ukraine, due to historical and geopolitical reasons, is accessible to illegal migration flows from the East, Southeast Asia, post-Soviet states and other countries. Terrorist and other threats to national security necessitate the introduction of decisive and tough measures that are related to the implementation of migration control. It is necessary to tighten criminal and administrative legislation as evidence of the tough position of the legislative bodies of Ukraine on this issue. The above circumstances indicate the relevance and special significance of this problem in modern conditions.

Key words: irregular migration; crime; globalization; international legal acts.

I. ВСТУП

Процеси глобалізації, які проходять сьогодні у світі, впливають на всі сфери суспільного життя: політичну, економічну, соціальну, культурну тощо. Міграція є логічним наслідком процесів глобалізації, без неї неможливий сучасний розвиток будь-якого суспільства. На теперішній час відбувається безпрецедентне зростання масштабів та географії світової міграції, яка, у свою чергу, безпосередньо впливає на поширення транскордонної злочинності. Однак виникає питання дієвого контролю міграційних процесів державою, уникнення шкоди розвитку власної економіки та життя суспільства загалом. На цьому тлі закономірно виникає таке соціально негативне явище, як незаконна міграція. Стаття присвячена дослідженню правового регулювання міжнародно-правової протидії незаконній міграції.

Правові аспекти протидії нерегулярній міграції знайшли свій відображення у результатах досліджень учених-правознавців, зокрема: «Міжнародно-правові аспекти криміналізації нелегальної міграції» С. В. Книша (2012), «Торгівля людьми та незаконне ввезення мігрантів: проблеми розмежування» О. Волощук (2020), «Правове регулювання боротьби з нелегальною міграцією в ЄС у сучасних умовах» М. О. Саракуци та С. В. Пілюка (2020), «Організаційно-правові механізми протидії нелегальній міграції морем» С. О. Кузнецова (2021) та інших.

Дослідженню досвіду іноземних держав у протидії нерегулярній міграції присвячені такі наукові доробки: «Протидія нелегальній міграції: міжнародний досвід» Т. М. Зв'язної (2012), «Зміст та цілі міграційної політики: досвід іноземних держав» К. В. Мануїлової (2018), «Міжнародно-правовий досвід боротьби з нелегальною міграцією на морському транспорті» О. О. Кукшинової та А. О. Самойленко (2021) та інших.

Кримінологічні дослідження феномену нерегулярної міграції містяться у роботах: «Зарубіжний досвід протидії торгівлі людьми (на прикладі країн Балтії)» В. В. Чумака (2016), «Запобігання нелегальній міграції: у пошуках оптимальної моделі» Ю. В. Луценка та А. В. Тарасюка (2022) та ін.

II. МЕТА І МЕТОДОЛОГІЯ

Метою дослідження є аналіз положень міжнародних правових актів, що регламентують питання здійснення законної міграції та протидії незаконній міграції.

Методологічну основу дослідження складають теоретичні положення діалектико-матеріалістичного методу пізнання суспільних явищ і процесів, а також приватно-наукові методи: соціологічний, порівняльно-правовий, формально-юридичний, логічного аналізу, класифікації, аналогії тощо.

III. ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В сучасних умовах ефективна протидія незаконній міграції через її транскордонний характер можлива лише в умовах належної взаємодії між країнами на міжнародному рівні. Існує значна кількість міжнародних міжурядових організацій світового і регіонального рівнів, до завдань яких в тому чи іншому ступеню входить боротьба з проявами незаконної міграції. У межах власної компетенції зазначені організації ухвалюють відповідні угоди, що містять питання міжнародно-правового регулювання боротьби з незаконною міграцією. Як зазначають Ю. В. Луценко та А. В. Тарасюк, внаслідок того, що Україна одночасно є державою походження, призначення та транзиту мігрантів, територією різнохарактерних, різноспрямованих та різномасштабних міграційних потоків державне регулювання у сфері міграції є складним завданням, розв'язання якого потребує комплексного, системного підходу, належного фінансування, кадрового та наукового забезпечення¹.

Вважаємо доцільним визначити міжнародно-правову регламентацію легальної (законної) міграції, порядок та особливості здійснення якої докладно регламентовані у міжнародно-правових документах, прийнятих міжнародними міжурядовими організаціями, зокрема, Міжнародною організацією праці (МОП), створеною на Паризькій

¹ Луценко Ю.В., Тарасюк А.В. (2021). Протидія організованій злочинності у міграційній сфері: актуальні проблеми теорії та практики. *Актуальні проблеми кримінального права: матеріали XII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка* (Київ, 18 лист. 2021 р.). Київ : НАВС, 2021. С. 104.

мирній конференції у квітні 1919 р.¹ та Міжнародною організацією з міграції (МОМ) (до 14 листопада 1989 р. — Міжурядовий комітет з європейської міграції)². Зокрема, МОП було прийнято важливі міжнародно-правові документи: Конвенцію МОП про міграцію з метою працевлаштування від 28 червня 1939 р. № 66³; Конвенцію МОП про зловживання у сфері міграції та забезпечення трудящим-мігрантам рівності можливостей та спілкування від 24 червня 1975 р. № 143⁴.

На відміну від документів МОП, документи МОМ мають переважно практичну спрямованість. Саме тому відповідно до Статуту МОМ здійснює заходи щодо організованого переміщення мігрантів, веде активну пропаганду в галузі міжнародної міграції, здійснює різні послуги, пов'язані з міграцією (набір мігрантів, інформування мігрантів, мовна підготовка тощо), слугує форумом для держав щодо обміну досвідом здійснення міграції, проводить інформаційні кампанії, організовує наукові дослідження у сфері міграції та публікує їх результати. Як зазначено в Угоді про співробітництво між Міністерством внутрішніх справ України та МОМ «Сторони, відповідно до своїх повноважень і наявних ресурсів, погоджуються співробітничати у таких сферах, як : вдосконалення політики, законодавства та адміністративно-правового регулювання у сфері міграції, громадянства, притулку, інтегрованого управління кордонами, реадмісії, протидії торгівлі людьми, незаконному ввезенні мігрантів та інших сфер, що становлять взаємний інтерес; захист прав мігрантів, мобільного населення та уразливих груп, таких як жертви торгівлі людьми, неповнолітні без супроводу, люди з інвалідністю та особи, які пережили гендерно зумовлене насильство»⁵.

¹ International Labour Organization (1919). URL: https://normlex.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:62:3291476315021::NO:62:P62_LIST_ENTRIE_ID:2453907:NO

² International Organization for Migration Constitution (1953). URL: <https://www.iom.int/iom-constitution>

³ Migration for Employment ILO Convention. No. 66 (1939). URL: https://normlex.ilo.org/dyn/normlex/es/f?p=NORMLEXPUB:55:0::NO::P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:CON,en,C066,/Document

⁴ ILO Convention concerning migrations in abusive conditions and the promotion of equality of opportunity and treatment of migrant workers. No. 143 (1975). URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201120/volume-1120-I-17426-English.pdf>

⁵ Угода про співробітництво між Міністерством внутрішніх справ України та Міжнародною організацією з міграції від 30.08.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/989_001-23/conv#Text

Організація Об'єднаних Націй (ООН) також проводить політику у сфері міграції та захисту прав мігрантів, що знаходить своє відображення у відповідних документах, наприклад: у Міжнародній конвенції ООН від 18 грудня 1990 р. «Про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей»; Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 22 грудня 1999 р. № 54/212 «Міжнародна міграція та розвиток»; Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 26 лютого 2000 р. № 54/166 «Захист мігрантів».

Одним із важливих напрямів діяльності зазначених організацій є протидія нерегулярній міграції. У ст. 8 додатку I до Конвенції МОП 1949 р. № 97 закликається до того, щоб будь-яку особу, котра сприяє таємній або нелегальній імміграції, має бути піддано відповідному покаранню¹. У свою чергу, Конвенція МОП 1975 р. № 143 передбачає обов'язок країн-учасниць вживати «всіх необхідних і відповідних заходів у межах своєї юрисдикції і в співпраці з іншими державами-членами: а) для ліквідації таємного міграційного руху і незаконного найму мігрантів; б) проти організаторів незаконного чи таємного переміщення мігрантів, які шукають роботу, коли цей рух починається з його території, чи проходить через цю територію, чи прибуває на неї, а також проти тих, хто наймає працівників, які іммігрували за незаконних умов, з метою запобігання і ліквідації зловживань, згаданих у цій Конвенції»².

Основним міжнародним документом у сфері протидії нерегулярній міграції є Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітрю, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. Слід підкреслити, що ця Конвенція ООН стала першим універсальним джерелом в історії міжнародного права, метою якого є боротьба з нерегулярною міграцією. У преамбулі зазначеного Протоколу наголошується, що «для вжиття ефективних заходів щодо попередження незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітрю і боротьби з ним необхідний усеосяжний міжнародний підхід, включаючи співробітництво,

¹ On migrant workers: ILO Convention. No. 97 (1949). URL: https://normlex.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C097

² Convention concerning migrations in abusive conditions and the promotion of equality of opportunity and treatment of migrant workers. No. 143 (1975). URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201120/volume-1120-I-17426-English.pdf>

обмін інформацією та інші відповідні заходи, у тому числі соціально-економічні заходи, на національному, регіональному і міжнародному рівнях». У Протоколі розкривається низка важливих понять, а саме: «незаконний ввіз мігрантів», під яким слід розуміти «забезпечення з метою отримання, прямо або посередньо, будь-якої фінансової або іншої матеріальної вигоди, незаконного в'їзду до будь-якої держави-учасниці будь-якої особи, яка не є її громадянином або не проживає постійно на її території»; «незаконний в'їзд», що означає «перетинання кордонів без дотримання необхідних вимог для законного в'їзду до приймаючої держави»; «підроблений документ на в'їзд/виїзд або посвідчення особи», що означає «будь-який документ на в'їзд/виїзд або посвідчення особи, які: а) були підроблені або змінені будь-яким матеріальним чином будь-якою особою або установою, крім тих, які в законному порядку уповноважені виготовляти або видавати документ на в'їзд/виїзд або посвідчення особи від імені держави; або б) були неналежним чином видані або отримані за допомогою подання невірних даних, корупції або примусу чи будь-яким іншим незаконним чином; або в) використовуються особою, іншою, ніж законний власник». Статтею 6 Протоколу встановлюється обов'язок держав-учасниць встановити кримінальну відповідальність за дії, що пов'язані з нерегулярною міграцією: «а) незаконний ввіз мігрантів; б) коли вони вчиняються з метою створення умов для незаконного ввозу мігрантів; в) виготовлення підробленого документа на в'їзд/виїзд або посвідчення особи; г) придбання або надання такого документа або володіння ним; д) надання будь-якій особі, яка не є громадянином відповідної держави або не проживає постійно на її території, можливості знаходитися в цій державі без дотримання необхідних вимог для законного перебування в ній шляхом використання способів, згаданих у підпункті (б), або будь-яких інших незаконних засобів»¹.

Співробітники Держприкордонслужби України за передвоєнний рік не пропустили в Україну 8,8 тис. потенційних нерегулярних мігрантів, що у 1,8 рази більше порівняно з 2020 р. За даними Держприкордонслужби, у 2021 р. затримано 12,3 тис. нерегулярних мігрантів, з них

¹ UN Convention against Transnational Organized Crime and the Protocols thereto, adopted by General Assembly resolution 55/25 (2000). URL: <https://www.unodc.org/unodc/en/organized-crime/intro/UNTOC.html>

понад 1,3 тис. — за спробу незаконного перетинання державного кордону та 10,8 тис. осіб — за порушення правил перебування в Україні. Ці показники порівняно з 2020 р. зросли на 38%¹. Слід зазначити, що в Україні за порушення законодавства про правовий статус іноземців та осіб без громадянства встановлена адміністративно-правова відповідальність, зокрема за наступні протиправні дії: проживання без документів на право проживання в Україні; проживання за недійсними документами або документами, термін дії яких закінчився; працевлаштування без відповідного дозволу на це, якщо необхідність такого дозволу передбачено законодавством України; недотримання встановленого порядку пересування і зміни місця проживання; ухилення від виїзду з України після закінчення відповідного терміну перебування; неявка без поважних причин до визначеного місця навчання або працевлаштування після в'їзду в Україну у визначений термін; порушення правил транзитного проїзду через територію України (ст.ст. 203, 203¹, 204, 204¹, 205, 206¹ КУпАП)². Крім того, ст. 185¹⁵ КУпАП вперше встановлено відповідальність за невиконання законних вимог посадових осіб центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, під час здійснення ними своїх повноважень щодо запобігання та протидії нелегальній (незаконній) міграції або контролю за діяльністю органів реєстрації місця проживання (перебування)³.

Кримінальна відповідальність за протиправні дії у сфері незаконної міграції прямо не передбачена, але опосередковано вона застосовується за: незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК України); насильницьке зникнення (ст. 146-1 КК України); торгівля людьми (ст. 149 КК України); незаконне переправлення осіб через державний кордон України (ст. 332 КК України)⁴. Окреме місце у цьому переліку займає шахрайство (ст. 190 КК України), яке

¹ Прикордонники цьогоріч затримали понад 12 тисяч нелегальних мігрантів. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3377558-prikordonniki-cogoric-zatrimali-ponad-12-tisac-nelegalnih-migrantiv.html>

² Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>

³ Там само.

⁴ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

включає найпоширеніші міграційні шахрайські схеми: обіцяні інформаційно-консульські послуги, коли особа підписує угоду з фірмою-посередником, хоча до зобов'язань фірми входить лише надання інформаційно-консульських послуг; «міфічне» оформлення віз, коли для оформлення робочої візи необхідно особисто подати документи та пройти співбесіду, оскільки шахраї пропонують оформити зазначену візу самостійно, а повертають паспорт із фальшивою візою або з відмовою у відкритті візи; фіктивний чек, коли особа сплачує гроші фірмі-посереднику за надання послуг при працевлаштуванні, а отримує чек неіснуючої фірми; обман щодо оголошення про роботу (розміщення в Інтернеті неіснуючих вакансій з привабливим описом і обіцянками перспективної роботи і зарплати); шахрайство з документами (відбувається при наданні змінених або підроблених документів); робота без оформлення трудового договору тощо¹.

У вимірі сьогодення обґрунтоване зацікавлення викликають питання міжнародно-правової регламентації протидії нерегулярній міграції на території країн — членів Європейського Союзу (ЄС), які в останні роки зазнали досить значного «напливу» нерегулярних мігрантів із країн Північної Африки та Близького Сходу, а з 2022 р. — з України, обумовленого початком збройної агресії з боку росії. Вважається за доцільне розглянути особливості правового регулювання міграції та забезпечення прав людини серед нерегулярних мігрантів у зазначених країнах.

Першим джерелом, у якому були сформульовані положення щодо правового статусу мігрантів, які прибули з третіх країн для трудової діяльності, вважається Європейська конвенція «Про правовий статус трудящих-мігрантів» від 24 листопада 1977 р., що спрямована на врегулювання правового становища трудящих-мігрантів (громадян держав-учасниць) для «досягнення більшої єдності між його членами в ім'я захисту та здійснення за дотримання прав людини та основних свобод ідеалів і принципів, що є їх спільним надбанням, та сприяння їх економічному та соціального прогресу». У ст. 1 цієї Конвенції, під «трудящим-мігрантом розуміється громадянин Договірної Сторони,

¹ Кришевич О. В., Рощина І. О. (2023). Кримінальна відповідальність за міграційне шахрайство: національне та міжнародне законодавство. *Migration & Law*. Vol. 3 (issues 1-2). С. 48-51.

якому іншою Договірною Стороною дозволено проживати на її території для виконання оплачуваної роботи». Аналіз тексту Конвенції чітко свідчить, що вона регламентує більшість питань правового положення трудящих-мігрантів, зокрема: форми набору на роботу; медичне обстеження та професійний іспит; право на виїзд (в'їзд); формальності та процедури щодо трудового договору; обмін інформацією; проїзд до місця роботи; дозвіл на роботу; вид на проживання; прийом на роботу; возз'єднання сім'ї трудящого-мігранта; надання житла; навчання та здобуття освіти; умови праці; повернення на батьківщину тощо¹.

Необхідно звернути увагу на той факт, що, крім правового становища мігрантів, Радою Європи приділяється значна увага забезпеченню прав для нерегулярних мігрантів. Зокрема, у 2006 р. Парламентською Асамблеєю Ради Європи було прийнято Резолюцію 1509 «Про права людини нерегулярних мігрантів». У преамбулі Резолюції зазначається глибоке занепокоєння безперервним зростанням кількості нерегулярних мігрантів у Європі, а також необхідність у зв'язку з цим забезпечення захисту прав нерегулярних мігрантів. У документі використовується термін «нерегулярний мігрант», оскільки він «представляється більш нейтральним і не несе на собі тавра, як, наприклад, термін «незаконний», а також у зв'язку з тим, що цим терміном все ширше користуються міжнародні організації, які займаються питаннями міграції. У Резолюції послідовно перераховані та розкриті цивільні та політичні права (ст. 12), а також економічні та соціальні права (ст. 13) нерегулярних мігрантів. У ст. 16.3 особливо наголошується на недопущенні визнання кримінально-караним діянням щодо надання гуманітарної допомоги нерегулярним мігрантам з боку структур громадянського суспільства².

Також до джерел, які містять норми, що передбачають заходи протидії нерегулярній міграції на території країн-членів ЄС, слід віднести: Директиву Ради 2002/90/ЄС від 28 листопада 2002 р. «Про встановлення визначення для допомоги незаконному в'їзду, транзиту

¹ The European Convention on the legal status of migrant workers (1977). URL: https://www.coe.int/t/dg3/migration/archives/documentation/Legal_texts/CDMG%20_99_11_en.pdf

² Human rights of irregular migrants: Resolution Resolution of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe №1509 (2006). URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/xref/xref-xml2html-en.asp?fileid=17456>

і перебуванню»; Рамкове рішення Ради ЄС 2002/946/JHA від 28 листопада 2002 р. щодо підвищення стандартів кримінальної відповідальності з метою покарання за допомогу незаконному в'їзду, транзиту та перебування, Договір про функціонування ЄС від 13 грудня 2007 р. (Лісабонський договір), програма якого вважається завершальним етапом створення міграційної політики в країнах — членах ЄС.

Директива Ради 2002/90/ЄС визначає боротьбу з нерегулярною міграцією як один із заходів безпеки на території ЄС, зокрема закликає «вжити заходи проти допомоги, що надається нерегулярній імміграції, причому не тільки в тому випадку, коли така допомога належить, власне, до незаконного перетинання державних кордонів, а й коли вона ставить за мету забезпечити постачання мереж, які займаються експлуатацією людьми». У ст. 2 Директиві закріплено, що кожна держава вживає необхідних заходів для забезпечення застосування необхідних санкцій до будь-якої особи, яка є підбурювачем або виступає посібником якогось із злочинів, пов'язаних з нелегальною міграцією, або робить замах на скоєння будь-якого з таких злочинів. Такі заходи «мають бути ефективними, пропорційними і такими, що мають попереджувальний ефект»¹.

Рамкове рішення Ради ЄС 2002/946/JHA наводить перелік санкцій, які можуть застосовувати країни ЄС до осіб, які вчинили злочини у сфері нелегальної міграції: «конфіскація транспортного засобу, який використовувався для скоєння злочину; заборона безпосередньо або через третіх осіб займатися професійною діяльністю, в ході здійснення якої було скоєно злочин; видворення, покарання у виді позбавлення волі з верхньою межею не менше ніж вісім років, у тому випадку, якщо злочини відбуваються з корисливою метою і за наявності однієї з таких обставин: злочин було скоєно в ході діяльності злочинної організації; в ході скоєння злочину було поставлено в небезпеку життя людей, які стали об'єктом злочинного посягання»².

Лісабонський договір у ч. 2 ст. 79 містить певні рамкові положення, присвячені організації протидії злочинності, пов'язаної з нелегальною

¹ Union Council Directive 2002/90/EC of 28 November 2002 defining the facilitation of unauthorised entry, transit and residence. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2002/90/oj?locale=en>

² Council framework Decision 2002/946/JHA of 28 November 2002 on the strengthening of the penal framework to prevent the facilitation of unauthorised entry, transit and residence (2002). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32002F0946>

міграцією: умови в'їзду та проживання, а також норми щодо видачі державами-членами довгострокових віз та видів на проживання, у тому числі з метою возз'єднання сімей; права громадян третіх країн, які законно проживають у державі-члені, у тому числі умов, що регулюють свободу пересування та проживання в інших державах-членах; поняття нелегальної імміграції та незаконного проживання, а також порядок видворення та репатріації осіб, що незаконно проживають; заходи протидії торгівлі людьми, особливо щодо жінок та дітей¹.

Як зазначає В. М. Шамраєва, єдина політика ЄС у сфері міграції «повинна була включати в себе: справедливий розподіл витрат; спільні стандарти допуску членів сімей іммігрантів і працівників-мігрантів; спільні стандарти допомоги біженцям; забезпечення рівності прав громадян та іноземців; полегшення доступу до громадянства; підвищення рівня участі іноземців у політичному житті; недопущення дискримінації у працевлаштуванні та умовах проживання»².

IV. ВИСНОВКИ

На сьогоднішній день існує значна кількість міжнародних міжурядових організацій загальносвітового і регіонального рівня, одним із завдань яких є протидія незаконній міграції. На загальносвітовому рівні питаннями напрацювання міжнародно-правових засобів протидії незаконній міграції займаються наступні міжнародні міжурядові організації: Міжнародна організація праці (МОП), Міжнародна організація з міграції (МОМ) та Організація Об'єднаних Націй (ООН).

Основним міжнародним документом у сфері протидії незаконній міграції став Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітрю, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р., де прямо передбачені заходи кримінально-правового та адміністративно-правового характеру, спрямовані на протидію незаконній міграції. Слід підкреслити, що Україна ратифікувала зазначену Конвенцію та відповідний Протокол, у повному обсязі виконала їх приписи, про що свідчить

¹ Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12007L%2FTXT>

² Шамраєва В. М. (2009). Спільна міграційна політика ЄС в контексті євроінтеграційних устремлень України. *Актуальні проблеми державного управління*. № 2. С. 309.

чинне вітчизняне адміністративне та кримінальне законодавство, яке передбачає значну кількість норм, які встановлюють відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері незаконної міграції, і, хоча носять опосередкований характер, однак відповідають духу і букві Протоколу проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітря.

В межах протидії незаконній міграції на території країн Європейського Союзу прийняті наступні міжнародно-правові документи: Директива Ради 2002/90/ЄС від 28 листопада 2002 р. «Про встановлення визначення для допомоги незаконному в'їзду, транзиту і перебуванню»; Рамкове рішення Ради ЄС щодо підвищення стандартів кримінальної відповідальності з метою покарання за допомогу незаконному в'їзду, транзиту та перебування № 2002/946/ПВД від 28 листопада 2002 р.; Договір про функціонування ЄС від 13 грудня 2007 р. (Лісабонський договір).

Наведені міжнародно-правові документи передбачають широкий спектр кримінально-правових, адміністративно-правових та організаційно-правових заходів, спрямованих на протидію нелегальній міграції.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Кришевич О. В., Рощина І. О. (2023). Кримінальна відповідальність за міграційне шахрайство: національне та міжнародне законодавство. *Migration & Law*. Vol. 3 (issues 1-2). С. 48-51.
4. Луценко Ю.В., Тарасюк А.В. (2021). Протидія організованій злочинності у міграційній сфері: актуальні проблеми теорії та практики. *Актуальні проблеми кримінального права: матеріали XII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка* (Київ, 18 лист. 2021 р.). Київ : НАВС. С. 104.
5. Прикордонники цьогоріч затримали понад 12 тисяч нелегальних мігрантів. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3377558-prikordonniki-cogoric-zatrimali-ponad-12-tisac-nelegalnih-migrantiv.html>
6. Угода про співробітництво між Міністерством внутрішніх справ України та Міжнародною організацією з міграції від 30.08.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/989_001-23/conv#Text
7. Шамраєва В. М. (2009). Спільна міграційна політика ЄС в контексті євроінтеграційних устремлень України. *Актуальні проблеми державного управління*. № 2. С. 309.
8. Convention concerning migrations in abusive conditions and the promotion of equality of opportunity and treatment of migrant workers. No. 143 (1975). URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201120/volume-1120-I-17426-English.pdf>

9. Council framework Decision 2002/946/JHA of 28 November 2002 on the strengthening of the penal framework to prevent the facilitation of unauthorised entry, transit and residence (2002). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32002F0946>
10. Human rights of irregular migrants: Resolution Resolution of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe №1509 (2006). URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/xref/xref-xml2html-en.asp?fileid=17456>
11. ILO Convention concerning migrations in abusive conditions and the promotion of equality of opportunity and treatment of migrant workers. No. 143 (1975). URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201120/volume-1120-I-17426-English.pdf>
12. International Labour Organization Constitution (1919). URL: https://normlex.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:62:3291476315021::NO:62:P62_LIST_ENTRIE_ID:2453907:NO
13. International Organization for Migration Constitution (1953). URL: <https://www.iom.int/iom-constitution>
14. Migration for Employment ILO Convention. No. 66 (1939). URL: https://normlex.ilo.org/dyn/normlex/es/f?p=NORMLEXPUB:55:0::NO::P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:CON,en,C066,/Document
15. On migrant workers: ILO Convention. No. 97 (1949). URL: https://normlex.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C097
16. The European Convention on the legal status of migrant workers (1977). URL: https://www.coe.int/t/dg3/migration/archives/documentation/Legal_texts/CDMG%20_99_11_en.pdf
17. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12007L%2FTXT>
18. UN Convention against Transnational Organized Crime and the Protocols thereto, adopted by General Assembly resolution 55/25 (2000). URL: <https://www.unodc.org/unodc/en/organized-crime/intro/UNTOC.html>
19. Union Council Directive 2002/90/EC of 28 November 2002 defining the facilitation of unauthorised entry, transit and residence. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2002/90/oj?locale=en>

REFERENCES

1. Agreement on cooperation between the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the International Organization for Migration dated August 30, 2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/989_001-23/conv#Text [in Ukrainian].
2. Code of Ukraine on Administrative Offenses: Law of Ukraine dated December 7, 1984 No. 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text> [in Ukrainian].
3. Convention concerning migrations in abusive conditions and the promotion of equality of opportunity and treatment of migrant workers. No. 143 (1975). URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201120/volume-1120-I-17426-English.pdf>
4. Council framework Decision 2002/946/JHA of 28 November 2002 on the strengthening of the penal framework to prevent the facilitation of unauthorised entry, transit and residence (2002). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32002F0946>
5. Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine dated April 5, 2001 No. 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
6. Human rights of irregular migrants: Resolution Resolution of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe №1509 (2006). URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/xref/xref-xml2html-en.asp?fileid=17456>

7. ILO Convention concerning migrations in abusive conditions and the promotion of equality of opportunity and treatment of migrant workers. No. 143 (1975). URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201120/volume-1120-I-17426-English.pdf>
8. International Labour Organization Constitution (1919). URL: https://normlex.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:62:3291476315021::NO:62:P62_LIST_ENTRIE_ID:2453907:NO
9. International Organization for Migration Constitution (1953). URL: <https://www.iom.int/iom-constitution>
10. Kryshevich O. V., Roschyna I. O. (2023). Kryminalna vidpovidalnist za mihratsiynе shakhraystvo: natsionalne ta mizhnarodne zakonodavstvo [Criminal liability for migration fraud: national and international law]. *Migration & Law*. Vol. 3 (issues 1-2). pp. 48–51 [in Ukrainian].
11. Lutsenko Yu. V., Tarasyuk A. V. (2021). Protydiya orhanizovaniy zlochynnosti u mihratsiyniy sferi: aktualni problemy teorii ta praktyky [Combating organized crime in the migration sphere: current problems of theory and practice]. *Aktualni problemy kryminalnoho prava [Actual problems of criminal law]: materials of the XII All-Ukrainian science and theory conf., dedicate. in memory of Prof. P. P. Mykhaylenko* (Kyiv, November 18, 2021). pp. 103–106 [in Ukrainian].
12. Migration for Employment ILO Convention. No. 66 (1939). URL: https://normlex.ilo.org/dyn/normlex/es/f?p=NORMLEXPUB:55:0::NO::P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:CON,en,C066,/Document
13. On migrant workers: ILO Convention. No. 97 (1949). URL: https://normlex.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C097
14. Prykordonnyky tsohorich zatrymaly ponad 12 tysyach nelegalnykh mihrantiv [Border guards detained more than 12,000 illegal migrants this year]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3377558-prikordonniki-cogoric-zatrimali-ponad-12-tisac-nelegalnih-migrantiv.html> [in Ukrainian].
15. Shamrayeva V. M. (2009). Spil'na mihratsiyna polityka ES v konteksti yevrointehratsiynykh ustremlyn Ukrayiny [Common EU migration policy in the context of Ukraine's European integration aspirations]. *Actual problems of public administration*. No. 2. pp. 305–312 [in Ukrainian].
16. The European Convention on the legal status of migrant workers (1977). URL: https://www.coe.int/t/dg3/migration/archives/documentation/Legal_texts/CDMG%20_99_11_en.pdf
17. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12007L%2FTXT>
18. UN Convention against Transnational Organized Crime and the Protocols thereto, adopted by General Assembly resolution 55/25 (2000). URL: <https://www.unodc.org/unodc/en/organized-crime/intro/UNTOC.html>
19. Union Council Directive 2002/90/EC of 28 November 2002 defining the facilitation of unauthorised entry, transit and residence. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2002/90/oj?locale=en>

КРИМІНАЛЬНИЙ АСПЕКТ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ (НАЦІОНАЛЬНЕ І ЗАРУБІЖНЕ ЗАКОНОДАВСТВО)

CRIMINAL ASPECT OF HUMAN TRAFFICKING (NATIONAL AND FOREIGN LEGISLATION)

***Інна Рощина¹, **Ольга Кришевич²**

**Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (вул. Юрія Іллєнка, 81, м. Київ, 04119)*

***Національна академія внутрішніх справ (пл. Солом'янська, 1, м. Київ, 03035)*

***Inna Roschyna, **Olha Kryshevych**

**Vadym Hetman Kyiv National University of Economics (Yuriya Illenka Str., 81, Kyiv, Ukraine, 04119)*

***National Academy of Internal Affairs (1, Solomjanska Sq., Kyiv, Ukraine, 03035)*

Отримано: 28.07.2024. Затверджено: 30.08.2024

АНОТАЦІЯ

Торгівля людьми в сучасному світі є серйозною проблемою, яка суперечить основним принципам гідності та прав людини. Одним із найбрутальніших масових порушень прав і свобод людини, оскільки за рівнем доходів випереджають лише продаж наркотичних речовин та зброї. Однією з головних суспільних загроз торгівлі людьми є порушення особистої недоторканності та свободи особи. Людей, що потрапляють в рабство, часто використовують для примусової праці, сексуальної експлуатації або інших форм злочинної діяльності. Торгівля людьми — це злочин, за який передбачена кримінальна відповідальність і кожен, незалежно від віку, статі, матеріального чи соціального становища може постраждати від нього. Ризик стати жертвою експлуатації стрімко зріс із початком широкомасштабного вторгнення росії на територію України. Ситуація, коли громадяни України, рятуючи своє життя, виїжджали з документами, які

¹ кандидат юридичних наук, доцент; orcid 0000-0002-3765-2091; e-mail: iar1967@ukr.net

² кандидат юридичних наук, професор; orcid 0000-0001-6136-8106; e-mail: olga_772008@ukr.net

були оформлені неналежним чином, а після прибуття в іншу країну не були достатньо обізнані про необхідність постановки на консульський облік, збільшувала ризик стати жертвою експлуатації за кордоном. Під час пошуку роботи або житла, особливо у великих містах або в нових для них районах, люди можуть потрапляти в ситуації торгівлі людьми. Внутрішньо переміщені особи, які змушені покидати свої домівки через конфлікти або природні катастрофи, часто знаходяться в безпорадному становищі і шукають нове житло та роботу в умовах, де злочинці можуть використовувати їхню вразливість для експлуатації. До групи ризику потрапити у ситуацію торгівлі людьми може будь-хто — це люди різної статі, віку, соціального походження, статку. До цієї категорії можна віднести представників соціально незахищених і неблагополучних верств населення, які знаходяться у складних життєвих обставинах: членів багатодітних родин та малозабезпечених сімей; одиноких матерів; людей з особливими потребами; самотніх людей похилого віку; жертв насильства в сім'ї; сиріт, дітей, що позбавлені опіки та піклування, «дітей вулиці»; безробітних працездатного віку; безпритульних.

Ключові слова: війна; міграція; торгівля людьми; експлуатація; кримінальна відповідальність; кримінальне правопорушення; шахрайство; професійна діяльність.

ABSTRACT

Human trafficking in the modern world is a serious problem that contradicts the basic principles of dignity and human rights. It is one of the most brutal mass violations of human rights and freedoms, as it is only outstripped by the sale of drugs and weapons. One of the main social threats of human trafficking is the violation of personal integrity and freedom. People who are enslaved are often used for forced labor, sexual exploitation or other forms of criminal activity. Human trafficking is a criminal offense and anyone, regardless of age, gender, financial or social status, can be affected by it. The risk of becoming a victim of exploitation has increased dramatically since the beginning of Russia's large-scale invasion of Ukraine. The situation when Ukrainian citizens, fleeing for their lives, left with documents that were not properly executed, and upon arrival in another country were not sufficiently aware of the need to register with the consulate, increased the risk of becoming a victim of exploitation abroad. When looking for work or housing, especially in large cities or in new areas, people may find themselves in situations of human trafficking. Internally displaced persons who are forced to leave their homes due to conflict or natural disasters are often in a helpless position and look for new housing and work in conditions where criminals can exploit their vulnerability. Anyone can be at risk of becoming a victim of human trafficking, including people of different genders, ages, social backgrounds, and incomes. This category includes representatives of socially vulnerable and disadvantaged groups in difficult life circumstances: members of large families and low-income families; single mothers; people with special needs; lonely elderly people; victims of domestic violence; orphans, children deprived of care and custody, "street children"; unemployed people of working age; and homeless people.

Key words: war; migration; human trafficking; exploitation; criminal liability; criminal offense; fraud; professional activity.

I. ВСТУП

Мільйони людей в Україні покинули свої домівки через війну з Росією. Частина виїхали за кордон, а частина з них переїхали в межах країни. З метою з'ясування кількості людей, які виїхали з України в перший місяць повномасштабної війни, аналітичний центр CEDOS провів дослідження. Так, за оцінками Міжнародної організації з міграції, згідно з проаналізованими даними, близько 3,6 млн. осіб емігрували і ще близько 6,5 млн. лишили місце свого постійного проживання та переїхали в межах країни¹.

Головною метою торгівлі людьми є експлуатація людини з метою наживи, тому вона може проявлятися у різних формах: трудова експлуатація; сексуальна експлуатація; використання у порнографії; продаж дитини; залучення до жебракування; проведення дослідів над людиною; вилучення органів; примусове одруження; примусова вагітність / примусове переривання вагітності; примусове удочеріння / усиновлення з метою наживи; використання у збройних конфліктах; втягнення у злочинну діяльність².

Особливо вразливими в таких обставинах є діти та молоді жінки. Дитину можуть викрасти безпосередньо на вокзалі, де важко помітити викрадення дитини, а отже зупинити зловмисника або відслідкувати злочинця серед скупчення вимушених переселенців і галасу дуже важко. Переховувати її злочинці можуть дуже довго, що знижує ймовірність знайти її до мінімуму, особливо якщо злочинці добре організовані та використовують складні способи приховування³.

На тепер поняття «торгівля людьми» визначене низкою нормативно-правових актів. Базове, міжнародно-узгоджене визначення торгівлі людьми міститься в Протоколі про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності.

¹ Гевко А. (2022). Вимушена міграція: до яких міст і країн довелося виїхати українцям через війну. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20220331-vymushena-migracziya-do-yakyh-mist-i-krayin-dovelosya-vyyihaty-ukrayinczyam-cherez-vijnu/>

² Хмельницька ОВА (2023). 30 липня — Всесвітній день протидії торгівлі людьми. URL: <https://www.adm-km.gov.ua/?p=127971>

³ ЮНІСЕФ (2022). Діти, які тікають від війни в Україні, наражаються на підвищений ризик торгівлі людьми та експлуатації. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/children-fleeing-war-ukraine-heightened-risk-trafficking-and-exploitation>

Дослідження питання протидії організованих злочинності, що спеціалізується на торгівлі людьми, займалися такі вчені, як: Р. М. Андрушин, А. В. Андрушко, О. М. Брисковська, І. В. Буреш, Т. І. Возна, Т. П. Кірієнко, Н. М. Лукач, І. О. Маслова, А. М. Орлеан, О. В. Острогляд, С. О. Павленко, В. Г. Севрук, Р. Л. Степанюк, А. О. Топчій та інші. Наукові здобутки зазначених учених підсилили впевненості у необхідності дослідження торгівлі людьми для подальшого удосконалення національного законодавства та використання для цього іноземного досвіду.

II. МЕТА І МЕТОДОЛОГІЯ

Стаття написана на основі вивчення вітчизняних і зарубіжних літературних джерел, нормативно-правових актів щодо висвітлення проблем торгівлі людьми як в Україні, особливо в умовах воєнного стану, так і під час міграції. Крім того, окресленні напрями подальшого удосконалення міграційної політики України, що стосуються питання торгівлі людьми як в Україні, так і за кордоном, в тому числі шляхом вдосконалення чинного законодавства щодо протидії цьому небезпечному явищу. Для досягнення зазначеної мети застосовані порівняльний, системний, структурно-функціональний та інші загальнонаукові методи пізнання.

III. ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Проблема торгівлі людьми залишається найсерйознішою проблемою і у мирний час, а наслідки збройного конфлікту створюють найбільш сприятливі умови для торгівлі людьми та їх експлуатації. Починаючи з 24 лютого 2022 року Україна живе в умовах воєнного стану. Збройна агресія підвищує ризики торгівлі людьми, тому на сьогодні ця тема є однією із актуальних. Під загрозою торгівлі залишаються як особи, які вимушені виїхати за кордон, так і ті які залишились на території України та на тимчасово окупованих територіях¹.

Понад десятки мільйонів українців вимушені були покинути свої домівки задля збереження свого життя. Часто люди покидають свої домівки перебуваючи в нестабільному психічному та фізичному стані, і як наслідок люди розгублені, виснажені та налякані, тому не можуть

¹ Державна служба з питань праці (2023). Торговля людьми в умовах війни: ризики та протидія. URL: <https://pd.dsp.gov.ua/news/torhivlia-liudmy-v-umovakh-viiny-ryzyky-ta-protydiia/>

сприймати інформацію критично і стають легкою здобиччю для торгівців людьми.

Саме тому торговцям людьми вдається легко ввести в оману людину, представляючись волонтерами, які нібито намагаються допомогти та розселити біженців, чи посприяти в працевлаштуванні¹.

Результати національного дослідження, проведеного з метою з'ясування вразливості українців в умовах війни в Україні до ситуацій торгівлі людьми? доводять, що 29% українців готові прийняти ризиковану пропозицію роботи за кордоном або в іншому населеному пункті, при цьому 27% респондентів погодились би прийняти одну з ризикованих пропозицій щодо роботи за кордоном, зокрема: 17% готові працювати без офіційного оформлення трудових відносин; 13% за кордоном та 9% в Україні готові працювати без змоги вільно залишити робоче місце та у замкнених на час роботи приміщеннях; 2% за кордоном та 2% в Україні готові добровільно віддати роботодавцю мобільний телефон, інші особисті речі на період працевлаштування; 1% за кордоном та 3% в Україні віддали би роботодавцю свій паспорт на весь термін виконання робіт без офіційного оформлення трудових відносин².

Станом на 05 лютого 2024 р. Національною соціальною сервісною службою було встановлено 15 статусів для осіб, які постраждали від торгівлі людьми. Зазвичай потерпілі зволікають із зверненням по допомогу, адже зловмисники використовують маніпулятивні методи, тиск чи шантаж, а тому насправді таких осіб може бути значно більше.

Серед осіб, які отримали статус постраждалих від торгівлі людьми 13 осіб — чоловіки, 2 особи — жінки. При цьому були застосовані такі форми експлуатації: 7 осіб — змішана форма, використання у збройних конфліктах і трудовій експлуатації; 4 особи — використання у збройних конфліктах; 3 особи — трудова експлуатація; 1 особа — жебрацтво³.

¹ Державна служба України з питань праці (2024). Трудові мігранти — група ризику потрапляння в ситуацію торгівлі людьми. URL: <https://smu.dsp.gov.ua/news/trudovi-migranty-hrupa-ryzyku-potrapliannia-v-sytuatsiiu-torhivli-liudmy-2/>

² Державна служба України з питань праці (2023). Інспекція праці інформує: Статистика щодо ризиків, пов'язаних з торгівлею людьми. URL: <https://smu.dsp.gov.ua/news/inspektsiia-pratsi-informuie-statystyka-shchodo-ryzykiv-pov-iazanykh-z-torhivleiu-liudmy/>

³ Державна служба України з питань праці (2024). Торгівля людьми: перші підсумки 2024 року. URL: <https://smu.dsp.gov.ua/news/torhivlia-liudmy-pershi-pidsumky-2024-roku/>

У зв'язку з цим, в контексті досліджуваного питання варті уваги вироки, що виносяться судами. Так, Яворівський районний суд Львівської області розглянув у відкритому судовому засіданні в залі суду м. Яворів кримінальне провадження, відомості щодо якого внесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань № 12023141350000954 від 28 серпня 2023 р., за обвинуваченням громадянки України, яка розробила план, спрямований на вербування жінок для сексуальної експлуатації, з метою подальшого переміщення на територію Королівства Швеції. Для реалізації свого умислу ця громадянка України розпочала пошук дівчат молодого віку, які внаслідок перебування у скрутному матеріальному становищі через малозабезпеченість, безробіття, відсутність стійких соціальних зв'язків, погодилися надавати послуги сексуального характеру за грошову винагороду за межами території України. Своїми діями громадянка України вчинила вербування людини, вчиненому з метою експлуатації, з використанням уразливого стану, тобто кримінальне правопорушення, передбачене частиною першою статті 149 КК України¹.

Ще одним прикладом може бути вирок Печерського районного суду м. Києва щодо обвинуваченого громадянина Республіки Болгарія, який за попередньою змовою з іншою особою, з корисливих мотивів, вербував кількох осіб, які знаходиться у скрутному матеріальному становищі, для переміщення їх на територію Англії (м. Лондона), з метою сексуальної експлуатації. Печерський районний суд м. Києва визнав громадянина Республіки Болгарія винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого частиною другою статті 149 КК України, та призначив йому покарання у виді 5 років позбавлення волі, без конфіскації майна².

На жаль, такі випадки непоодинокі. Лише упродовж 5 місяців цього року Національна поліція виявила 67 фактів торгівлі людьми. З початку 2024 р. повідомлено про підозру 32 трафікерам. До суду надіслано обвинувальні акти відносно учасників 3 організованих груп торговців людьми. У ході розслідувань у січні — травні 2024 р.

¹ Вирок Яворівського районного суду Львівської області від 08.12.2023 у справі № 944/7491/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115492118>

² Вирок Печерського районного суду м. Києва від 16.02.2024 у справі № 757/44451/23-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117052602>

ідентифіковано 68 потерпілих від торгівлі людьми, з яких по 29 чоловіків і жінок, а також 10 дітей¹.

Необхідно звернути увагу на те, що кількість зареєстрованих поліцією випадків не завжди відображає реальну картину щодо того чи іншого кримінального правопорушення. Оскільки маємо справу з латентною (прихованою) злочинністю — яку не виявили правоохоронні органи і яка не потрапила у статистику. Це величезний масив — більшість всіх кримінальних правопорушень у світі взагалі ніколи не стає відомою поліції.

Торгівля людьми з сексуальною метою перебуває серед світових «чемпіонів» щодо латентності. Це відбувається тому, що рівень звинувачення потерпілої в злочинах сексуального характеру залишається високим. Складними і травматичними, а часом і принизливими залишаються процедури, через які мають пройти потерпілі від таких кримінальних правопорушень. У той же час, трудова експлуатація має середню латентність, адже потерпілі говорять про роботу в поганих умовах та невиплачену зарплату набагато більш охоче².

За перший квартал 2024 р. Національна соціальна служба надала 43-м особам статус людей, постраждалих від торгівлі людьми. У 2023-му році такий статус отримало 118 осіб, у той час за весь 2022 р. встановлено лише 47 осіб, які отримали цей статус.

Заступниця Міністра соціальної політики Уляна Токарева зазначила, що якщо після 2014 р. був один виклик у питаннях протидії торгівлі людьми — велика кількість внутрішньо переміщених осіб, то зараз, після повномасштабного вторгнення нове завдання — убезпечити українців за кордоном³.

Торгівля людьми є глобальною проблемою, що впливає на майже всі країни світу. Майже кожна країна світу може бути одночасно країною

¹ Національна поліція України (2024). Торговля людьми — форма сучасного рабства. Для торгівлі людьми не існує державних кордонів чи вікових обмежень. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/torhivlia-liudmy-forma-suchasnoho-rabstva-dlia-torhivli-liudmy-ne-isnuie-derzhavnykh-kordoniv-chy-vikovykh-obmezen>

² Семчук Н. (2023). Як ми помиляємося щодо кількості випадків торгівлі людьми і чому. URL: <https://safewomen.com.ua/ua/news/iak-mi-pomiliajemosia-shhodo-kilkosti-vipadkiv-torgivli-liudmi-i-comu>

³ Мінсоцполітики (2024). Українці стали частіше звертатися за допомогою у випадках, коли постраждали від торгівлі людьми. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/23691.html?PrintVersion>

походження, транзиту та призначення для постраждалих від торгівлі людьми. Зокрема, за даними ООН, постраждали від торгівлі людьми особи з, принаймні, 127 країн експлуатувались у 137 державах світу.

У країнах Європи понад 140 тис. осіб потрапляють у ситуації, пов'язані з насильством та сексуальною експлуатацією, кожному сьому постраждалу від торгівлі людьми особу використовували для зайняття проституцією¹.

Високий ризик потрапляння до тенет торгівців людьми мають також: трудові мігранти (насамперед, з неврегульованим статусом); особи, які незаконно виїжджають за кордон чи перебувають там або незаконно в'їхали чи перебувають на території України; особи, які користуються послугами шлюбних агенцій, фірм з посередництва у працевлаштуванні, в тому числі й за кордоном; особи, які займаються модельною діяльністю; особи, які працюють у сфері розваг; особи, які займаються проституцією; особи, які раніше постраждали від торгівлі людьми; алко- та наркозалежні особи.

Проблема трудової міграції в Україні в умовах воєнного часу набула актуальності, оскільки політична та економічна нестабільність сприяє формуванню міграційних потоків².

Також небезпеку представляє і нерегулярна міграція, яка має вагоме значення у структурі міграційних потоків, оскільки, є соціально небезпечним, шкідливим, протизаконним явищем, яке реально загрожує економічним інтересам і громадській безпеці держави. Нерегулярна міграція є однією з причин зростання злочинності, поширення небезпечних захворювань, розвитку підпільного ринку праці, напруженості у відносинах між державами тощо. Тому потрібно проводити дослідження та розробляти стратегії для запобігання та боротьби з цими явищами з метою попередження правопорушень в майбутньому.

Нова для України група ризику — вимушені переселенці або внутрішньо переміщені особи із зони воєнного конфлікту. Брак знань щодо вимог міжнародного законодавства та внутрішнього законодавства

¹ Про затвердження Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2025: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.06.2023 № 496-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/496-2023-p#Text>

² Державна служба України з питань праці (2024). Трудові мігранти — група ризику потрапляння в ситуацію торгівлі людьми. URL: <https://smu.dsp.gov.ua/news/trudovi-mihranty-hrupa-tyzyku-potrapliannia-v-sytuatsiiu-torhivli-liudmy-2/>

інших країн стосовно статусу біженця робить їх легкою здобиччю для торгівців людьми. Оскільки такі люди є особливо вразливими та схильними до прийняття сумнівних пропозицій вербувальників через невизначеність щодо перспектив подальшого влаштування, побутові складнощі та брак фінансових ресурсів.

В умовах модернізації системи виконавчої влади України, важливо враховувати позитивний зарубіжний досвід у протидії торгівлі людьми. У багатьох країнах світу використовуються різні форми та методи дослідження цієї проблеми. Найбільш розвиненими у цьому напрямку є наукові дослідження у країнах, що традиційно виступають за протидію торгівлі людьми.

Так, наприклад, досвід США у протидії торгівлі людьми та нерегулярній міграції є надзвичайно цінним. Від самого початку 80-х років міграційна реформа в США заклала правову основу для подальших досліджень та розвитку політики у цій сфері.

У 1995 р. у Бельгії було прийнято закон щодо заборони торгівлі людьми та дитячої порнографії. Відповідно до цього закону було внесено зміни до Кримінального кодексу Бельгії, а також до закону про іноземців 1980 р., що регулює питання в'їзду, перебування та постійного проживання у країні, а також процедуру видворення іноземних громадян з її території.

Правові норми, що встановлюють кримінальну відповідальність за торгівлю людьми, існують у законодавстві Чеської Республіки з 2002 р. У 2004 р. до КК України було введено статті, спрямовані на боротьбу з торгівлею людьми з метою примусової праці, а також інших видів експлуатації¹.

Особливий інтерес викликають особливості роботи органів внутрішніх справ у колишніх союзних республіках, які з проголошенням незалежності зазнали значних змін, в результаті чого вони наблизилися до європейських поліцейських систем. На сьогодні такі європейські країни, як Латвія, Литва та Естонія презентують найбільш оптимальні засоби та шляхи щодо протидії торгівлі людьми².

¹ Міжнародні стандарти протидії торгівлі людьми. URL: <https://goal-int.org/mizhnarodni-standarti-protidii-torgivli-lyudmi/>

² Чумак В. В. (2016). Зарубіжний досвід протидії торгівлі людьми (на прикладі країн Балтії). *Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми: Міжнар. наук.-практ. симпоз.*

Серйозна проблема, яка має численні негативні наслідки та викликає стурбованість, пов'язана із зростанням обсягів незаконного вивозу жінок і дітей з рідних країн за кордон для сексуальної експлуатації та примусової праці. Окрім цього, використання людей для нелегальної трансплантації органів також стало актуальною проблемою. Нестача донорського матеріалу та його висока вартість приваблюють кримінальні структури, що веде до викрадення людей з метою вилучення органів.

Оцінюючи зусилля України в боротьбі з торгівлею людьми, необхідно зазначити, що наша держава однією з перших у Європі ухвалила законодавство щодо відповідальності за здійснення зазначеного протиправного діяння. Так, ключовими актами у національному законодавстві, що діють у сфері протидії торгівлі людьми є Конституція України, КК України, закони України «Про протидію торгівлі людьми», «Про охорону дитинства», «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» тощо¹.

Також, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 червня 2023 р. № 496-р затверджено Державну цільову соціальну програму протидії торгівлі людьми на період до 2025 року. Метою цієї Програми є удосконалення механізму запобігання торгівлі людьми, підвищення ефективності виявлення осіб, які вчиняють злочини, пов'язані з торгівлею людьми, а також забезпечення захисту прав осіб, які постраждали від торгівлі людьми, та надання їм допомоги².

У національному законодавстві поняття торгівлі людьми визначається у Законі України від 20 вересня 2011 р. № 3739-VI «Про протидію торгівлі людьми». Згідно із статтею 1 Закону України «Про протидію торгівлі людьми», торгівля людьми — це здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, у тому числі сексуальної, з використанням обману, шахрайства,

(Івано-Франківськ, 11–12 бер. 2016 р.). С. 151–153. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/5ec237fe-6f80-4111-bdda-72e18554d7f7>

¹ Pravokator (2023). Торгівля людьми в умовах війни: як не стати жертвою? URL: <https://pravokator.club/news/torgivlya-lyudmy-v-umovah-vijny-yak-ne-staty-zhertvoyu/>

² Про затвердження Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2025: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.06.2023 № 496-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/496-2023-p#Text>

шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, що відповідно до КК України визнаються злочином¹.

Відповідно до КК України (стаття 149) покарання за торгівлю людьми включає:

- позбавлення волі на строк від 3 до 8 років (ч. 1 ст. 149 КК України);
- позбавлення волі на строк від 5 до 12 років з конфіскацією майна або без такої (ч. 2 ст. 149 КК України);
- позбавлення волі на строк від 8 до 15 років з конфіскацією майна або без такої (ч. 3. ст. 149 КК України)².

У світі приблизно 180 країн мають законодавство, спрямоване на протидію торгівлі людьми. Порівняння законодавства України з іншими країнами дає змогу оцінити ефективність заходів боротьби з цим явищем та виявити можливі напрями для вдосконалення.

Разом з тим, санкції за торгівлю людьми у КК зарубіжних країн відображають різноманітність підходів законодавців до цього питання. Це свідчить про неоднозначний підхід до ступеня тяжкості цього злочину, що залежить від різних факторів, таких як історичні, культурні, соціальні та правові особливості кожної країни.

Складність та багатогранність цього явища обумовили різні підходи до криміналізації даного діяння. Кримінальні кодекси різних країн трактують цей злочин по-різному, в одних країнах торгівля людьми виділена в окремий склад злочину (Австрія, Вірменія, Грузія, Данія, Ізраїль, Казахстан, Киргизія, Литва, Молдова, Німеччина, Таджикистан, Узбекистан, Франція, Швейцарія, Японія та ін.)³.

Так, наприклад, КК Молдови, зокрема ст. 165 «Торгівля людьми», передбачає кримінальну відповідальність за дії, аналогічні передбаченим КК України, проте покарання є більш жорстким — позбавлення волі на строк від 7 до 15 років. Відмінними є деякі кваліфікуючі ознаки: щодо вагітної жінки; з особливою жорстокістю або

¹ Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20.09.2011 № 3739-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text>

² Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

³ Міжнародні стандарти протидії торгівлі людьми. URL: <https://goal-int.org/mizhnarodni-standarti-protidii-torgivli-lyudmi/>

зі зґвалтуванням, або з використанням зброї, які караються позбавленням волі на строк від 10 до 20 років. При вчиненні злочину за наявності особливо кваліфікуючих ознак, відповідальність за такі дії передбачена у виді позбавлення волі на строк від 10 до 20 років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк від 3 до 5 років.

Аналогічною за змістом, як у вітчизняному кодексі, є ст. 144-1 «Торгівля людьми» КК Азербайджану. Покарання за такі дії передбачене більш суворе — у виді позбавлення волі на строк від 5 до 10 років. Аналізуючи кваліфікуючі ознаки ст. 144-1 КК Азербайджану, слід зауважити, що відмінними від ст. 149 КК України є такі: щодо жінки, котра завідомо для винного перебувала у стані вагітності, з переміщенням жертви торгівлі людьми через кордон Азербайджану. Покарання за такі дії — позбавлення волі від 8 до 12 років¹.

Окрім цього у частині третій статті 144-1 КК Азербайджану передбачена норма: діяння, передбачені статтями 144-1.1 и 144-1.2 цього Кодексу, що спричинили смерть потерпілого з необережності або інші тяжкі наслідки — караються позбавленням волі строком від 10 до 15 років².

У Кримінальному кодексі Грузії кримінальна відповідальність за торгівлю людьми (ч. 1 ст. 143-1) карається позбавлення волі на строк від 7 до 12 років з позбавленням права займати посади або займатися діяльністю на строк до трьох років. Дії, які вчиняються (ч. 2 ст. 143-1): (а) щодо жінки, свідомо для винного, яка перебуває у стані вагітності; (б) щодо особи, свідомо для винного, яка перебуває у безпорадному стані або матеріально чи іншим чином залежить від винного; (в) з використанням службового становища, — караються позбавленням волі терміном від 9 до 14 років із позбавленням права обіймати посади чи займатися діяльністю терміном до 3 років.

Діяння, передбачені частиною третьою цієї статті, віднесені до особливо кваліфікуючих ознак злочину, за які встановлено більш суворе покарання — позбавлення волі на строк від 12 до 15 років

¹ Денисовський М. Д., Томчук І. О., Картавцев В. С. (2020). Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми: порівняльний аналіз законодавства України та зарубіжних країн. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Вип. 3. С. 176–183.

² Кримінальний кодекс Азербайджанської Республіки: URL: <http://www.nvppp.in.ua/vip/2020/3/33.pdf>

з позбавленням права обіймати посади або займатися діяльністю на строк до 3 років. У той же час у разі, якщо дії, передбачені частинами 1, 2 або 3 статті 143-1 КК Грузії, (а) вчинені організованою групою або (б) спричинили смерть потерпілого або інші тяжкі наслідки, караються вже позбавленням волі терміном від 15 до 20 років із позбавленням права обіймати посади чи займатися діяльністю терміном до 3 років.

Окрім цього, торгівля неповнолітніми (трефікінг) передбачена в окремій ст. 143-2 КК Грузії та встановлює за такі дії більш суворе покарання¹.

Кримінальний кодекс Італії статтею 602 встановлює відповідальність за торгівлю людьми і передбачає доволі жорсткі санкції, а саме: покарання у виді позбавлення волі строком від 8 до 20 років. Кваліфікуючими ознаками злочину є вчинення таких дій щодо неповнолітньої особи з метою вилучення органів або з метою сексуальної експлуатації. Натомість, якщо йдеться про покарання за торгівлю людьми в Іспанії (ст. 177 bis), воно є менш суворим — позбавлення волі на строк від 5 до 8 років. Кримінальний кодекс Австрії передбачає кримінальну відповідальність за торгівлю людьми у Розділі III «Злочини проти свободи» § 104-а «Торгівля людьми». Покарання за такі дії щодо повнолітньої особи передбачене у виді позбавлення волі від 6 місяців до 5 років (ч. 1 § 104-а), а за наявності кваліфікуючих ознак щодо неповнолітнього (ч. 5 § 104-а) й організованою групою (ч. 4 § 104-а) — позбавлення волі від 1 до 10 років. Кримінальний кодекс Австрії (§ 104) передбачає також окрему норму за вчинення рабства, в якій зазначено, що кожен, хто займається торгівлею рабами або іншим чином позбавляє іншу особу своєї особистої свободи у формі рабства або подібної до рабства ситуації, а також той, хто примушує іншого бути поневоленим чи підданим рабству, карається позбавленням волі на строк від 10 до 20 років (§ 232)².

На сьогоднішній день деякі країни мають законодавство, яким поняття «торгівля людьми» не передбачено (Болгарія, Латвія, Польща,

¹ Кримінальний кодекс Грузії. URL: https://web.archive.org/web/20160314081101/http://www.tcc.gov.ge/uploads/kanonebi/sisxlis_samartlis_kodeqsi.pdf

² Денисовський М. Д., Томчук І. О., Картавцев В. С. (2020). Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми: порівняльний аналіз законодавства України та зарубіжних країн. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Вип. 3. С. 176–183.

Туркменістан, Швеція). Наприклад, торгівля жінками з метою примусу до заняття проституцією часто переслідується за статтями за контрабанду або за злочини, пов'язані з проституцією, як, наприклад, за сутенерство. Обмежена сфера застосування таких законів дає змогу особам, які займаються торгівлею людьми, отримувати порівняно м'яке покарання, незважаючи на серйозність і жорстокість такого злочину¹.

Станом на 02 липня 2024 р. у проєкті КК України у Розділі 4.4 «Кримінальні правопорушення проти особистої свободи та гідності людини» в ст. 4.4.6 «Торгівля людьми» зазначено:

Особа, яка: 1) завербувала, 2) утримувала чи переміщувала, 3) збула (передала), 4) приховала або 5) одержала людину, якщо це діяння було здійснене з метою експлуатації людини та одним із таких способів: примушування, захоплення, обман, використання довіри, зловживання владою чи службовими повноваженнями, використання стану людини, яка є особливо уразливою чи уразливою людиною (крім дитини), або підкуп третьої особи, яка контролює людину, а щодо дитини — незалежно від мети та способу вчинення діяння, — вчинила злочин 5 ступеня. Згідно з п. 5 ч. 2 ст. 3.2.8 за злочин 5 ступеня строкове ув'язнення від 6 до 8 років².

Очевидність м'якого покарання за цей злочин у КК України спонукало законодавство дещо посилити заходи покарання. Проте аналіз проєкту КК України показує, що запропоновані міри покарання за цією статтею ще явно не відповідають тяжкості скоєного злочину. Отже вони й не мають жодної профілактики для цього виду протиправної діяльності. На нашу думку, покарання за вчинення цього кримінального правопорушення має бути від 15 до 20 років з конфіскацією майна.

IV. ВИСНОВКИ

Торгівля людьми є серйозною проблемою, яка потребує негайних заходів на різних рівнях. Для ефективної боротьби з цим явищем необхідна координація зусиль на національному і міжнародному рівнях шляхом посилення міжнародного співробітництва та впровадження

¹ Міжнародні стандарти протидії торгівлі людьми. URL: <https://goal-int.org/mizhnarodni-standarti-protidii-torgivli-lyudmi/>

² Контрольний текст проєкту КК України (станом на 02.07.2024). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/07/03/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-02-07-2024.pdf>

кращих практик. Аналіз санкцій за торгівлю людьми в різних країнах дійсно свідчить про неоднозначний підхід законодавців до визначення ступеня тяжкості цього кримінального правопорушення. Відмінності в санкціях можуть бути обумовлені різними правовими традиціями, соціально-економічними умовами та культурними особливостями. Неоднозначність підходів різних країн до санкцій за торгівлю людьми свідчить про різні пріоритети та акценти в законодавчій політиці. Деякі країни роблять акцент на жорстких каральних заходах, інші — на превентивних заходах та реабілітації жертв. Важливо зазначити, що для ефективної боротьби з торгівлею людьми необхідно використовувати комплексний підхід, який включає як суворі санкції для злочинців, так і заходи з підтримки та захисту жертв.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Вирок Печерського районного суду м. Києва від 16.02.2024 у справі № 757/44451/23-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117052602>
2. Вирок Яворівського районного суду Львівської області від 08.12.2023 у справі № 944/7491/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115492118>
3. Гевко А. (2022). Вимушена міграція: до яких міст і країн довелося виїхати українцям через війну. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20220331-vymushena-migraciya-do-yakuh-mist-i-krayin-dovelosya-vyyihaty-ukrayinczyam-cherez-vijnu/>
4. Денисовський М. Д., Томчук І. О., Картацев В. С. (2020). Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми: порівняльний аналіз законодавства України та зарубіжних країн. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Вип. 3. С. 176–183.
5. Державна служба України з питань праці (2023). Торгівля людьми в умовах війни: ризики та протидія. URL: <https://pd.dsp.gov.ua/news/torhivlia-liudmy-v-umovakh-viiny-ryzyky-ta-protydiia/>
6. Державна служба України з питань праці (2023). Інспекція праці інформує: Статистика щодо ризиків, пов'язаних з торгівлею людьми. URL: <https://smu.dsp.gov.ua/news/inspektsiia-pratsi-informuie-statystyka-shchodo-ryzykiv-pov-iazanykh-z-torhivleiu-liudmy/>
7. Державна служба України з питань праці (2024). Трудові мігранти — група ризику потрапляння в ситуацію торгівлі людьми. URL: <https://smu.dsp.gov.ua/news/trudovi-mihranty-hrupa-ryzyku-potrapliannia-v-sytuatsiiu-torhivli-liudmy-2/>
8. Державна служба України з питань праці (2024). Торгівля людьми: перші підсумки 2024 року. URL: <https://smu.dsp.gov.ua/news/torhivlia-liudmy-pershi-pidsumky-2024-roku/>
9. Контрольний текст проекту КК України (станом на 02.07.2024). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/07/03/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-standom-na-02-07-2024.pdf>
10. Кримінальний кодекс Азербайджанської Республіки. URL: <http://www.nvppp.in.ua/vip/2020/3/33.pdf>
11. Кримінальний кодекс Грузії. URL: https://web.archive.org/web/20160314081101/http://www.tcc.gov.ge/uploads/kanonebi/sisxlis_samartlis_kodeqsi.pdf
12. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

13. Міжнародні стандарти протидії торгівлі людьми. URL: <https://goal-int.org/mizhnarodni-standarti-protidii-torgivli-lyudmi/>
14. Мінсоцполітики (2024). Українці стали частіше звертатися за допомогою у випадках, коли постраждали від торгівлі людьми. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/23691.html?PrintVersion>
15. Національна поліція України (2024). Торгівля людьми — форма сучасного рабства. Для торгівлі людьми не існує державних кордонів чи вікових обмежень. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/torhivlia-liudmy-forma-suchasnoho-rabstva-dlia-torhivli-liudmy-ne-isnuie-derzhavnykh-kordoniv-chy-vikovykh-obmezhen>
16. Про затвердження Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2025: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.06.2023 № 496-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/496-2023-p#Text>
17. Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20.09.2011 № 3739-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text>
18. Семчук Н. (2023). Як ми помиляємося щодо кількості випадків торгівлі людьми і чому. URL: <https://safewomen.com.ua/ua/news/iak-mi-pomiliajemosia-shhodo-kilkosti-vipadkiv-torgivli-liudmi-i-comu>
19. Хмельницька ОВА (2023). 30 липня — Всесвітній день протидії торгівлі людьми. URL: <https://www.adm-km.gov.ua/?p=127971>
20. Чумак В. В. (2016). Зарубіжний досвід протидії торгівлі людьми (на прикладі країн Балтії). *Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми: Міжнар. наук.-практ. симпоз.* (м. Івано-Франківськ, 11–12 бер. 2016 р.). С. 151–153. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/5ec237fe-6f80-4111-bdda-72e18554d7f7>
21. ЮНІСЕФ (2022). Діти, які тікають від війни в Україні, наражаються на підвищений ризик торгівлі людьми та експлуатації. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/children-fleeing-war-ukraine-heightened-risk-trafficking-and-exploitation>
22. Pravokator (2023). Торгівля людьми в умовах війни: як не стати жертвою? URL: <https://pravokator.club/news/torgivlya-lyudmy-v-umovah-vijny-yak-ne-staty-zhertvoyu/>

REFERENCES

1. Chumak V. V. (2016). Zarubizhnyy dosvid protydyiy torhivli lyudmy (na pryklady krayin Baltiyi) [Foreign experience of combating human trafficking (on the example of the Baltic countries)]. *Protydiya nezakonnyy mihratsiyi ta torhivli lyudmy [Combating illegal migration and human trafficking]: International science and practice symposium* (Ivano-Frankivsk, March 11–12, 2016). pp. 151–153. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/5ec237fe-6f80-4111-bdda-72e18554d7f7> [in Ukrainian].
2. Control text of the draft Criminal Code of Ukraine (as of July 2, 2024). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/07/03/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-standom-na-02-07-2024.pdf> [in Ukrainian].
3. Criminal Code of Azerbaijan. URL: <http://www.nvppp.in.ua/vip/2020/3/33.pdf> [in Ukrainian].
4. Criminal Code of Georgia. URL: https://web.archive.org/web/20160314081101/http://www.tcc.gov.ge/uploads/kanonebi/sixslis_samartlis_kodeqsi.pdf [in Ukrainian].
5. Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine dated May 04, 2001. No. 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
6. Denisovsky M. D., Tomchuk I. O., Kartavtsev V. S. (2020). Kryminalna vidpovidalnist za torhivlyu lyudmy: porivnyalnyy analiz zakonodavstva Ukrayiny ta zarubizhnykh krayin [Criminal liability for human trafficking: a comparative analysis of the legislation of Ukraine and foreign countries]. *Scientific Bulletin of Public and Private Law*. Vol. 3. pp. 176–183 [in Ukrainian].

7. Gevko A. (2022). Vymushena mihratsiya: do yakykh mist i krayin dovelosya vyyikhaty ukrayintsyam cherez viynu [Forced migration: to which cities and countries Ukrainians had to leave because of the war]. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20220331-vymushena-migratsiya-do-yakykh-mist-i-krayin-dovelosya-vyyihaty-ukrayinczyam-cherez-viynu/> [in Ukrainian].
8. International standards for combating human trafficking. URL: <https://goal-int.org/mizhnarodni-standarti-protidii-torgivli-lyudmi/> [in Ukrainian].
9. Khmelnytska OVA (2023). 30 lypnya — Vsesvitniy den protydyi torhivli lyudmy [July 30 is World Day Against Human Trafficking]. URL: <https://www.adm-km.gov.ua/?p=127971> [in Ukrainian].
10. Ministry of Social Policy (2024). Ukayintsi staly chastishe zvertatsya za dopomohoyu u vypadkakh, koly postrazhdaly vid torhivli lyudmy [Ukrainians began to seek help more often in cases where they suffered from human trafficking]. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/23691.html?PrintVersion> [in Ukrainian].
11. National Police of Ukraine (2024). Torhivlya lyudmy — forma suchasnoho rabstva. Dlya torhivli lyudmy ne isnuye derzhavnykh kordoniv chy vikovykh obmezhen [Human trafficking is a form of modern slavery. There are no national borders or age limits for human trafficking]. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/torhivlia-liudmy-forma-suchasnoho-rabstva-dlia-torhivli-liudmy-ne-isnuie-derzhavnykh-kordoniv-chy-vikovykh-obmezhen> [in Ukrainian].
12. On the approval of the State targeted social program for combating human trafficking for the period until 2025: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 2, 2023. No. 496. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/496-2023-p#Text> [in Ukrainian].
13. On combating human trafficking: Law of Ukraine dated September 20, 2011. No. 3739-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text> [in Ukrainian].
14. Pravokator (2023). Torhivlya lyudmy v umovakh viyny: yak ne staty zhertvoyu? [Human trafficking in wartime: how not to become a victim?]. URL: <https://pravokator.club/news/torgivlya-lyudmy-v-umovah-viyny-yak-ne-staty-zhertvoyu/> [in Ukrainian].
15. Semchuk N. (2023). Yak my pomylayemosya shchodo kilkosti vypadkiv torhivli lyudmy i chomu [How we are wrong about the number of human trafficking cases and why]. URL: <https://safewomen.com.ua/ua/news/iak-mi-pomilajemosia-shhodo-kilkosti-vipadkiv-torgivli-liudmi-i-comu> [in Ukrainian].
16. State Labor Service of Ukraine (2023). Inspektsiya pratsi informuye: Statystyka shchodo ryzykiv, pov'yazanykh z torhivleyu lyudmy [The Labor Inspectorate informs: Statistics on the risks associated with human trafficking]. URL: <https://smu.dsp.gov.ua/news/inspektsiia-pratsi-informuie-statystyka-shchodo-ryzykiv-pov-iazanykh-z-torhivleiu-lyudmy/> [in Ukrainian].
17. State Labor Service of Ukraine (2024). Trudovi mihranty — hrupa ryzyku potraplyannya v sytuatsiyu torhivli lyudmy [Labor migrants are a group at risk of falling into a situation of human trafficking]. URL: <https://smu.dsp.gov.ua/news/trudovi-mihranty-hrupa-ryzyku-potrapliannia-v-sytuatsiyu-torhivli-liudmy-2/> [in Ukrainian].
18. State Labor Service of Ukraine (2024). Torhivlya lyudmy: pershi pidsumky 2024 roku [Human trafficking: the first results of 2024]. URL: <https://smu.dsp.gov.ua/news/torhivlia-liudmy-pershi-pidsumky-2024-roku/> [in Ukrainian].
19. State Labor Service of Ukraine (2023). Torhivlya lyudmy v umovakh viyny: ryzyky ta protydiya [Human trafficking in wartime: risks and countermeasures]. URL: <https://pd.dsp.gov.ua/news/torhivlia-liudmy-v-umovah-viyny-ryzyky-ta-protydiia/> [in Ukrainian].
20. UNICEF (2022). Dity, yaki tikayut vid viyny v Ukrayini, narazhayut'sya na pidvyshchennyi ryzyk torhivli lyudmy ta ekspluatatsiyi [Children fleeing the war in Ukraine are at increased risk of human trafficking and exploitation]. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/children-fleeing-war-ukraine-heightened-risk-trafficking-and-exploitation> [in Ukrainian].

21. Verdict of the Pechersk District Court of Kyiv dated February 16, 2024 in case No. 757/44451/23-k. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117052602> [in Ukrainian].
22. Verdict of the Yavoriv District Court of the Lviv Region dated 08.12.2023 in case No. 944/7491/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115492118> [in Ukrainian].

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

INTELLECTUAL CAPITAL: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND DEVELOPMENT ISSUES IN UKRAINE

Людмила Хомутенко¹, Анастасія Тупікіна²

Сумський державний університет (вул. Харківська, 116, м. Суми, Україна, 40007)

Lyudmila Khomutenko, Anastasiia Tupikina

Sumy State University (116, Kharkivska St., Sumy, Ukraine, 40007)

Отримано: 14.05.2024. Затверджено: 12.06.2024

АНОТАЦІЯ

Інтелектуальний капітал (ІК) відіграє ключову роль у створенні конкурентних переваг та стимулюванні інноваційного розвитку економік і організацій. На міжнародному рівні існує багато успішних прикладів управління ІК, які можуть слугувати взірцем для інших країн, а їхній досвід підкреслює важливість системного підходу до управління інтелектуальним капіталом. Україна, яка має значний потенціал у сфері інтелектуального капіталу завдяки високому рівню освіти та численним науковим установам, все ще стикається з низкою викликів, які уповільнюють її технологічний та економічний розвиток. Тому важливо визначити основні проблеми управління та захисту ІК України шляхом аналізу стану та динаміки його основних складових з метою подальшої розробки рекомендацій щодо подолання викликів та підвищення ефективності державного управління. На сучасному етапі інтелектуальний капітал є надзвичайно важливим для забезпечення конкурентних переваг та сприяння інноваційному розвитку. Зокрема, в умовах глобалізації та швидких технологічних змін, коли знання та навички стають ключовими активами. Дослідження показало, що Україна має великий потенціал для

¹ кандидат економічних наук, доцент; orcid 0000-0002-9443-4330; e-mail: l.khomutenko@biem.sumdu.edu.ua

² студентка; orcid 0009-0000-1969-3634; e-mail: anastasiatupikina69@gmail.com

розвитку ІК, але країна стикається з такими викликами, як недостатнє фінансування інновацій, слабкі механізми монетизації наукових розробок та неефективне управління інтелектуальною власністю. Вивчення міжнародного досвіду показало, що успішні стратегії управління інтелектуальним капіталом включають комплексні підходи. Для розвитку інтелектуального капіталу в Україні рекомендовано вдосконалити законодавство щодо захисту інтелектуальної власності, збільшити інвестиції в наукові дослідження та розробки, створити сприятливі умови для інноваційного та технологічного підприємництва. Отримані результати можуть слугувати основою для подальших досліджень у сфері управління інтелектуальним капіталом, його розвитку та впливу на інноваційну діяльність.

Ключові слова: інтелектуальний капітал; людський капітал; структурний капітал; споживчий капітал; інноваційна діяльність; економічний розвиток; управління знаннями; нематеріальні активи; комерціалізація інновацій; захист інтелектуальної власності.

ABSTRACT

Intellectual capital (IC) plays a key role in creating competitive advantages and stimulating innovative development of economies and organizations. Internationally, there are many successful examples of IC management that can serve as a model for other countries, and their experience emphasizes the importance of a systematic approach to intellectual capital management. Ukraine, which has significant potential in the field of intellectual capital due to its high level of education and numerous scientific institutions, still faces a number of challenges that slow down its technological and economic development. Therefore, it is important to identify the main problems of managing and protecting Ukraine's IC by analyzing the state and dynamics of its main components in order to further develop recommendations for overcoming challenges and improving the efficiency of public administration. At the present stage, intellectual capital is extremely important for securing competitive advantages and promoting innovative development. In particular, in the context of globalization and rapid technological change, where knowledge and skills are becoming key assets. The study showed that Ukraine has a great potential for IC development, but the country faces challenges such as insufficient funding for innovation, weak mechanisms for monetizing scientific developments, and inefficient intellectual property management. A study of international experience has shown that successful intellectual capital management strategies include integrated approaches. In order to develop intellectual capital in Ukraine, it is recommended to improve the legislation on intellectual property protection, increase investments in research and development, and create favorable conditions for innovation and technological entrepreneurship. The results obtained can serve as a basis for further research in the field of intellectual capital management, its development and impact on innovation activity.

Key words: intellectual capital; human capital; structural capital; consumer capital; innovation activity; economic development; knowledge management; intangible assets; commercialization of innovations; intellectual property protection.

I. ВСТУП

В умовах глобалізації, інтелектуальний капітал (ІК) стає ключовим ресурсом, що визначає конкурентоспроможність країн та компаній на світовому ринку. Розвиток ІК впливає на введення інновацій,

технологічний прогрес і економічне зростання, що безпосередньо впливає на економічні показники підприємств та держав. Щоб розвивати інтелектуальний капітал, необхідно залучати інвестиції, тим самим, покращуючи інновації та конкурентоспроможність компаній. Для забезпечення інвестиційної привабливості та стійкості бізнесу важливе правове регулювання інтелектуальних результатів і захист інтелектуальної власності. Дослідження міжнародного досвіду допоможе Україні втілити найкращі практики та уникнути помилок, які допускали інші країни в процесі інтеграції та використання інтелектуального капіталу. На сьогодні, країна перебуває на етапі економічних та соціальних реформ, а ефективне управління та розвиток ІК будуть сприяти прискоренню цих процесів, а також покращенню інвестиційного клімату та підвищенню конкурентоспроможності.

Ступінь вивченої проблеми інтелектуального капіталу показує велику глибину аналізу на міжнародному рівні, як підтверджують роботи А. Аль-Хурі, А. Сахраа, А. Мутана¹, С. Єднак, В. Дмитрович, В. Дам'янович² та М. Русу-Танаса³, які зосереджені на аналізі впливу інтелектуального капіталу на інноваційні процеси та економічне зростання країн. Зокрема, бібліометричний аналіз А. Аль-Хурі, А. Сахраа, А. Мутана та інших підкреслює історичні тенденції та еволюцію досліджень в цій галузі. Важливо враховувати глобальний контекст та адаптувати кращі світові практики для вдосконалення національних моделей управління інтелектуальним капіталом, що також підкреслюють В. Квінтеро-Квінтеро, А. Бланко-Аріса, М. Гарсон-Кастрільйон⁴ у своєму бібліометричному аналізі. В Україні тема інтелектуального капіталу зосереджуються на теоретичних аспектах та оцінці інтелектуального капіталу в контексті національної економіки. Зокрема,

¹ Al-Khoury A., Sahraa A. H., Muthana A. et al. (2022). Intellectual Capital History and Trends: A Bibliometric Analysis Using Scopus Database. *Sustainability*. Vol. 14. No. 18: 11615. URL: <https://doi.org/10.3390/su141811615>

² Jednak S., Dmitrovic V., Damnjjanovic V. (2017). Intellectual Capital as a Driver of Economic Development. *Economic Review: Journal of Economics and Business*. Vol. 15. Iss. 2. pp. 77–84. URL: <https://www.econstor.eu/handle/10419/193878>

³ Rusu-Tanasa M. (2015). Intellectual capital a strategic factor of socio-economic development of regions and countries. *Procedia Economics and Finance*. Vol. 27. pp. 369–374. URL: [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)01008-4](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)01008-4)

⁴ Quintero-Quintero W., Blanco-Ariza A. B., Garzón-Castrillón M. A. (2021). Intellectual Capital: A Review and Bibliometric Analysis. *Publications*. Vol. 9. Iss. 4: 46. <https://doi.org/10.3390/publications9040046>

О. Бутнік-Сіверський¹ зосереджується на теоретичних та методологічних аспектах розвитку інтелектуального капіталу в процесах інтелектуалізації, трансформації та капіталізації. Г. Житченко² та Л. Рибіна³ в своїх дослідженнях акцентують увагу на сутності та визначенні концепції інтелектуального капіталу, пропонуючи теоретичні рамки для подальшого аналізу. Ю. Ковтуненко і С. Каверіна⁴ розробляють методичний інструментарій для оцінки інтелектуального капіталу, який може бути застосований на практиці для інноваційного розвитку підприємств. О. Літвінов⁵ досліджує сутність, оцінку та розвиток інтелектуального капіталу на підприємствах, звертаючи увагу на стратегічні аспекти управління. М. Манухіна⁶ у своїй праці зосереджується на важливості інтелектуального капіталу як чинника розвитку економічних процесів, підкреслюючи його вплив на зміцнення інноваційної спроможності. Однак, потреба в більшій інтеграції практичних аспектів управління та комерціалізації інтелектуальних активів, згідно з рекомендаціями А. Якимчук⁷, залишається актуальною для підвищення конкурентоспроможності країни.

¹ Бутнік-Сіверський О. Б. (2019). Розвиток інтелектуального капіталу та його складників у аспекті процесів інтелектуалізації, капіталізації та трансформації (теоретико-методологічний екскурс). *Всеукраїнський семінар з проблем економіки інтелектуальної власності*: матер. II всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 травня 2019 р.). К.: Кравченко Я. О., С. 9–46. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c8fd2fea-dab0-49f8-8334-340efd190723/content>

² Житченко Г. О. (2017). Сутність та визначення поняття «інтелектуальний капітал». *Економіка і суспільство*. Вип. 12. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/12_ukr/43.pdf

³ Рибіна Л. О. (2016). Інтелектуальний капітал як чинник розвитку економічних процесів. *Економіка і суспільство*. Вип. 2. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/2_ukr/61.pdf

⁴ Ковтуненко Ю. В., Каверіна С. Ю. (2016). Методичний інструментарій оцінки інтелектуального капіталу інноваційного розвитку підприємства. *Економіка і суспільство*. Вип. 2. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/2_ukr/51.pdf

⁵ Літвінов О. С. (2019). Інтелектуальний капітал підприємства: сутність, оцінка, розвиток: монографія. Одеса: Астропринт. 392 с.

⁶ Манухіна М. Ю. (2016). Інтелектуальний капітал і його роль у формуванні інноваційної економічної системи. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. № 6(230). С. 82–86. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/84593692.pdf>

⁷ Yakymchuk A., Valyukh A., Poliakova N. et al. (2023). Intellectual Economic Development: Cost and Efficiency Indicators. *Economics — Innovative and Economics Research Journal*. Vol. 11. Iss. 1. pp. 107–126. URL: <https://doi.org/10.2478/eoik-2023-0006>

II. МЕТА І МЕТОДОЛОГІЯ

Метою роботи є дослідження міжнародного досвіду управління інтелектуальним капіталом в контексті перспектив його розвитку в Україні.

У процесі дослідження був застосований системний підхід для вивчення та аналізу існуючих наукових праць, статей, книг та інших публікацій з теми інтелектуального капіталу. Статистичний метод використовувався для аналізу звітів та інших доступних даних для оцінки стану інтелектуального капіталу та ефективності його управління. За допомогою методу порівняння — визначили підходи до управління інтелектуальним капіталом у різних країнах. При визначенні динаміки позицій України у Глобальному інноваційному індексі застосовувався метод аналізу. Метод дедукції був використаний у виявленні викликів та проблем розвитку ІК в Україні, а метод індукції — під час визначення перспектив та шляхів розвитку ІК.

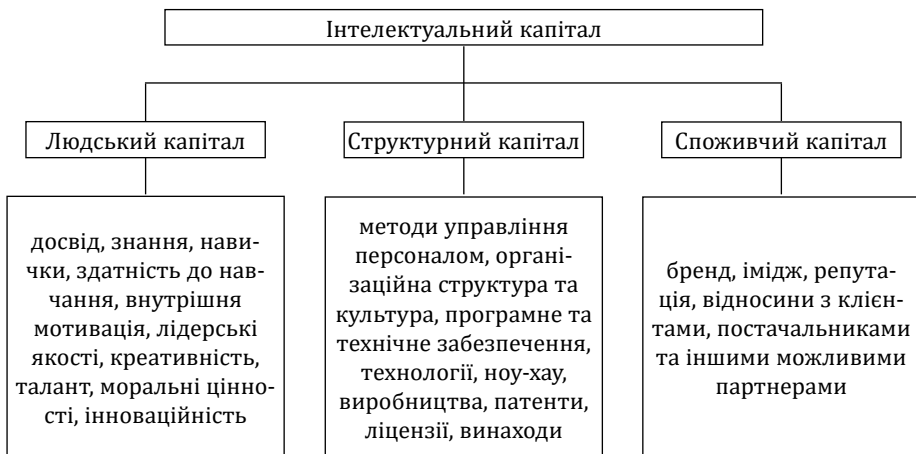
III. ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Інтелектуальний капітал (від лат. *intellectualis capitalis* — розумовий, головний, головні пізнання) — це один із різновидів капіталу, що має відповідні ознаки капіталу і водночас відтворює характерні лише йому специфіку і особливості. Він має надзвичайно складну сутність та багатогранність, що визначається механізмом його функціонування.

Загалом, термін «інтелектуальний капітал» означає знання та навички, здатність монетизувати їх і оцінювати. Таке загальне визначення охоплює будь-які види технологічних, управлінських і маркетингових інновацій, які можуть перетворюватись на прибуток¹. ІК є складовою вартості колективних знань і ресурсів компанії, які можуть забезпечити їй певну форму економічної вигоди. Він також використовується для ідентифікації нематеріальних активів фірми та розподілу їх на значимі категорії². До складу інтелектуального капіталу входять три складові (див. мал. 1).

¹ Житченко Г. О. (2017). Сутність та визначення поняття «інтелектуальний капітал». *Економіка і суспільство*. Вип. 12. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/12_ukr/43.pdf

² Intellectual Capital: The value of a company's collective knowledge and resources. Corporate Finance Institute. URL: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/valuation/intellectual-capital/>

Малюнок 1. Структура інтелектуального капіталу¹

Базою нової моделі управління вітчизняними суб'єктами господарювання, управління знаннями, є розуміння сутності та ролі інтелектуального капіталу підприємства у відтворювальних процесах. Її важливість підтверджується практикою багатьох процвітаючих світових компаній, у яких, за оцінками експертів, 80% їх ринкової вартості забезпечують нематеріальні активи та корпоративні знання; з іншого боку, 95% біржової вартості високотехнологічних організацій припадають на нематеріальні активи².

Інтелектуальний капітал можна виміряти різними способами (таб. 1). Однак не існує узгодженого методу вимірювання, який би був широко прийнятим, і, як наслідок, може бути важко визначити точний спосіб його кількісного визначення.

¹ Бутнік-Сіверський О. Б. (2019). Розвиток інтелектуального капіталу та його складників у аспекті процесів інтелектуалізації, капіталізації та трансформації (теоретико-методологічний екскурс). *Всеукраїнський семінар з проблем економіки інтелектуальної власності: матер. II всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 24 травня 2019 р.). К.: Кравченко Я. О., С. 9–46; Житченко Г. О. (2017). Сутність та визначення поняття «інтелектуальний капітал». *Економіка і суспільство*. Вип. 12. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/12_ukr/43.pdf; Літвінов О. С. (2019). Інтелектуальний капітал підприємства: сутність, оцінка, розвиток: монографія. Одеса: Астропринт. 392 с.; Манухіна М. Ю. (2016). Інтелектуальний капітал і його роль у формуванні інноваційної економічної системи. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. № 6(230). С. 82–86. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/84593692.pdf>

² Житченко Г. О. Зазначена праця.

Таблиця 1.

Методи, розроблені для вимірювання інтелектуального капіталу¹

Метод	Сутність
Дослідник вартості	метод фінансового обліку, що підраховує й розподіляє вартість інтелектуального капіталу за його складовими
Співвідношення ринкової вартості до балансової вартості	показує, наскільки компанія оцінюється за межами її фінансової міцності; однак, враховуючи, що кілька зовнішніх факторів можуть впливати на ринкову вартість компанії, коефіцієнт не завжди може бути точним показником інтелектуальної власності
Метод збалансованої системи показників	це метрика, яка розглядає ефективність організації з точки зору фінансів, клієнтів, внутрішніх процесів і зростання, щоб показати, скільки цінності створюється на кожному етапі
Skandia Navigator	це набір методів вимірювання нематеріальних активів, які охоплюють п'ять широких компонентів: фінансовий, клієнтський, процесний, оновлення та розвиток і людський
Метод вартісного ланцюжка	побудова матриці нефінансових показників, згрупованих за етапами інноваційної діяльності
Метод ринкової капіталізації	метод заснований на оцінці перевищення ринкової вартості компанії над її бухгалтерською вартістю, що формується за рахунок використання інтелектуальних активів
Модель Б. Лева «Value Chain Blueprint»	побудована на оцінці здібності підприємства до інновацій; для оцінки виокремлюють дев'ять груп показників, такі як: накопичені, придбані здібності, ділова мережа, інтелектуальна власність, технологічна можливість реалізації інновацій, перспективи зростання компанії тощо

Інтелектуальний капітал вважається «активом», але не враховується в балансі компанії, хоча частина його вартості відображається в нематеріальних активах, таких як інтелектуальна власність. Таким чином, фінансова звітність компанії може не відображати вартість її людського, споживчого чи структурного капіталу.

¹ Манухіна М. Ю. (2016). Інтелектуальний капітал і його роль у формуванні інноваційної економічної системи. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. № 6(230). С. 82–86. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/84593692.pdf>; Intellectual Capital: The value of a company's collective knowledge and resources. Corporate Finance Institute. URL: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/valuation/intellectual-capital/>; Quintero-Quintero W., Blanco-Ariza A. B., Garzón-Castrillón M. A. (2021). Intellectual Capital: A Review and Bibliometric Analysis. *Publications*. Vol. 9. Iss. 4: 46. <https://doi.org/10.3390/publications9040046>

Інтелектуальний капітал почали досліджувати як фактор підвищення економічних показників та створення багатства з кінця 1990-х рр¹. Існує декілька факторів, які зумовили важливість інтелектуального капіталу:

- а) правове середовище;
- б) поширення інтернету та інформаційних технологій;
- в) вплив інтелектуального капіталу².

За таких умов з'являється потреба в проведенні додаткових досліджень ефективного управління інтелектуальним капіталом. Тож, сутність управління ІК полягає у пошуку способів ефективного створення та використання знань та інформації задля досягнення поставлених цілей, пов'язаних з підвищенням ефективності інтелектуальної праці робітників та використанням продуктів цієї праці для стійкого розвитку організації.

Управління інтелектуальним капіталом відіграє вирішальну роль у здатності компанії генерувати інновації, але важливо враховувати системний підхід (таб. 2). Також для реалізації потенціалу інтелектуального капіталу необхідно співпрацювати з іншими науковими установами, стартапами та компаніями.

Таблиця 2.

Структурні елементи інтелектуального капіталу, як результат ефективного управління та джерело для інновацій³

Елемент	Джерело інновацій
Людський капітал	співробітники з високим рівнем знань і креативності; а системи мотивації та розвитку персоналу сприяють залученню та утриманню талановитих працівників

¹ Jednak S., Dmitrovic V., Damjanovic V. (2017). Intellectual Capital as a Driver of Economic Development. *Economic Review: Journal of Economics and Business*. Vol. 15. Iss. 2. pp. 77–84. URL: <https://www.econstor.eu/handle/10419/193878>

² Rusu-Tanasa M. (2015). Intellectual capital a strategic factor of socio-economic development of regions and countries. *Procedia Economics and Finance*. Vol. 27. pp. 369–374. URL: [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)01008-4](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)01008-4)

³ Бутнік-Сіверський О. Б. (2019). Розвиток інтелектуального капіталу та його складників у аспекті процесів інтелектуалізації, капіталізації та трансформації (теоретико-методологічний екскурс). *Всеукраїнський семінар з проблем економіки інтелектуальної власності*: матер. II всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 травня 2019 р.). К.: Кравченко Я. О., С. 9–46. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/>

Елемент	Джерело інновацій
Структурний капітал	організаційна структура, що сприяє обміну знаннями та співпраці; внутрішні процеси, корпоративна культура та інформаційні системи
Споживчий капітал	розуміння потреб та бажань клієнтів дозволяє компанії направляти свої зусилля на створення цінності. Взаємодія з клієнтами може стати джерелом ідей для нововведень і підвищити шанси на успіх нових продуктів або послуг

Щойно сформовані компанією знання повинні бути застосовані до конкретних завдань у певному організаційному чи виробничому середовищі.

Досліджуючи міжнародний досвід управління інтелектуальним капіталом, можна виділити основні виклики, з якими стикаються підприємства:

- а) забезпечення належного захисту прав інтелектуальної власності через різноманітність національних законодавств;
- б) ефективний обмін знаннями і технологіями між країнами та організаціями важливий для глобальної інноваційної екосистеми;
- в) організаціям необхідно розробити ефективні стратегії для управління своїм інтелектуальним капіталом, щоб підтримувати інновації та конкурентоспроможність на глобальному рівні;
- г) побудова партнерських відносин і спільних підприємств важлива для доступу до нових ринків, але також несе в собі ризики, пов'язані з витоком інтелектуального капіталу;
- д) організацій повинні ефективно інтегрувати та координувати інновації та знання між різними географічними точками¹.

Рівень інтелектуального капіталу всередині компанії або навіть регіону знаходиться в прямій залежності від рівня інтелектуального потенціалу національної економіки в цілому. Нагромадження інтелектуального капіталу має бути спрямоване на досягнення максимально можливого рівня інтелектуального потенціалу країни.

c8fd2fea-dab0-49f8-8334-340efd190723/content; Рибіна Л. О. (2016). Інтелектуальний капітал як чинник розвитку економічних процесів. *Економіка і суспільство*. Вип. 2. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/2_ukr/61.pdf

¹ Al-Khoury A., Sahraa A., Muthana A. et al. (2022). Intellectual Capital History and Trends: A Bibliometric Analysis Using Scopus Database. *Sustainability*. Vol. 14. No. 18: 11615. URL: <https://doi.org/10.3390/su141811615>

Держава здійснює законодавчий вплив на регіони, підприємства, установи. Її першочерговою метою в цьому відношенні є створення бізнес-середовища, сприятливого для розвитку приватного сектору в інноваційній сфері та підвищення конкурентоспроможності продукції. На регіональному рівні відбувається виділення з боку держави інвестицій на науково-дослідну та дослідно-конструкторську діяльність (НДДКР), а також надання субсидій чи пільг підприємствам для стимулювання інноваційної діяльності.

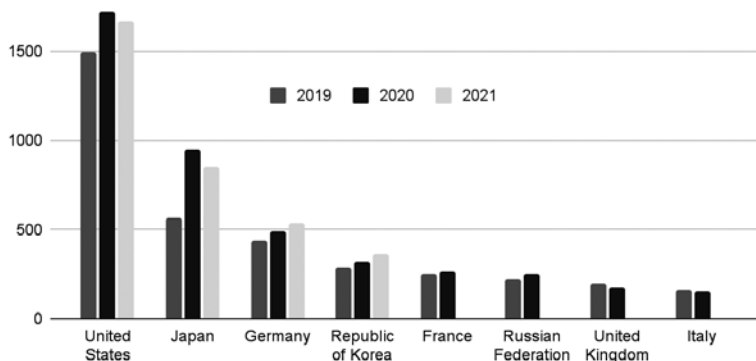
У Європі, Америці та Азії існує багато ініціатив інтелектуального економічного розвитку. Європейський Союз створив багато програм для підтримки діяльності в галузі досліджень та розвитку, зокрема програму Горизонт 2020 з бюджетом 80 млрд євро, яка підтримує дослідницькі та інноваційні проекти в широкому спектрі галузей. У США Національний інститут здоров'я (NIH) надає фінансування для біомедичних досліджень, тоді як Національний науковий фонд (NSF) фінансує дослідження у галузі науки та інженерії. Тенденцію зростання кількості патентів від країн Заходу до країн Сходу було відзначено у 2022 р. Азійські компанії зареєстрували на 14% більше патентів, ніж західні країни (41,055 проти 35,365)¹.

Проаналізувавши інвестиції в НДДКР з 2019 по 2023 рр., можна зробити висновок, що інвестиції показали стабільне зростання в розпал пандемії COVID-19 і досягли буму в 2021 році (мал. 2; 3).

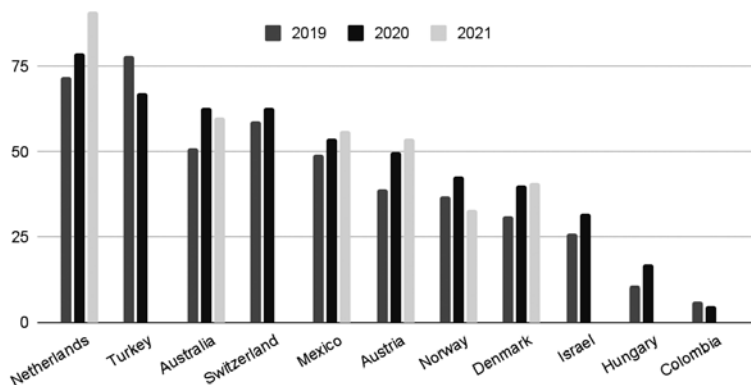
Після найнижчої точки у 2021 році інвестиції в інновації показали змішану динаміку у 2022-му. Наукові публікації, НДДКР, угоди з венчурним капіталом та патенти продовжували зростати до найвищих показників за всю історію. Однак темпи зростання були нижчими за виняткові показники 2021 року. Крім того, у 2022 р. знизилася вартість венчурних інвестицій, а кількість міжнародних патентних заявок перебувала у застої. Кількість наукових публікацій у 2022 р. помірно зросла (на 1,5%) до близько 2 мільйонів статей, оскільки дослідження, пов'язані з охороною здоров'я та COVID, які спричинили бум у 2021 році, уповільнилися².

¹ Yakymchuk A., Valyukh A., Poliakova N. et al. (2023). Intellectual Economic Development: Cost and Efficiency Indicators. *Economics — Innovative and Economics Research Journal*. Vol. 11. Iss. 1. pp. 107–126. URL: <https://doi.org/10.2478/eoik-2023-0006>

² Wipo (2023). Global innovation index 2023. URL: <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2023-en-main-report-global-innovation-index-2023-16th-edition.pdf>

Малюнок 2. Державні бюджетні асигнування за країнами світу на НДДКР¹

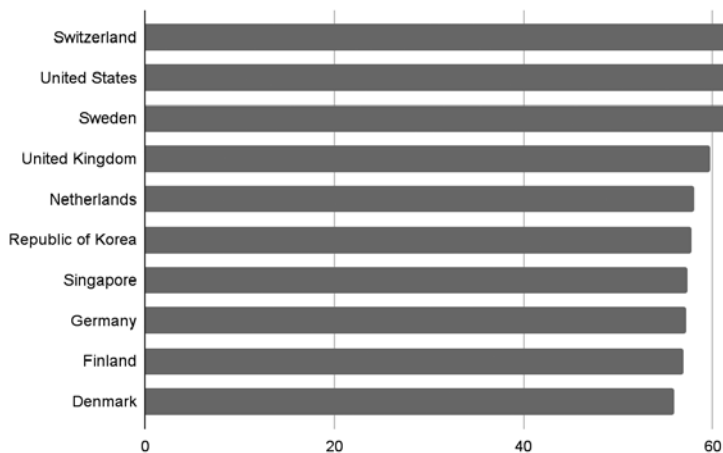
Малюнок 2. Державні бюджетні асигнування за країнами світу на НДДКР²

Дослідження глобального індексу інновацій 2022 року показує, що країни з високими показниками мають стабільну економіку та опрацьовану політику у сфері наукових досліджень і розробок, а також велику кількість стартапів та інноваційних компаній, що підтримуються через державні та приватні інвестиції. На мал. 3 показано країни, які мають високий рівень інноваційної діяльності, значні інвестиції

¹ Wipo (2019). Global innovation index 2019. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2019.pdf; Wipo (2020). Global innovation index 2020. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf; Wipo (2021). Global innovation index 2021. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021.pdf

² Там само.

у НДДКР, сильні університети, розвинену промисловість та активність у патентуванні.

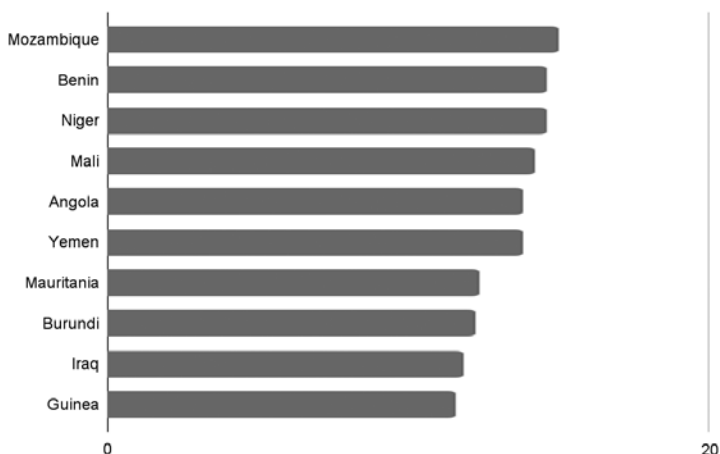

Малюнок 3. *Топ-10 країн з найвищим показником Глобального індексу інновацій 2022 рік¹*

Країни з нижчими показниками у глобальному індексі (мал. 4) мають труднощі з впровадженням інновацій у свою економіку. Причинами цьому зазвичай є недостатнє фінансування наукових досліджень, обмежені можливості для монетизації винаходів, слабка законодавча база щодо захисту інтелектуальної власності та політична і економічна нестабільність. Такі країни мають менш розвинені технологічні інфраструктури та нижчі рівні освіти в галузі науки та техніки.

Світові витрати корпорацій з найбільшими витратами на НДДКР у 2022 р. досягли 1,1 трильйона доларів США, що є історичним максимумом. Найбільші корпорації збільшили витрати номінально приблизно на 7,4% у 2022 р. (порівняно з 15-відсотковим зростанням у 2021 р.). Важко оцінити, чи компенсувало це номінальне зростання стрімке зростання інфляції. Однак, співвідношення витрат на дослідження та розробки до доходів знаходиться на рівні 2021 року та на допандемічному рівні — це означає, що корпорації так само інтенсивно займаються дослідженнями та розробками, як і раніше.

¹ Wipo (2022). Global innovation index 2022. URL: <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2022-en-main-report-global-innovation-index-2022-15th-edition.pdf>

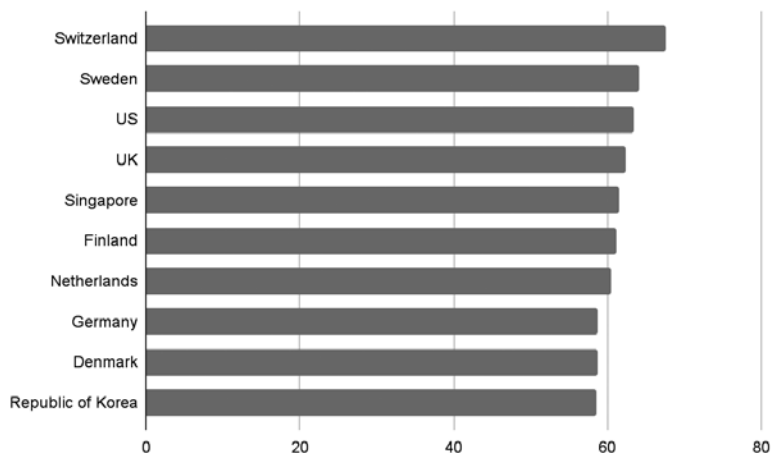
Малюнок 4. Топ-10 країн з найнижчим показником Глобального індексу інновацій за 2022 р.¹

Відображаючи погіршення клімату для ризикового фінансування, вартість інвестицій венчурних фондів різко знизилася у 2022 р. з надзвичайно високого рівня 2021 р. Тим не менш, кількість угод з венчурними інвестиціями у 2022 р. все ж таки зросла майже на 17,6%, що відображає активність, яка залишалася високою у першій половині року. Азійсько-Тихоокеанський регіон вперше зрівнявся з Північною Америкою за кількістю угод. Однак загальна вартість венчурних інвестицій різко впала у 2022 р. — майже на 40%. Єдиним регіоном, де не спостерігалось падіння обсягу інвестицій, стала Африка, хоча й на низькому рівні.

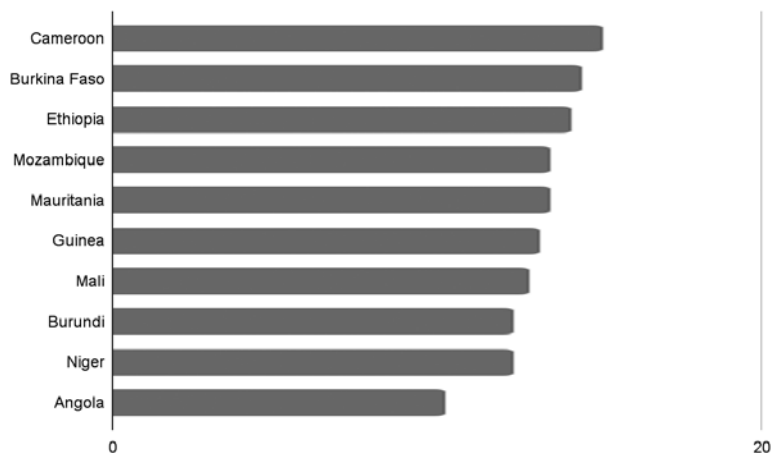
Зміни у списку лідерів інновацій на 2023 р. (мал. 5) демонструють зміщення у глобальних інноваційних трендах. Це пов'язано з новими політичними ініціативами та підвищенням інвестицій у НДДКР.

На прикладі Анголи та Нігеру, які опустилися на самий низ у рейтингу (мал. 6) бачимо, що такі країни повинні збільшити увагу до поліпшення інвестиційного клімату, розвитку інфраструктури і освіти, а також формування умов для розвитку приватного сектору і стартапів.

¹ Там само.

Малюнок 5. *Топ-10 країн з найвищим показником Глобального індексу інновацій за 2023 р.¹*

Малюнок 6. *Топ-10 країн з найнижчим показником Глобального індексу інновацій за 2023 р.²*

¹ Wipo (2023). Global innovation index 2023. URL: <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2023-en-main-report-global-innovation-index-2023-16th-edition.pdf>

² Там само.

Особливо складним був 2023 р. для венчурних інвестицій у світі з огляду на значні економічні виклики, геополітичну напруженість та конфлікти, а також постійні занепокоєння, пов'язані з оцінкою вартості компаній, що фінансуються за участю венчурного капіталу¹.

У першому кварталі 2024 р. глобальні інвестиції венчурного капіталу склали лише 75,9 млрд дол. США, що є найнижчим показником за останні майже п'ять років. Найбільша частка венчурних інвестицій у світі припадає на Північну Америку та Південну Америку (38,2 млрд дол. США за 3205 угодами), зокрема мова про угоди компаній Anthropic (4 млрд дол.), Ascend Elements (704 млн дол.), Figure AI (675 млн), Areteia Therapeutics (425 млн) та Mirador Therapeutics (400 млн).

Азія посіла друге місце за обсягом венчурних інвестицій у цьому кварталі (18,9 млрд дол. США за 2305 угодами), що зумовлено трьома великими угодами у Китаї — IM Motors (1,1 млрд), YueZhiAnMian (1 млрд) та Yuanxin Satellite (940 млн). В Європі обсяг венчурних інвестицій дещо збільшився, сягнувши 17,9 млрд дол. США за 1798 угодами. Найбільші угоди в регіоні включали залучення 5,2 млрд доларів США шведською компанією H2 Green Steel, що спеціалізується на зеленій інфраструктурі, та залучення 431 млн дол. США британським необанком Monzo.

Штучний інтелект залишається найпопулярнішим серед венчурних інвесторів. Виділяються великі угоди, як-от інвестиція 4 млрд дол. США в американську компанію Anthropic та значні інвестиції в Mistral AI (Франція), YueZhiAnMian та MiniMax AI (Китай), Figure AI і Lambda (США)².

Отже, міжнародний досвід управління інтелектуальним капіталом свідчить про значний вплив його ефективного управління на інноваційну активність та економічний розвиток на рівні країн та корпорацій. Країни з різних континентів розробляють і втілюють складні програми, які підтримують дослідження та розвиток, використовуючи інтелектуальний капітал як стратегічний ресурс для посилення своєї конкурентоспроможності.

¹ KPMG (2023). Звіт Venture Pulse за IV квартал 2023 року — глобальні тенденції. URL: <https://kpmg.com/ua/uk/home/insights/2024/02/q4-venture-pulse-report-global.html>

² KPMG (2024). Звіт Venture Pulse за перший квартал 2024 року — глобальні тенденції. URL: <https://kpmg.com/ua/uk/home/insights/2024/05/q1-venture-pulse-report-global.html>

Щодо позицій України у Глобальному інноваційному індексі (таб. 3), спостерігаємо значні зміни в інноваційній діяльності країни.

Таблиця 3.

**Місце України у рейтингу Глобального індексу інновацій
у 2019–2023 рр.¹**

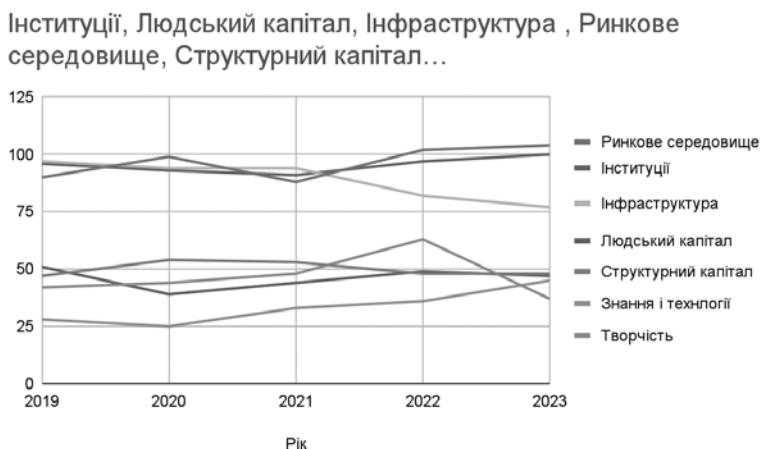
Рік	Місце	ВВП (PPP\$)	ВВП на душу населення (PPP\$)
2019	47	391,5	9,283,4
2020	45	409,3	8,533,5
2021	49	527,9	12,710
2022	57	584,1	14,146
2023	55	–	–

Україна демонструє стабільне зростання ВВП у паритеті купівельної спроможності (PPP\$) з 2019 по 2022 рік, зі збільшенням від 391.5 млрд дол. США до 584.1 млрд дол. США ВВП на душу населення також піднявся, що свідчить про поліпшення економічного стану країни. За 2023 р. дані ще не повні, але видно, що економічне положення країни залишається відносно стабільним. Зокрема, важливо розглянути окремі аспекти, що впливають на позиціонування України у рейтингу, які включають економічні показники, якість інституцій, розвиток людського капіталу, інфраструктуру, ринкові умови, структурний капітал, знання та технології, та творчі виходи України за категоріями Глобального індексу інновацій (мал. 7).

Позиція України у рейтингу інституції коливалась, але загальний тренд вказує на невизначеність через часті політичні зміни та коливання у верховенстві права. В Україні спостерігається відтік кваліфікованих фахівців, що впливає на розвиток людського капіталу. Країна покращила свої позиції у інфраструктурному секторі, але великі проблеми з енергетичною ефективністю та втратами в енергосистемі

¹ Wipo (2019). Global innovation index 2019. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2019.pdf; Wipo (2020). Global innovation index 2020. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf; Wipo (2021). Global innovation index 2021. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021.pdf; Wipo (2022). Global innovation index 2022. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2022.pdf; Wipo (2023). Global innovation index 2023. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2023.pdf

обмежують її потенціал. Нестабільність у ринковому секторі ускладнює інноваційний розвиток. Невелике покращення показників структурного капіталу показує, що країна розвиває інноваційні зв'язки. Покращення результатів знань та технологій підкреслює потенціал для зростання та комерціалізації нововведень. Зростання творчих виходів показує покращення культурного впливу та міжнародного сприйняття України.

Малюнок 7. Динаміка місць України за категоріями Глобального індексу інновацій у 2019–2023 рр.¹

Для підвищення конкурентоспроможності та залучення інвестицій, покращення законодавства та сприяння міжнародній інтеграції потрібно оцінити ефективність національного і міжнародного підходів до інновацій. Проведемо порівняльний аналіз міжнародного досвіду та української практики у ключових секторах інноваційної діяльності (таб. 4).

¹ Там само.

Таблиця 4.

**Порівняльний аналіз міжнародного та українського досвіду
за секторами¹**

Сектор	Міжнародний досвід	Україна
Інституції	Країни з високим рівнем інновацій, такі як США, Швейцарія та Сінгапур, мають стабільні інституції з сильними законодавчими рамками, які сприяють захисту інтелектуальної власності та підтримці інновацій.	В Україні існує низка викликів у політичному середовищі та нормативно-правовому середовищі, що позначається на інвестиційному кліматі. Необхідні подальші реформи для досягнення більшої стабільності та прозорості.
Людський капітал	Фінляндія та Південна Корея вкладають значні ресурси у свою освітню систему, що сприяє формуванню висококваліфікованої робочої сили.	В Україні відзначається потенціал у сфері освіти та науки, проте існують проблеми з фінансуванням та відтоком мізків. Необхідне залучення талантів та інвестицій в освіту.
Інфраструктура	Японія та Німеччина відомі своєю високоякісною інфраструктурою, що підтримує все від виробництва до високошвидкісного Інтернету.	Хоча відбувається модернізація ІКТ і покращення екологічної стійкості, але проблеми з енергоефективністю та валовим нагромадженням залишаються.
Ринковий сектор	Сінгапур та Гонконг є прикладами країн з відкритими ринками, де мінімальні бар'єри для бізнесу та висока ступінь економічної свободи.	Нестабільність ринкового середовища, висока процентна ставка та складності з кредитуванням ускладнюють ведення бізнесу. Потрібні реформи для покращення інвестиційного клімату.
Структурний капітал	Ізраїль використовує свій структурний капітал для стимулювання інновацій через мережі зв'язків між університетами та промисловістю.	Зростання у структурному капіталі спостерігається через покращення інноваційних зв'язків, але Україна потребує зростання в комерціалізації досліджень.

¹ Wipo (2021). Global innovation index2021. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021.pdf; Wipo (2022). Global innovation index 2022. URL: <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2022-en-main-report-global-innovation-index-2022-15th-edition.pdf>; Wipo (2023). Global innovation index 2023. URL: <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2023-en-main-report-global-innovation-index-2023-16th-edition.pdf>

Сектор	Міжнародний досвід	Україна
Знання та технології	США та Китай лідирують у глобальних інноваціях завдяки масштабним інвестиціям у дослідження та розвиток.	Зростання в знаннях і технологіях відбувається, але брак фінансування обмежує можливості. Потрібні додаткові ресурси для підтримки високотехнологічного виробництва.
Творчі виходи	Країни, такі як Франція та Італія, використовують свої культурні активи для залучення туристів та підтримки економіки.	Спостерігається покращення у творчих індустріях, але потрібно більше уваги до розвитку культурних ініціатив та міжнародної присутності в культурних індустріях.

Розвиток інтелектуального капіталу в Україні ускладнюється інституційними та законодавчими бар'єрами, які негативно впливають на інноваційну діяльність, інвестиції та загальний економічний розвиток країни. Держава також продовжує боротися з проблемами у сфері захисту інтелектуальної власності. Часто зустрічаються випадки порушення авторських прав, патентів, інших прав на інтелектуальну власність, що стримує іноземні інвестиції та внутрішню інноваційну діяльність.

Щодо проблем управління інтелектуальним капіталом, то Українські компанії часто не мають системного підходу, що включає людський, структурний та споживчий капітали. Це призводить до втрати потенційних переваг. Значний дефіцит спеціалістів, які б мали знання та навички в управлінні ІК обмежує можливості для розвитку управління інтелектуальною власністю. Також немає стандартів для оцінки інтелектуального капіталу, що ускладнює його аналіз та порівняння з іншими активами.

Для підвищення ефективності управління інтелектуальним капіталом та стимулювання інновацій, Україні необхідно зосередитися на реформуванні свого законодавчого та інституційного середовища. По-перше, важливо привести закони про інтелектуальну власність у відповідність з міжнародними стандартами. По-друге, розвивати державні та недержавні інституції, які здатні сприяти інноваціям, залученню інвестицій та комерціалізації технологій. По-третє, необхідно мінімізувати бюрократію у процесах отримання ліцензій, реєстрації прав на інтелектуальну власність та здійсненні наукових досліджень. По-четверте, обов'язково підвищувати кваліфікацію суддів

та адвокатів; до того ж, можна організувати судовий орган, спеціалізований на вирішенні питань інтелектуальної власності.

Також важлива міжнародна взаємодія, адже вона відкриває великі можливості для України. Співпраця з іноземними компаніями може включати трансфер технологій та обмін ноу-хау, що дозволить впроваджувати сучасні виробничі методи та підвищить якість продукції.

Крім того, розвитку інфраструктури сприяє залучення іноземних інвесторів, які забезпечують необхідне фінансування для інноваційних проєктів. Презентуючи іншим державам досягнення України в галузі науки та технологій на міжнародних заходах, покращиться її міжнародний імідж та залучиться більше уваги до потенціалу країни. В результаті цього з'являться нові партнери та клієнти, розширяться ринки збуту.

IV. ВИСНОВКИ

Інтелектуальний капітал відіграє ключову роль у створенні конкурентних переваг та стимулюванні інноваційного розвитку економік і організацій. Особливо це важливо в умовах сучасної економіки, яка все більше залежить від знань, інформаційних технологій та інновацій. На міжнародному рівні існує багато успішних прикладів управління ІК, які можуть служити зразком для інших країн. США має розвинену інфраструктуру для підтримки інновацій, включаючи велику кількість технопарків та інкубаторів. Американські університети та корпорації також допомагають у розвитку нових технологій. Японія сконцентрована на стратегічному управлінні інтелектуальною власністю та ноу-хау, її компанії відомі своїм довгостроковим підходом до розвитку та монетизації технологій.

Україна має великий потенціал в області інтелектуального капіталу завдяки високому рівню освіченості населення та численним науковим установам, але все ще зіштовхується з рядом викликів, які сповільнюють її технологічний та економічний розвиток. Незважаючи на велику кількість талановитих фахівців, країна не в повній мірі використовує свій науковий та технічний потенціал для інтеграції в міжнародну наукову та технологічну мережу. Також ми бачимо бар'єри на шляху перетворення наукових розробок на комерційно успішні продукти та послуги. На це впливає відсутність фінансування, слабка інфраструктура стартапів та відсутність досвіду в управлінні

інтелектуальною власністю. А правова система України потребує подальших реформ для ефективного захисту інтелектуальної власності, що є важливим для залучення інвестицій та розвитку інновацій.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Бутнік-Сіверський О. Б. (2019). Розвиток інтелектуального капіталу та його складників у аспекті процесів інтелектуалізації, капіталізації та трансформації (теоретико-методологічний екскурс). *Всеукраїнський семінар з проблем економіки інтелектуальної власності*: матер. II всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 травня 2019 р.). К.: Кравченко Я. О., С. 9–46. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c8fd2fea-dab0-49f8-8334-340efd190723/content>
2. Житченко Г. О. (2017). Сутність та визначення поняття «інтелектуальний капітал». *Економіка і суспільство*. Вип. 12. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/12_ukr/43.pdf
3. Ковтуненко Ю. В., Каверіна С. Ю. (2016). Методичний інструментарій оцінки інтелектуального капіталу інноваційного розвитку підприємства. *Економіка і суспільство*. Вип. 2. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/2_ukr/51.pdf
4. Літвінов О. С. (2019). Інтелектуальний капітал підприємства: сутність, оцінка, розвиток: монографія. Одеса: Астропринт. 392 с.
5. Манухіна М. Ю. (2016). Інтелектуальний капітал і його роль у формуванні інноваційної економічної системи. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. № 6(230). С. 82–86. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/84593692.pdf>
6. Рибіна Л. О. (2016). Інтелектуальний капітал як чинник розвитку економічних процесів. *Економіка і суспільство*. Вип. 2. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/2_ukr/61.pdf
7. Al-Khoury A., Sahraa A. H., Muthana A. et al. (2022). Intellectual Capital History and Trends: A Bibliometric Analysis Using Scopus Database. *Sustainability*. Vol. 14. No. 18: 11615. URL: <https://doi.org/10.3390/su141811615>
8. Intellectual Capital: The value of a company's collective knowledge and resources. Corporate Finance Institute. URL: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/valuation/intellectual-capital/>
9. Jednak S., Dmitrovic V., Damjanovic V. (2017). Intellectual Capital as a Driver of Economic Development. *Economic Review: Journal of Economics and Business*. Vol. 15. Iss. 2. pp. 77–84. URL: <https://www.econstor.eu/handle/10419/193878>
10. KPMG (2023). Venture Pulse Q4 2023 Report — Global Trends. URL: <https://kpmg.com/ua/uk/home/insights/2024/02/q4-venture-pulse-report-global.html>
11. KPMG (2024). Venture Pulse Q1 2024 Report — Global Trends. URL: <https://kpmg.com/ua/uk/home/insights/2024/05/q1-venture-pulse-report-global.html>
12. Quintero-Quintero W., Blanco-Ariza A. B., Garzón-Castrillón M. A. (2021). Intellectual Capital: A Review and Bibliometric Analysis. *Publications*. Vol. 9. Iss. 4: 46. <https://doi.org/10.3390/publications9040046>
13. Rusu-Tanasa M. (2015). Intellectual capital a strategic factor of socio-economic development of regions and countries. *Procedia Economics and Finance*. Vol. 27. pp. 369–374. URL: [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)01008-4](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)01008-4)
14. Wipo (2019). Global innovation index 2019. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2019.pdf
15. Wipo (2020). Global innovation index 2020. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf

16. Wipo (2021). Global innovation index 2021. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021.pdf
17. Wipo (2022). Global innovation index 2022. URL: <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2022-en-main-report-global-innovation-index-2022-15th-edition.pdf>
18. Wipo (2023). Global innovation index 2023. URL: <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2023-en-main-report-global-innovation-index-2023-16th-edition.pdf>
19. Yakymchuk A., Valyukh A., Poliakova N. et al. (2023). Intellectual Economic Development: Cost and Efficiency Indicators. *Economics — Innovative and Economics Research Journal*. Vol. 11. Iss. 1. pp. 107–126. URL: <https://doi.org/10.2478/eoik-2023-0006>

REFERENCES

1. Al-Khoury A., Sahraa A. H., Muthana A. et al. (2022). Intellectual Capital History and Trends: A Bibliometric Analysis Using Scopus Database. *Sustainability*. Vol. 14. No. 18: 11615. URL: <https://doi.org/10.3390/su141811615>
2. Butnik-Siversky O. B. (2019). Rozvytok intelektualnoho kapitalu ta yoho skladnykiv u aspekti protsesiv intelektualizatsiyi, kapitalizatsiyi ta transformatsiyi (teoretyko-metodolohichnyy ekskurs) [Development of intellectual capital and its components in the aspect of intellectualization, capitalization and transformation processes (theoretical and methodological excursion)]. *Vseukrayinsky seminar z problem ekonomiky intelektualnoyi vlasnosti [All-Ukrainian seminar on problems of the economy of intellectual property]*: mater. II All-Ukrainian science and practice conf. (Kyiv, May 24, 2019). Kyiv: Ya. O. Kravchenko. pp. 9–46. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c8fd2fea-dab0-49f8-8334-340efd190723/content> [in Ukrainian].
3. Intellectual Capital: The value of a company's collective knowledge and resources. Corporate Finance Institute. URL: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/valuation/intellectual-capital/>
4. Jednak S., Dmitrovic V., Damjanovic V. (2017). Intellectual Capital as a Driver of Economic Development. *Economic Review: Journal of Economics and Business*. Vol. 15. Iss. 2. pp. 77–84. URL: <https://www.econstor.eu/handle/10419/193878>
5. Kovtunenکو Yu. V., Kaverina S. Yu. (2016). Metodychnyy instrumentariy otsinky intelektual'noho kapitalu innovatsiynoho rozvytku pidpryyemstva [Methodical tools for assessing the intellectual capital of the innovative development of the enterprise]. *Economy and society*. Vol. 2. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/2_ukr/51.pdf [in Ukrainian].
6. KPMG (2023). Venture Pulse Q4 2023 Report — Global Trends. URL: <https://kpmg.com/ua/uk/home/insights/2024/02/q4-venture-pulse-report-global.html>
7. KPMG (2024). Venture Pulse Q1 2024 Report — Global Trends. URL: <https://kpmg.com/ua/uk/home/insights/2024/05/q1-venture-pulse-report-global.html>
8. Litvinov O. S. (2019). Intelektualnyy kapital pidpryyemstva: sutnist, otsinka, rozvytok [Intellectual capital of the enterprise: essence, assessment, development]: monograph. Odesa: Astropoint. 392 p. [in Ukrainian].
9. Manukhina M. Yu. (2016). Intelektualnyy kapital i yoho rol u formuvanni innovatsiynoyi ekonomichnoyi systemy [Intellectual capital and its role in the formation of an innovative economic system]. *Bulletin of the Volodymyr Dahl Eastern Ukrainian National University*. No. 6(230). pp. 82–86. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/84593692.pdf> [in Ukrainian].
10. Quintero-Quintero W., Blanco-Ariza A. B., Garzón-Castrillón M. A. (2021). Intellectual Capital: A Review and Bibliometric Analysis. *Publications*. Vol. 9. Iss. 4: 46. <https://doi.org/10.3390/publications9040046>

11. Rusu-Tanasa M. (2015). Intellectual capital a strategic factor of socio-economic development of regions and countries. *Procedia Economics and Finance*. Vol. 27. pp. 369–374. URL: [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)01008-4](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)01008-4)
12. Rybina L. O. (2016). Intelektualnyy kapital yak chynnyk rozvytku ekonomichnykh protsesiv [Intellectual capital as a factor in the development of economic processes]. *Economy and society*. Vol. 2. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/2_ukr/61.pdf [in Ukrainian].
13. Wipo (2019). Global innovation index 2019. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2019.pdf
14. Wipo (2020). Global innovation index 2020. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf
15. Wipo (2021). Global innovation index 2021. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021.pdf
16. Wipo (2022). Global innovation index 2022. URL: <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2022-en-main-report-global-innovation-index-2022-15th-edition.pdf>
17. Wipo (2023). Global innovation index 2023. URL: <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2023-en-main-report-global-innovation-index-2023-16th-edition.pdf>
18. Yakymchuk A., Valyukh A., Poliakova N. et al. (2023). Intellectual Economic Development: Cost and Efficiency Indicators. *Economics — Innovative and Economics Research Journal*. Vol. 11. Iss. 1. pp. 107–126. URL: <https://doi.org/10.2478/eoik-2023-0006>
19. Zhitchenko G. O. (2017). Sutnist ta vyznachennya ponyattya «intelektualnyy kapital» [The essence and definition of the concept of «intellectual capital»]. *Economy and society*. Vol. 12. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/12_ukr/43.pdf [in Ukrainian].

EDITORIAL OFFICE ADDRESS

(room 210) 15 Ushinsky St., Kyiv, Ukraine, 03151
tel.: (044) 242-10-84; (044) 242-10-74; e-mail: migrlaw@gmail.com

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ

Україна, 03151, м. Київ, вул. Ушинського, 15, к. 210
тел.: (044) 242-10-84; (044) 242-10-74; e-mail: migrlaw@gmail.com

Підписано до друку 20.09.2024. Замовлення № __. Папір офсетний. Друк офсетний.
Наклад 50 прим. Формат 60х84/16 Віддруковано ВД «Дакор» м. Київ, пр-т Берестейський, 56.
Свід. ДК № 4349 від 05.07.2012